

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

32. AASTAKÄIK 2020 NUMBER 10 (379)

Hiina ja kosmos

Uno Veismann 1731

Koloniseerime kosmose. Laipadega?

Riho Nõmmik 1751

Islamistliku Lääne-vastasuse juured ja pärand

Maria Pakkala 1777

Tõlkinud Margit Sepp

Lääne-Ida diivan

Johann Wolfgang Goethe . 1806

Tõlkinud Maarja Kangro ja Jaan

Undusk

Valik Veneetsia epigramme

Johann Wolfgang Goethe . 1813

Tõlkinud Ivo Volt

Pärandi haldamisest

Siim Raie 1822

Kompromisside inimene

Andris Zeibots 1846

Tõlkinud Ilze Tälberga

Armsad vaenlased: Laclau ja Schmitti

poliitilisest hingsugulusest

Jüri Lipping 1859

Arvustus: “Vabadus hambuni relvis seisab”. André Breton.
Sürrealismi manifestid. Tõlkinud Kristjan Haljak. (Bibliotheca Artis Poeticae.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2019.
215 lk.

Siim Lill 1882

Abstracts

..... 1892

Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XXVIII

Herbert Normann 1899

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Varifotograafia lk 1776, 1805, 1821, 1845, 1858:

JAAK KIKAS PhD (1949) on Tartu Ülikooli füüsika instituudi laserspektroskoopia labori juhataja, emeritprofessor; fotograafiaga hakkas aktiivselt tegelema alates 2009. aastast.

HIINA JA KOSMOS

Uno Veismann

Eelmise sajandi keskpaiku oli Hiina tehnoloogiliselt mahajäänud riik. Nüüd on ta jõudmas maailma üliriikide hulka peale majanduse ka tehnikas ja tehnoloogias ning muu hulgas peetakse teda juba palju aastaid maailma kolmandaks kosmoseriigiks. Oma satelliit on praegu kosmoses rohkem kui sajal riigil, kuid kosmose-riikide sekka arvatakse vaid need, kes on võimelised oma kanderaaketiga satelliidi ka orbiidile viima. Kosmose üliriikideks nimetatakse USA-d, Venemaad ja Hiinat, kes on korraldanud mehitatud kosmoselende. Nüüdseks on Hiina pürgimas kosmose hõlvamises esikohale maailmas ja see on vaid osake tema auahnetest plaanidest. 2018. aastal hämmastas Hiina kõiki sellega, et saatis aasta jooksul kosmosesse rohkem rakette kui ükski teine riik. Järgmisel aastal saavutati midagi esmakordset: toimetati automaati jaam Kuu nähtamatule tagaküljele. Kosmose hõlvamise esiriigiks pürgimise taga aimub eesmärgina relvastuse viimine kõrgtehnoloogilisele tipptasemele.

Üritades avada ja mõtestada Hiina raketiarenduse ja astronau-tika sügavamaid motive, tuleks põgusalt käsitleda riigi lähiaja-lugu ja poliitilisi suundumusi. Oleks ülekohtune jätta mainima-ta, et Hiina vastu ilmutas omal ajal huvi üks Eesti kultuuri suur-kujusid: Teise maailmasõja eelset Hiinat kirjeldas nimelt hulgale loetud raamatutele (13 nimetust) toetudes kirjanik A. H. Tamm-saare (1990). Üsna hiljuti jõudis Eesti lugejateni teadustasemel käsitus varasematest Hiina-Eesti suhetest ja eestlastest Hiinas; ajas ei jõuta seal küll kaugemale elmise sajandi kolmekümnen-datest aastatest (Rohtmets jt 2018). Faktitiheda lühülevaate riigi sise- ja välispoliitikast ning püüdlustest viimastel aastakümnetel on andnud Marko Mihkelson (2019). Tuleb tõdeda, et sajandi-vahetuseni olid Hiina raketi- ja kosmosetehnikat puudutavad pro-

jektid, organisatsioonid ja sündmused suurelt jaolt salastatud ning teavet nende kohta on hakanud avalikkuse ette jõudma alles viimasel paarikümnel aastal (Seedhouse 2010; Harvey 2019; Chenjie 2013).

Kunagi muiste oli Hiina teaduses ja tehnoloogias maailma liider, andes meile paberi, trükikunsti, siidi ja portselani ning tehes teedrajavaid uuringuid põllumajanduses, arhitektuuris, sõjakunstis, farmakoloogias, nõelravis. Leiutati kompass ja püssirohi, võeti kasutusele vaktsineerimine. 14.–15. sajandil koostasid 2000 teadlast 11 000 köitest (teistel andmetel 23 000 köitest) koosneva entsüklopeedia, mida mahult on ületanud alles tänapäeva Vikipeediad (Tammsaare 1990: 625; Beljakov, Matveitšev 2017: 20). Ei saa märkimata jätta, et ka Hiina astronoomia algus ulatub kaugesse minevikku. Enne meie ajaarvamise algust uuriti tähistaevast ja ehitati selleks vajalikke instrumente. 350. aastal e.m.a koostati tähekkataloog ja valmistati päikese kell. Hooгу sai astronoomiaga tegelemine 7. sajandil, mil koostati esimene taeva atlas. Aastaks 1088 oli Hiina valitsus asutanud n-ö astronoomia osakonna, millesse kuulus observatoorium neljakorru selise vaatlustorniga, samuti teadurid-arvutajad andmete töötlemiseks. Koostati täpne kuu- ja päikese kalender ning tähtede planeetide kaardid. Astronoom, insener ja matemaatik Guo Shoujing leidis 1277. aastal uudse matemaatikameetodi andmetöötamiseks. Arvatakse, et Hiina astronoomia oli tuhat aastat Euroopa omast ees (Harvey 2019: 39). Hiinast pärinevad ka raketid, mille valmistamise eelduseks oli aastatuhandevahetuse paiku leiutatud püssirohi. Püssirohuraketi kinnitas noole külge 970. aasta paiku Feng Jisheng ja varsti hakati rakette kasutama sõjapidamisel. Teave Hiina “põlevatest nooltest” jõudis ka mongolite ja indialasteni, kuid Euroopas kirjeldas Roger Bacon neid alles 1248. aastal. Raketi jõul Kuule ja tähtedele lendamist üritas 16. sajandil teostada Hiina leidur Wan Hu (tuntud ka kui Tao Changdao), kes laskis oma tuulelohedega varustatud korvtooli külge kinnitada 47 raketit. Raketid süüdati ja leidur kadus tekkinud plahvatuses koos tooliga jäljetult. Tema nime kannab nüüd üks kraater Kuul.

“Veel 19. sajandi algul oli Hiina poliitiline maailmapilt konfutsianistlik, oma olemuselt universaalne ja hierarhiline. [---]

Toonane Hiina maailmakorraldus käsitas kogu maailma Hiina-keskselt ja hiina kultuurist lähtuvalt. Koloniaalriikide poliitiline ja sõjaline sekkumine katkestas Hiina loomuliku iseseisva arengu” (Rohtmets jt 2018: 20). Qingi keisridünastia kukutati ja Hiina Vabariik kuulutati välja 1912. aastal Sun Yat-seni (1866–1925) rahvusliku liikumise tulemusena. 1920. aastatel hakkasid võimule pürgima kommunistid, kes said toetust Nõukogude Liidult, kolmekümne aastal kerkis Kommunistliku Partei juhina esile Mao Zedong (1893–1976). “Esimese korralikuma sõjaväe euroopalikus mõttes löid kommunistid ja sellepärast polnudki keskvalitsuse mitmekordsel katsel nende võimu Lõuna-Hiinas (Kiangsis, Hupes ja Hunanis) murda mingeid tulemusi: saadeti kasvõi sajatuhandelised väed, tagasi tulid ikka ainult riismed ja kommunistide võim püsis endisena,” nendib A. H. Tammsaare (1990: 630). Pärast Teist maailmasõda lõppenud kodusõjas jäidki peale kommunistid ja kuulutasid 1949. aastal välja Hiina Rahvavabariigi. Samal aastal kohtus Mao Zedong Moskvastaliniga. Hiina Rahvavabariik hakkas nii sise- kui ka välispoliitikas järgima Nõukogude Liitu. Tänapäeva Venemaa allikates väidetakse, et Nõukogude Liit andis 1957. aastani Hiinale abi 600 miljardi dollari väärtuses (Balijev 2019).

Raketitehnika tohutu areng eelmise sajandi teisel poolel läänemaailmas ei tulenenud teatavasti huvist kosmose vastu, vaid oli üks külma sõja avaldusi (Veismann 2018: 111). Hiina jäi siin ligi paarkümmend aastat maha. “Aga vaevast tunnustab Euroopa enne Hiina voorusi, kui ta on tehniliselt ja riiklikult sinnamaale arenenud, et suudab õieti peremees olla iseomal maal — suudab kaitsta end kõigi võõraste vastu, kes tikuvad talle kallale kõige totramate ettekäänete põhjal. [...] Ilma tehnilise arenguta, mis annab jõu, jäävad Hiina esivõitlejate nõudmisedki ainult nõudmisiks, mille täitmisele ei mõtle keegi” (Tammsaare 1990: 635). Nüüd on teatavaks saanud, et Mao Zedong seadis uut liiki relvastuse arendamise esmatähtsaks Kommunistliku Partei keskkomitee istungil 15. jaanuaril 1955 ning kuulutas konkreetsete eesmärkidena välja tuumapommi loomise ja ballistiliste rakettide valmistamise nende kohaletoimetamiseks. Nagu teada, oli Nõukogude Liit alustanud ballistiliste rakettide arendamist Teise maailmasõja järel Saksa-

maalt saagiks saadud sõjaraketide V-2 kopeerimisega (Veismann 2018: 73) ning sõlminud 1950. aastal Hiinaga sõpruse ja koostöö lepingu 30 aastaks. Hiinale andis Nõukogude Liit üle kaks valmis V-2 koopiaraketti R-1 ning selle modifikatsiooni R-2 jooniste komplekti; modifikatsiooni loojaks oli Sergei Koroljov (1907–1966). Hiinasse lähetati abiks ka ligi poolsada inseneri raketide konstrueerimisbüroost. Moskvasse võeti õppima suur hulk Hiina üliõpilasi, peamiselt täppisteaduste ja tehnika erialadele. Viiskümmend neist asus õppima raketide konstrueerimist.

Mao Zedongi kutsel pöördus USAst tagasi kodumaale tuhatkond kõrgelt haritud teadlast ja tipptehnoloogia spetsialisti, lisaks veel teistest lääneriikidest umbes viissada. Alguses ei olnud nende seas siiski silmapaistvaimat raketiteadlast Tsien Hsue-sheni (ka Qian Xuesen), kelle naasmise üle peeti läbirääkimisi valitsusjuhtide tasemel. Hiina kosmonautika isaks tituleeritud Tsien Hsue-shen (1911–2009) oli sündinud Hangzhou, paarisaja kilomeetri kaugusel Shanghaist. Ta lõpetas Hiinas ülikooli mehaanikainsenerina ja suundus 1935. aastal USAsse Massachusettsi Tehnoloogiainstituuti. Seal oli tema juhendajaks kuulnud aerodünaamika ja raketlennu teoreetik Theodore von Kármán (1881–1963), kelle juures alustati uuringuid raketitehnika alal. Tsien Hsue-shen sai doktorikraadi California Tehnoloogiainstituudist ning töötas edasi koos Theodore von Kármáni ja raketiehitaja Robert Goddardiga (1882–1945), konstrueerides atmosfääri sondrakette. Sündis reaktiivliikumise laboratoorium, mis on alates 1959. aastast kuulunud Goddardi kosmoselennukeskusena NASA koosseisu. Teise maailmasõja ajal esitas Tsien Hsue-shen raketlennuki projekti, millega pidi saama lennata New Yorgist Los Angelesse 45 minutiga. On tähelepanuväärne, et 5. mail 1945 oli ta USA koloneli mundris Saksamaal Wernher von Brauni ülekuulajaks ja talletas kõik olulise sakslaste raketiarenduse kohta salastatud aruandena. Kaks Saksa raketiinseneri pakkusid isegi oma teeneid hiinlastele, esitades 87-leheküljelise Hiina raketiarenduse programmi. See jäi tagajärjetuks ja insenerid suundusid koos Wernher von Brauniga Ameerikasse. Pärast sõda töötas Tsien Hsue-shen edasi professorina USA parimates ülikoolides, kuid langes 1940. aastate lõpus kahtluse alla side-

metes kommunistidega. FBI kuulas Tsien Hsue-sheni üle ja temalt võeti ära salajastes uuringutes osalemise luba. Ta soovis kohe USAst lahkuda, kuid teda sunniti viis aastat veetma koduares-tis. Sel ajal kirjutas ta oma klassikaks saanud teadusmonograafia tehnilisest küberneetikast, mis ilmus 1954. aastal. Lõpuks jõuti 1955. aastal president Dwight Eisenhoweri heakskiidul kokku-leppele Hiina teadlaste vahetamises Korea sõjas vangi langenud ja Hiinas viibinud ameeriklaste vastu (Harvey 2019: 32). Pekingis sai ta ühe mehaanikainstituudi baasil loodud kaitseministeeriumi instituudi, hilisema Viienda Akadeemia direktoriks. Selle instituudi asedirektor oli samuti California Tehnoloogiainstituudis end doktoriks väidelnud Guo Yonghuai. Üsna ruttu neelas too organisatsioon alla hulga institute ja tehaseid nii Pekingis kui ka teistes linnades. Kaks Nõukogude Liidult saadud ballistilist raketti R-1 osutusid Tsien Hsue-shenile üllatusena Saksamaalt tuttavaks saanud rakettide V-2 koopiateks. Ta esitas riiginõukogule ettepaneku Hiina ballistiliste rakettide väljaarendamise kohta. Tsien Hsue-shenist sai aegapidi riigi kosmoseprogrammi juhtkuju, Sergei Koroljovi ja Wernher von Brauniga võrreldav raketiarenduse liider riigis. Peatselt valiti ta Hiina Teaduste Akadeemia liikmeks. Tsien Hsue-sheni koostatud (osalt USAst kaasa toodud) ja pikka aega salastatud kapitaalne raketiehituse õpik-käsiraamat oli aastakümneid kasutusel ülikoolides, muutudes avalikult kättesaadavaks alles autori 95. sünnipäevaks. Kohtumisi lääne teadlastega ta vältis, endiste kolleegide küllakutse USAsse jättis kasutamata. Sellegipoolest valis maailma mõjukas lennunduse ja kosmosetehnoloogia ajakiri *Aviation Week & Space Technology* ta 2008. aastal oma ala aasta inimeseks ja samal aastal nimetas Hiina kesktelevisioon teda üheks mõjukaimaks isikuks Hiinas. Kirjastus Academic Press avaldas Tsien Hsue-sheni kogutud artiklid 900 leheküljel. Ameerikasse jäänud vennapoeg Roger Y. Tsien sai 2008. aastal Nobeli keemiapreemia (Harvey 2019: 41).

Kuni 1950. aastateni ei olnud Hiina juhtidel siiski selget tegevuskava raketitehnika arendamiseks. Tsien Hsue-shen esitas Hiina valitsusele riigi raketarenduse programmi “Chang Zhen” (tõlkes “pikk marss”) aasta enne esimese sputniku lendu 4. oktoobril 1957. Seejärel, 10. novembril 1956 teatas peaminister Zhou En-

lai (1898–1976) Kommunistliku Partei pleenumil peetud kõnes, et sõjatööstuses antakse eelistus aatomipommi, rakettide ja kaugjuhtimise arendamisele (Chenjie 2013: 8). Asuti koostama pikaajalist teaduse ja tehnoloogia arendamise programmi aastateks 1956–1967, mida alguses veel kooskõlastati Nõukogude Liidu vastavate instantsidega. Mõne aasta pärast loodi Kommunistliku Partei keskkomitee juurde kõrgeimate otsustusvolitustega organina kaitsetööstuse erikomitee Zhou Enlaiga eesotsas.

Uute tehnoloogialahenduste evitamiseks arendati tööstusspionaaži ja toodete kaaperdamist lääneriikidest, millele mõnikord aitas kaasa juhus. Näiteks olid ameeriklased viinud Taiwanile uued ja täiesti salajased õhk-õhk-tüüpi raketid Sidewinder. Mõned neist kukkusid aga lõhkemata alla Mandri-Hiinas. Nende ehituse dešifreerimine ei olnud Pekingi instituutidele jõukohane ja üks selline rakett anti üle Moskvale, kus elektroonikaplokk ülima ettevaatusega lahti harutati. Ilmnes, et USA edestab niisuguste raketide vallas Nõukogude Liitu aastaid. Kiiresti asuti raketti kopeerima ja ehituskirjeldus anti tagasi ka Hiinale, kus samuti arendati välja oma koopiarakett (Grišin 2020).

Lahkhelid Nõukogude Liiduga tekkisid pärast seda, kui võimalike oli tulnud Nikita Hruštšov, kes keeldus Hiinale loovutamast aatomipommi tehnoloogiat ja uusi rakette. Mao Zedongi arvates ei olnud sealtpaale peamiseks vaenlaseks enam mitte USA, vaid Nõukogude Liit. “Hiina Rahvavabariigi (HRV) rajamise järgse inimpõlve jooksul tegid Hiina-Nõukogude suhted läbi kaks faasi: maailma kahe suurema sotsialistliku riigi “igavese sõpruse” kümnenendi ja sellele järgnenud, 1960. aastate alguses alanud “igavese vaenu” ajajärgu” (Andrew, Mitrohhin 2007: 315). Mao Zedong tegi enneolematu katse Hiina ühiskonda utoopilise revolutsioonimudeli järgi ümber kujundada ja vallandas üleüldise terrori. Selle tagajärjel tekkis riigis kaos, mille all kannatasid ka potentsiaalsed raketikonstruktorid. Ohvriks oleks võinud langeda isegi Tsien Hsue-shen ise, kui teda poleks sõjaväe kaitse alla viinud peaminister Zhou Enlai. Nn kultuuriirevolutsioon mõisteti pärast Mao Zedongi surma hukka ja sotsialistliku turumajanduse arhitektiks nimetatud Deng Xiaoping (1904–1997) algatas uue majandusreformi. 1979. aastal külastas ta USA-d, kus olevat kõlanud isegi

mõtted ühisest vastuseisemisest Nõukogude Liidu domineerimisele (Beljakov, Matveitsev 2017: 53). Ilmselt oli hirm Nõukogude Liidu ennetuslöögi ees peamine põhjus, miks Hiina otsustas salaja astuda läbirääkimistesse USAg.

Kuid tulgem tagasi rakettide juurde. R-2 valmistamisel Nõukogude Liidust saadud jooniste järgi põrkuti hulga tehnoloogia-probleemidega, kuid 5. novembril 1960 startis esimene koodnime Dong Feng 1 (DF-1, “idatuul”) kandev Hiina ballistiline rakett sõjaväe Jiuquani katsealalt. Rakett oli suuteline toimetama 500 kg massiga laengu 550 km kaugusele. Järgmistel aastatel arendati Dong Fengi keskmaarakettide seeriat edasi (DF-2, DF-3 jt; Harvey 2019: 49; Kitaiskije... 2019). 1964. aastal moodustati Viien-da Akadeemia kõrvale sõjaraketide tootmiseks seitsmes masinaehituse ministeerium (Chenije 2013: 31). 27. detsembril 1966 toimus esimene tuumalaenguga varustatud Hiina keskmaaraketi Dong Feng 2 (DF-2) katsetus, mille käigus 20-kilotonnise ekvivalentvõimsusega laeng lõhati 800 km kaugusel Lop Nuri polügooni kohal. Arvatavalt oli hiinlaste DF-2 Koroljovi raketi R-5M kloon. Von Brauni V-2 põhilahenduse järgi loodud üheastmeliste keskmaarakettide rea lõpetasid Nõukogude Liidus teatavasti raketid R-5 ja R-11 (Veismann 2018: 92).

Raketti DF-2 peeti Hiinas relvastuses 1980. aastateni ja ta suutis tonnise lõhkelaengu toimetada enam kui 1000 km kaugusele. Vedelhapniku kasutamise tõttu oli nende rakettide tulistamiseelne ettevalmistusaeg pikk. Nõukogude Liidus konstrueeritud järgmise keskmaaraketi R-12 projektdokumentatsiooni hiinlastele enam ei antud ja ühes Pekingi masinaehitustehases konstrueeriti iseseisvalt enam-vähem samasuguste parameetritega keskmaarakett Dong Feng 3 (DF-3). See suutis kahetonnise massiga (tuumalaengu toimetada 2600 km kaugusele. Umbes 60 sellist raketti tarnis Hiina ka Saudi Araabiale (küll ilma tuumalaenguteta). Järgmine modifikatsioon Dong Feng 4 (DF-4) oli juba kaheastmeline ja võis kahemegatonnise ekvivalentvõimsusega tuumalaengu toimetada kuni 6000 km kaugusele, kusjuures tabamistäpsus oli 3,5 km. Seda võis pidada mandritevaheliseks sõjaraketiks ja neid võeti relvastusse 20 tükki. Sealtpeale, nagu ärevusega konstataatsioone teiste riikide poliitikud, oli Hiina rakettide küündivuspiirides

umbes kaks kolmandikku Nõukogude Liidu territooriumist, Korea poolsaar, Jaapan, Taiwan, Sri Lanka ja suur osa Indiast.

1995.–1996. aastal tehti uusi katsetusi, tulistades rakette Taiwanil lähedal mandril paiknenud polügooni pihta. Tänu kolmanda astme lisamisele oli see rakett suuteline satelliidi orbiidile viima. Pikka aega ei õnnestunud hiinlastel luua tõelist mandritevahelist ballistilist raketti, sest nende tuumalaengud olid liiga rasked. Täieõiguslikeks mandritevahelisteks ballistilisteks raketideks said lõpuks 13 000 km-se kiiendivusega vedelkütusraketid DF-5a, mida hakati peitma šahtidesse. Nende tankimine vedelkütusega nõudis aga ikkagi 2–4 tundi ettevalmistusaega, sest esialgu kasutas Hiina Saksamaal ja Nõukogude Liidus klassikaks saanud lahendust, kus kütuse hapendiks ehk oksüdeerijaks on madalat temperatuuri nõudev vedelhapnik. Hiljem minodi üle jahutamist mittevajavatele vedelkütustele ja seejärel suudeti suurte pingutuste tulemusena kasutusele võtta ka tahkekütus, mis võimaldab raketid stardivalmis seada kümne minutiga. Maavägi sai endale Pershing 1 tüüpi operatiiv-taktikalised tahkekütusraketid DF-15 kiiendivusega kuni 600 km ja tabamistäpsusega 150–500 m. 1980. aastatest alates asendati strateegilised vedelkütusraketid treileritel paiknevate tahkekütusrakettidega Dong Feng 31 (DF-31), mille kiiendus oli 8000 km, hiljem juba 12 000 km.

Mandritevahelised ballistilised raketid on teatavasti kohandatud kanderakettideks, mis suudavad orbiidile viia satelliite. Juba pärast esimese sputniku starti Nõukogude Liidust deklareeris Mao Zedong, et Hiina ei tohi suurriikidest maha jääda ning peab oma satelliidi kosmosesse saatma. Kavatseti valmistada enam kui sajakilose massiga ja ühemeetrise läbimõõduga satelliit, mis pidi orbiidilt edastama muusikapala “Ida koidab”. Projekt takerdus kultuurirevolutsiooni taha. Satelliit Dong Fang Hong (“ida on punane”) saadeti orbiidile alles kolmteist aastat pärast Nõukogude Liidu sputnikut, 24. aprillil 1970 kanderaketiga Chang Zheng 1 (CZ-1, “suur sõjakäik”), mis oli keskmaaraketi Dong Feng 4 kolmanda raketiastmega täiendatud versioon. Mao Zedong ja Zhou Enlai algatasid ka inimese kosmosesse lennutamise programmi. Sellegi kava teostamine takerdus, kuid pärast

Mao surma suutis vahepeal põlu all olnud Deng Xiaoping koos majandusreformidega uut hoogu anda ka kosmoseprojektidele. Ta kuulutas 1978. aastal välja neli arendussuunda: teadus ja sõjatehnika, põllumajandus, haridus ja tööstus (Chenjie 2013: 14; Harvey 2019: 54). Hakkasid sõlmuma sidemed teiste riikidega, Hiina astus Rahvusvahelise Astronautika Föderatsiooni liikmeks. Projekteeriti kahekohalist kosmoselaeva Shuguang (“koit”), mis meenutas ameeriklaste kosmoselaeva Gemini, kuid tegelikult põhines naasva konteineriga luuresatelliidi projektil. Hiina jõudis kolmanda riigina maailmas niikaugele, et oli võimeline satelliidi (tulevase kosmoselaeva) maa peale tagasi tooma. Pekingis asutati kosmosemeditsiini instituut. Hiired ja koerad katsetustel lendasid, kuid inimese kosmosesse saatmise projekt sai poliitikutelt vastulöögi ja lükkus edasi.

Raketiperekonnad Kaitouzhe (KT, “pioneer”) ja Kuai-zhou (KZ, “kiirlaev”) loodi uuel sajandil teaduslike ja rakenduslike eesmärkidega satelliitide saatmiseks orbiidile, lähtudes sõjaväe tahkekütusraketist DF-21, mis võis startida teisaldatavalt platvormvankrilt. Esimeste variantide kandevõime lennul madalale orbiidile oli kuni 1,5 tonni (KZ-11), kuid ühel järgmisel raketil, Kuaizhou-21-1, peaks see küündima 20 tonnini. Õige pea hakkas Hiina pakkuma teistele riikidele satelliitide orbiidile viimise teenust. Kuaizhou kommertslikul kasutamisel kujunes hinnaks umbes kümme tuhat dollarit kilogrammi lasti eest. Praegu-seks on satelliidi orbiidile saatmise tellijate seas olnud nt Kanada, Valgevene, Pakistan, Venezuela, Boliivia, Nigeeria, Argentina, Iisrael, Saudi Araabia ja Euroopa Liit (Galanin 2019).

Kosmonautika kõrgemale astmele tõusmiseks (mehitatud lennud, kosmosejaam, Kuu-lennud) võeti ette maaapealse taristu suu-remahuline arendus. Esimeses etapis, kuni 1980. aastani konstrueeriti perekonna Chang Zhen kanderaketid CZ-2, CZ-3 ja CZ-4 ning loodi Jiuquani ja Xichangi stardibaas. Mehitatud lendude ettevalmistamiseks moodustati 1990. aastatel lendude juhtimiskeskus, loodi astronautide treeningukeskus ja rajati hoonestus Jiu-quanis. Kolmandas etapis, alates 2010. aastast arendati välja kosmodroom Wenchangis ja tootmiskompleks Tianjinis ning hakati raketide esimest põlvkonda asendama uuega (CZ-5, CZ-6 ja

Tabel 1. Hiina kosmodroomid.

Kosmodroom	Esimene start	Stardi-platvorme	Raketi-tüübid	Kokku starte 1957–2018
Jiuquan	1970	4	CZ-2	105
Xichang	1984	2	CZ-3	122
Taiyuan	1988	2	CZ-4, CZ-6	68
Wenchang	2016	2	CZ-5, CZ-7, CZ-9	3

CZ-7). Praeguseks on Hiinal neli kosmodroomi (vt tabel 1) ja vähemalt kaks sõjaväe raketibaasi, lisaks mõned väiksemad startdiplatsid (Harvey 2019: 120; China... 2019). Taiyuani kosmodroom asub pealinna Pekingi lähedal, Jiuquani oma Gobi kõrbes. Suurim ja uusim on Wenchang, mis paikneb Hainani saarel. Sinna on eriti suuri kanderakette võimalik kohale toimetada mööda veeteed praamiga.

Mehitatud kosmoselennu projekt võeti uuesti käsile 1990. aastatel. 1993–1996 külastasid Hiina spetsialistid Venemaa kosmoseorganisatsioone, samuti sõlmiti tehnoloogiasirde leping. Otseselt said hiinlased oma käsutusse kosmoselaeva Sojuz väliskesta, kosmonaudi skafandri ja muud riistvara. Pekingis konstrueeriti Qi Fareni (snd 1933) juhtimisel kosmoselaev Shenzhou (“jumalik taevavanker”) ja kaks Hiina kosmonaudikandidaati stažeerisid aasta aega Moskva lähedal Tähelinnas. Suhted Venemaaga hakkasid veelgi soojenema sajandi lõpu poole: Mihhail Gorbatšov kohtus 1989. aastal Pekingis Deng Xiaopingiga, 1996 külastas Pekingit Boriss Jeltsin. Mõningase tagasilöögi rahvusvahelisele koostööle andsid Xichangis toimunud kanderaketi CZ-2E avariid 1992. ja 1995. aastal. Kõige rängem õnnetus juhtus 14. veebruaril 1996, kui üritati kosmosesse viia sidesatelliiti Intelsat-708, mille mass oli viis tonni ja hind 70 miljonit eurot. Kanderakett CZ-3B plahvatas mõni sekund pärast starti ja kukkus paari kilomeetri kaugusel teeninduspersonali hotellile. Enamik teadlasi ja insenere olid sealt küll evakueeritud, kuid vähemalt kaks töötajat sai surma; hukkunud külaelanike arvu üle vaieldakse tänapäevani (Zak 2013; Harvey 2019: 237). Hiina ja Venemaa vahel 2006. aastal sõlmitud uus koostööleping hõlmas juba

38 projekti. Venemaa enda kosmosetööstus oli aga sattunud kriisi: projektid takerdusid rahapuudusel ja reorganiseerimiste tõttu. Hiina seevastu hakkas kolmanda riigina maailmas sooritama piloteeritavaid kosmoselende: 15. oktoobril 2003 viis kanderakett CZ-2F kosmosesse esimese Hiina taikonauti Yang Liwei. Järgnesid aina pikemad lennud, väljumised avakosmosesse, kosmoselaboratooriumid nimega Tiangong (“taevapalee”), esimene Hiina naine (Liu Yang) kosmoses (2012).

Eelmise sajandi lõpuks oli USA kannatus Hiina tööstusspionaaži pärast jõudnud katkemise piirini ning otsustati luua uurimiskomisjon vabariiklase Christopher Coxi juhtimisel. Coxi komisjoni mahukast (931 lk) salastatud aruandest selgus, mil määral olid Hiina spioonid tunginud USA tehnoloogiafirmadesse ja sõjatööstusse (Bhattacharjee 1999). Raketi- ja kosmosevaldkonnas olid tehnoloogiatega ebaseaduslikku lekkimist soodustanud riikidevahelised tehingud kanderakettide ja satelliitidega: Hiina ostis teistest riikidest satelliite ja pakkus ise satelliitide orbiidile lennutamise teenust. Caspar Weinbergeri eessõnaga varustatud Coxi aruandes mainitakse kümneid spionaažijuhtumeid ja nendega seotud isikuid. Teavet oli varastatud tuumalaenguga ballistiliste rakettide kohta, nagu Trident, Minuteman jt. Valusaimad löögid tabasid kahte USA suurfirmat, satelliiditootjaid Hughes ja Loral. Hughes pidi maksma trahvi 32 miljonit dollarit ja Loral 14 miljonit. Pärast pikki kohtuvaidlusi neelas neist esimese lennukitootja Boeing ja teine pankrotistus. Üks avalikkuse ette jõudnud Hiina spioonide nimekiri sisaldas 35 nime, kahtlusalusena olevat tagantjärele nimetatud isegi Tsien Hsue-sheni.

Tehnoloogiate ja prototüüpide illegaalne hõivamine teistelt riikidelt ja firmadelt jätkub Hiinas tänini. Seniitrakettide patarrei HQ-7B on väidetavalt Prantsuse algupära, teine seniitrakettide süsteem PHL-03 kopeeritud Venemaa süsteemi pealt RS-30 Smertš (Hramtšihhin 2010). Boeingi firmas töötanud insener Dongfan Chung läks 2008. aastal kohtu alla süüdistatuna kosmosesüstikuga seotud teabe varastamises (Seedhouse 2010: 10). Hiina enda tipp tehnoloogiate suhtes oli aastakümneid kehtinud sügava salastatuse režiim, eriti relvastuse valdkonnas. Viimastel aastakümnetel on toimunud heitlik avanemine läänemaailma-

le vajaduse tõttu oma kaupu ja tehnoloogiaid (sh kosmosetehnoloogiat) reklaamida ja müüa. Oskusteave hakkaski lekkima vastassuunas siis, kui lääne insenerid ja teadlased pääsesid Hiina raketide juurde. Hiina pakkus nimelt satelliidi orbiidile toimetamise teenust ligikaudu poole odavamalt kui näiteks Euroopa kosmoseorganisatsioon. USA firma Motorola tellis oma sidesatelliitide tarbeks tervenisti 11 raketistarti, ka konsortsium Intel-sat sõlmis lepingu oma sidesatelliidi orbiidileviimiseks hiinlas-tega. USA Loral'i firma esindajad lubati sellega seoses Xichangi kosmodroomile, mille varustust nad hindasid primitiivseks, kuid töötavaks. Ometi toimus 1995. aastal otse nende silme all eespool mainitud plahvatus, mis hävitas Hughesi firma satelliiti kandnud raketi CZ-2E (Zak 2013). USA keelas pärast seda mõneks ajaks oma satelliitide orbiidile saatmise Hiina kanderakettidel.

Jätame siin põhjalikuma vaatluse alt välja Hiina satelliitide abil saadud tulemused teaduses ja tehnoloogias, sest see jutt läheks liiga pikale. Üht-teist viimasest ajast tuleb siiski mainida. 2012. aastal saatis Hiina sondraketi asteroidi juurde, 2018. aastal edestati USAd ja Venemaad kanderakettide startide arvu poolest aastast (37); sama aasta lõpuks loeti Hiinal üldse kokku 298 edukat kanderaketi starti. Praegu orbiitidel identifitseeritavatest satelliitidest on 14,5% seotud Hiinaga; neid on kaks korda rohkem kui Venemaale kuuluvaid, kuid siiski kolm korda vähem kui USA omi. Hiina on loonud ameeriklaste GPSi ehk Global Positioning Systemi alternatiivi BeiDou, mida praeguseks kasutab juba üle 30 riigi. Orbiidil on umbes poolsada selle süsteemi satelliiti (China... 2019). Mööda ei saa minna automaatjaama Chang'e 3 laskumisest Kuule 2013. aastal kulguriga Yutu ("nefriitjänese") ja 2019. aastal automaatjaamaga Chang'e 4 sinna toimetatud kulguri Yutu 2. Need olid tähtsündmused kogu maailma kosmonautikas ja tunnustavalt tõstis neid oma kõnes esile president Xi Jinping. Chang'e 5 peaks Maale tooma Kuu pinnaseproovid, kavas on robotkulguri saatmine Marsile. Hiina valmistas ehitama rahvusvahelise kosmosejaamaga ISS analoogset orbitaaljaama CSS (China Space Station). 2016. aastal viidi selle eelkäijana orbiidile laboratoorium Tiangong 2, mida taikonaudid külastasid kosmoselaeval Shenzhou 11. Jaam CSS, mis peaks lõp-

likult valmima 2022. aastal, hakkab kandma mitme riigi teadus-instrumente ja peaks jääma orbiidile vähemalt 10 aastaks (Chi-na... 2020). Jaama võivad üheaegselt dokkida meeskonnaga kos-moselaev Shenzhou ja transportlaev Tianzhou. Esimese sammu-na võeti 27. detsembril 2019 kasutusele peakonstruktor Li Dongi võimas kanderakett CZ-5, mis suudab madalale orbiidile toimetada 25-tonnise lasti. Selle näitajaga jõudis CZ-5 praegusaja võimsaimate kanderaketide klassi, kuhu kuuluvad ka USA Delta IV, Euroopa Ariane 5 ja Venemaa Proton-M. Aastaks 2030 loodetak-se valmis saada 140-tonnise kandevõimega rakett CZ-9, millega suudetak viia inimene Kuule ja tuua pinnaseproove Marsilt (Fei, Xiaoshu 2019; Clark 2020). Selles vallas tegutsemiseks sõlmiti 2017. aastal koostöölepe Venemaaga.

Viimasel paarikümnel aastal on uue hoo saanud Hiina üliõpi-last ja teadlaste siirdumine välismaa ülikoolidesse ja teadusasutustesse. President Xi Jinping ise andis ühes oma kõnes heak-skiidu Hiina teadlaste töötamisele välismaal kui teaduskaadri noo-rendamise moodusele (Cao jt 2019). Enam ei kardeta ajude ära-voolu. 2017. aastal suundus välismaale õppima 608 400 üliõpi-last, samal aastal naasis neid 480 900 (79%). Sajandivahetusel olevat tagasipöördunute suhtarv olnud vaid 23,4%. Ajavahemi-kus 2006–2016 sai 50 439 hiinlast doktorikraadi USAs, kus vä-lismaa doktorantidest olid 22% hiinlased. Mitmesuguste valitsus-programmide ja muude meetmete mõjul oli 2018. aastaks kodu-maale tagasi pöördunud veel umbes 16 000 kvalifitseeritud tead-last ja inseneri.

Rakettide täppissuunamine, luuresatelliitide juhtimine, objek-tide tuvastamine maapinnal ja ilmaruumis ning mitut muud liiki toimingud kosmoses nõuavad tehisintellekti kasutuselevõttu. Sel-les suunas on Hiina jõulisi samme astunud. USAs hariduse saa-nud, Microsoft ja Google'i juures töötanud ning nüüd Pekingis elav arvutiteadlane Kai-Fu Lee tõdeb oma raamatus *Tehisintel-lekti ülivõimud: Hiina, Ränior ja uus maailmakord*, et “Hiina ettevõtjad muutsid ühiste jõupingutustega riigi tõeliseks tehisin-tellekti üliriigiks, ainsaks, kes on suuteline võistleva USAGA sel-le tehnoloogia arendamises” (Lee 2018: 24). Kosmosevaldkonna riikliku rahastamise poolest (2018. aastal 5,8 miljardit dollarit)

on Hiina maailmas teisel kohal, edestades Venemaad ja Prantsusmaad, kuid jäädes veel tugevasti maha USAst (40 miljardit dollarit; China... 2019).

Seitsmes masinaehituse ministeerium nimetati 1988. aastal ümber lennuki- ja kosmosetööstuse ministeeriumiks. NASA analoogiks peetav Hiina riiklik kosmoseamet ingliskeelse lühendiga CNSA (China National Space Administration) loodi 1993. Praeguse kosmosetööstuse katusorganisatsioonideks on kaks riiklikku korporatsiooni: 1999. aastal moodustatud Hiina aerokosmose teaduslik-tehniline korporatsioon CASC (China Aerospace Science and Technology Corporation), mille tegevusvaldkond hõlmab kosmoseraketide ja orbitaalkomplekside väljatöötamist, ning Hiina aerokosmose teaduslik-tööstuslik korporatsioon CASIC (China Aerospace Science and Industry Corporation) raketirelvastuse tootmiseks (loodud 1956, praegu umbes 8000 töötajat). Esimeses kuulub juhtroll Viiesdale Akadeemiale, mille koosseisus on umbes 20 000 töötajat. Nende hulgas on neli Hiina Teaduste Akadeemia akadeemikut ja viis inseneriteaduste akadeemikut, samuti kaheksa Venemaa Kosmonautika Akadeemia akadeemikut. Kaksteist teadlast on Rahvusvahelise Astronautikaakadeemia liikmed. Siin valmistatakse ette tulevase kosmosejaama Tiangong mooduleid. Eraettevõtlukslele andis vaba tee kosmosetööstusse Hiina riiginõukogu otsus 2014. aastast, millega anti heakskiit tsiviil-militaarsetele partnerlusele. Sündinud on kosmosetehnoloogia erafirmad i-Space, OneSpace ja Landspace, mis üritavad oma satelliite orbiidile viia (China... 2019). Firma i-Space rakett Hyperbola 1 viis 2019. aastal kaks satelliiti orbiidile ja lubab peagi valmiva raketiga Hyperbola 2 madalale orbiidile toimetada 1,9-tonnise lasti. Moskva politoloog Juri Galanin sõitleb Venemaa kosmosetööstuse juhte mahajäämuse pärast: “Roskosmos vaatab ükskõiksele Hiina saavutusi selja tagant.” Roskosmos ongi jäänud tagasihoidlikuma eesmärgi juurde — baasi loomine Kuul —, samal ajal kui USA ja Hiina on mõlemad võtnud sihiks ekspeditsiooni Marsile. Galanin jätkab:

Hiina vaatab kindlalt tulevikku ja koostab grandioosseid plaane. Põhieesmärk on saada 2045. aastaks maailma liidriks selles valdkonnas, saavutada kõrge tase kosmosemajanduses, luua selles ees-

rindlikke ja originaalseid tooteid, kasutades tehisintellekti ja uusi läbimurdetehnoloogiaid. Mis puudutab Venemaad, siis pole meil ei selliseid suurejoonelisi plaane, julgeid ambitsioone ega kvalifitseeritud kaadrit (Galanin 2019).

Rahvusvaheliselt arvab Hiina end juba maailma kosmoseriikide hulgas teisele kohale USA järel, kui mitte enam (Seedhouse 2010: 225). “President Xi Jinping pani 2017. aastal peetud kõnes maha kaks suurt strateegilist rajajoont. Aastaks 2035 peaks Hiinast saama innovatsiooni liider maailmas ja sajandi keskpaigaks peaks Hiina olema rahvuslikku tugevust ja rahvusvahelist mõju arvestades globaalne liider” (Mihkelson 2019).

Hiinas jätkub kõrgetasemeline raketiarendus sõjalistel eesmärkidel. Läänes oldi pikka aega arvamisel, et Hiina ei suuda konstrueerida hargnevate tuumalaengutega ballistilisi rakette, kuid ometi tegid hiinlased 2014. aastal mandritevahelise ballistilise raketi DF-41 katsetusi kuni 12 eraldi suunatava laenguga. Seda raketti, mis väidetavalt jõuaks poole tunniga USAni (Gubin 2016), demonstreeriti esimest korda avalikult riigi 70. aastapäeva sõjaväeparaadil 1. oktoobril 2019. Sajandivahetusel oli Hiinal strateegilise raketiväe relvastuses kokku 442 tuumalaengutega mandritevahelist ballistilist raketti ja ballistilist keskmaaraketti, peale selle 12 ballistilist raketti kolmel allveelaeval (Šitov 2019).

Hiinal on välja arendatud raketitõrjesüsteemid “raketitapjatega”, millest mõned kasutavad laserit või mikrolainekahurit. Loodud on ka nn satelliiditapja: 11. jaanuaril 2007 tulistati katseks alla üks meteosatelliit. On avaldatud arvamust, et hiinlased suudaksid alla tulistada kuni 500 USA lahingusatelliiti (Galanin 2019). Uue sõjatehnika loomise tulipunktis on maailmas viimasel paaril aastakümnel olnud aerokosmiliste tiibrakettide konstrueerimine. Need viidaks maapinnalt kanderaketiga või lennukil kosmosepiirile, kus nad jätkaksid lendu helikiirust mitu korda ületava kiirusega. Lennuk võib kanda kuni kuut Hiina tiibraketti CJ-10A, mida venelased peavad oma tiibraketi H-55 koopiaks. Mõne aasta eest sai teatavaks, et on katsetatud piloodita ülehelikiirusega tiibraketti WU-14/DF-ZF, mis liigub 5–10 korda kiiremini kui heli (s.t Machi arv $Ma = 5-10$) ja võib kanda tuumalaengut. Tiib-

rakett viiakse umbes 100 km kõrgusele kanderaketil, sealt edasi lendab ta iseseisvalt. Vaatlejate arvates on Hiina ühelikiirusega lennuvahendite alal edestanud Venemaad ja lähedal USA tase-mele. “Hiina relvastusprogramm on eriti viimase 20 aastaga olnud sedavõrd massiivne, et juba praegu ületatakse kvantitatiivselt USA kohalolekut Ida-Aasias ja Vaiksel ookeanil. Tehnoloogiliselt jäädakse küll ameeriklastele veel alla, kuid see vahe väheneb pidevalt” (Mihkelson 2019).

Alanud on kosmose relvastamine. Kui kosmose militariseerimise all on mõistetud maapealse sõjategevuse toetamist kosmosest, siis kosmose relvastamine tähendab ettevalmistusi lahinguteks kosmoses (Vasani 2017). Hiina asevälisminister Qiao Zonghuai ütles tosin aastat tagasi: “Kosmos saab lõpuks neljandaks sõjatandriks maa, vee ja õhu kõrval” (Zhang 2008). Kommentaatorid, kes on jälginud relvastuskulude suurenemist, on kõnelnud Hiina kasvavast agressiivsusest. Neid kulusid hinnati 2014. aastal 129,4 miljardile dollarile USA 581 miljardi dollari vastu; Venemaal oli see näitaja ainult 70 miljardit dollarit (Beljakov, Matveitsev 2017: 112). Mis võiksid olla sihtmärgid? Steven Mosher tsiteerib oma raamatus *Hegemoon: Hiina plaan saavutada ülemvõim Aasias ja maailmas* Hiina autorite publikatsioone sõjastrateegia küsimustes ja leiab neist vihjeid, et sõda USAgal on möödapääsmatu; Hiina võidab selle sõja ja saab seejärel maailma juhtivaks riigiks (Mosher 2001).

Oma rahutust on väljendanud ka Venemaa. Poliitilise ja sõjalise analüüsi instituudi asedirektor Aleksandr Hramtšihhin on tunnuks saanud häirekella lööjana Hiina ohu teemal. Ühe oma kirjutise on ta pealkirjastanud “Hiina Venemaa vastu: võit ei jää meile”. Sealt loeme:

Objektiivselt ei ole Hiina elujõuline oma praegustes piirides. Ta peab saama palju suuremaks, kui ta ei taha saada palju väiksemaks. Ta ei saa mööda ekspansioonist väljapoole ressursside ja territooriumi hõlvamiseks. [...] Väga palju territooriumi, hiiglaslikud ressursid, üsna vähe elanikke — seda on Kasahstanis ja Venemaal Aasia-osas. Ja nimelt siia läheb Hiina ekspansioon. Seda enam, et Uurali-taguseid Venemaa alasid on Hiinas peetud enda omaks (Hramtšihhin 2010).

Ent päris viimasemal ajal on lääne poliitikuid häirinud teated Hiina ja Venemaa sõjalisest koostööst. 2015. aastal uuendatud Hiina kaitsedoktriin kõneleb tulevasest tihedast ja igakülgsest koostööst Venemaaga. Hiina riigijuht Xi Jinping külastas 2019. aastal Venemaad ja kirjutas seal alla paljudele koostöödokumentidele. Järgnes Venemaa kaitseministri Sergei Šoigu ja Hiina sama valdkonna esindaja kokkulepe kaitsetehnika kohta (Vinokurov 2019). Juba varem oli Hiina saanud Venemaalt seniitratetisüsteemi S-400 Triumf ja hävituslennukid Su-35. Läänes ärevust tekitanud sõjalise liidu sõlmimise võimaluse on Hiina siiski välistanud.

Hiina Rahvavabariigi seitsmekümnenda aastapäeva tähistamisel teatas president Xi Jinping oma kõnes, et mingi jõud ei suuda takistada Hiina riiki ja rahvast omandamast üleilmse liidri positsiooni (Goswami 2019). Aastapäeva pidustuste käigus anti Kuu-programmi juhile Ye Peijianile riigi kõrgeim autasu. Hiina riiginõukogu otsustas esimese satelliidi stardipäeva, 24. aprilli, kuulutada Hiina kosmonautikapäevaks. Viimasel ajal räägitakse ka otsese kasu saamisest kosmose hõlvamise kaudu. Asteroididelt loodetakse kaevandada plaatina, kulda, titaani, niklit ja muidugi rauda. Mõne kosmosefüüsiku hinnangul võib näiteks 200-meetrise läbimõõduga asteroidilt saada plaatina 30 miljardi dollari väärtuses (Goswami 2018). Aastaks 2050 loodetakse valmis ehitada päikeseelektrijaam kosmoses.

Kokkuvõtteks võib seega öelda, et Hiina on uuel sajandil jõudnud raketi- ja kosmosetehnoloogias USA kannule ning mööda läinud Venemaast. Eesmärk on saada aastaks 2045 maailma liidriks kosmose hõlvamises.

Kirjandus

- Andrew, Christopher, Vassili Mitrohhin 2007. *Mitrohhini arhiiv. II*. Tlk. Karin Suursalu. Tallinn: Sinisukk
- Baliev 2019 = Балиев, Алексей. Гомеопатия по заветам Сталина: Китай получил от СССР “всепобеждающее учение”

- и 600 миллиардов долларов. — *Военно-промышленный курьер*, № 45 (808), 19.11; <https://www.vpk-news.ru/articles/53725>
- Beljakov, Matveitšev 2017 = Беляков, Анатолий, Матвейчев, Олег. *Россия и Китай: Две твердыни*. Москва: Книжный мир; <http://flibusta.is/b/480240>
- Bhattacharjee, Anjali 1999. Politics and proliferation: Analysis and summary of the Cox committee report and the allegations of Chinese nuclear espionage. [Www.bits.de/NRANEU/docs/CoxAnalysis.htm](http://www.bits.de/NRANEU/docs/CoxAnalysis.htm)
- Ca o, Cong, Jeroen Baas, Caroline S. Wagner, Koen Jonkers 2019. Returning scientists and emergence of China's science system. — *Science and Public Policy*, Vol. 47, No. 2, pp. 172–183; <https://doi.org/10.1093/scipol/scz056>
- Chenjie 2013 = Чэнчжи Ли. *Развитие китайских космических технологий*. Санкт-Петербург: Нестор-История
- China Power 2019. How is China advancing its space launch capabilities. November 5; <https://chinapower.csis.org/china-space-launch>
- China Power 2020. What's driving China's race to build a space station? January 16; <https://chinapower.csis.org/chinese-space-station>
- Clark, Stephen 2020. Prototypes for new Chinese crew capsule and space station arrive at launch site. — *Spaceflight Now*, January 24; <https://spaceflightnow.com/2020/01/24>
- Fei, Yu, Quan Xiaoshu 2019. China's largest carrier rocket Long March-5 makes new flight. — Xinhuanet, December 27; www.xinhuanet.com/english/2019-12/27/c_138662139.htm
- Galanin 2019 = Галанин, Юрий. Роскосмос равнодушно смотрит в спину китайским достижениям. — *Военно-промышленный курьер*, № 48 (811), 10.12; <https://vpk-news.ru/tags/7738>
- Goswami, Namrata 2018. China in space: Ambitions and possible conflict. — *Strategic Studies Quarterly*, Vol. 12, No. 1, pp. 74–97
- Goswami, Namrata 2019. China's future space ambitions: What's ahead? — *The Diplomat*, November 4; <https://thediplomat.com/2019/11/chinas-future-space-ambitions-whats-ahead>
- Grišin 2020 = Гришин, Арсений. Как американская ракета долетела до Москвы. — *Военно-промышленный курьер*, № 3 (816), 28.01; <https://vpk-news.ru/articles/54900>
- Gubin 2016 = Губин, Андрей. Апокалипсис по-китайски: состояние стратегических ядерных сил КНР. — Рос-

- сийский совет по международным делам, 22.01; <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/apokalipsis-pokitayski-sostoyanie-strategicheskikh-yadernykh>
- Narvey, Brian 2019. *China in Space. The Great Leap Forward*. New York: Springer Praxis Books
- Nramtšihin 2010 = Храмчихин, Александр. Китай против России: победа будет не за нами. — *Популярная механика*, № 2, с. 26–32; www.popmech.ru/weapon/9937-kitay-protiv-rossii-pobeda-budet-ne-za-nami
- Kitaiskije... 2019 = Китайские ракеты меньшей и средней дальности. — *Техника — молодёжи*, № 3, с. 37–41
- Lee, Kai-Fu 2018. *AI Superpowers: China, Silicon Valley, and New World Order*. Boston: Houghton Mifflin
- Mihkelson, Marko 2019. Hiina globaalne haare: kuidas leida *modus vivendi*? — *Diplomaatia*, nr 9, lk 2–5
- Mletšin 2012 = Млетчин, Леонид. *Китай — великая держава номер один?* Санкт-Петербург: БХВ-Петербург
- Mosher, Steven 2001. *Hegemon: China's Plan to Dominate Asia and the World*. San Francisco, CA: Encounter Books
- Rohmets, Priit, Tiit Kuuskmäe, Urmas Pappel 2018. *Eesti ja Hiina suhete sünd. The origins of Estonia-China relations*. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts
- Seedhouse, Erik 2010. *The New Space Race: China vs. USA*. Chichester, UK: Springer Praxis Books
- Šitov 2019 = Шитов, Александр. Китай взял на мушку американские авианосцы. — *Военно-промышленный курьер*, № 26 (789), 09.07; <https://vpk-news.ru/articles/51330>
- Zak, Anatoly 2013. Disaster at Xichang: An eyewitness speaks publicly for the first time about history's worst launch accident. — *Air & Space Magazine*, February; www.airspacemag.com/history-flight/disaster-at-xichang-2873673
- Zhang, Hui 2008. Chinese perspectives on space weapons. — Pavel Podvig, Hui Zhang. Russian and Chinese Responses to U.S. Military Plans in Space. American Academy of Arts and Sciences. Research Paper, January. www.amacad.org/publication/russian-and-chinese-responses-us-military-plans-space
- Tammsaare, A. H. 1990. Hiina ja hiinlane. — *Kogutud teosed*. 17. kd. Tallinn: Eesti Raamat, lk 576–637
- Vasani, Harsh 2017. How China is weaponizing outer space. — *The Diplomat*, January 19; <https://thediplomat.com/2017/01/how-china-is-weaponizing-outer-space>

Veismann, Uno 2018. *Peenemündest Baikonurini*. Tartu: Ilmamaa
Vinokurov 2019 = Винокуров, Владимир. Глобальное сов-
местное патрулирование. Россия — Китай: стратегиче-
ское взаимодействие или военно-политический союз? —
Военно-промышленный курьер, № 38 (801) 01.10; [https://vpk-](https://vpk-news.ru/articles/52737)
[news.ru/articles/52737](https://vpk-news.ru/articles/52737)

UNO VEISMANN (1934) on astrofüüsik, füüsika-matemaatikakandi-
daat (1968, Tartu Ülikool). Lõpetanud 1957. a Tallinna Pedagoogili-
se Instituudi füüsika erialal, täiendas end 1963. a Leningradis, 1981. a
Münchenis ja 1993. a Berliinis. Juhtis 1970–1990 NSV Liidu orbitaal-
jaamadele Saljut, Saljut-4, Saljut-7 ja Mir paigaldatud atmosfääri op-
tilise kaugsondeerimise instrumentide arendamist ja töötas 1973–2015
Tartu Observatooriumi vanemteadurina. Praegu Tartu Ülikooli emeriit-
dotsent. Varem on temalt *Akadeemias* ilmunud artiklid “Kosmos: Kuhu
edasi ja milleks?” (2000, nr 1, lk 48–66), “Maaväliste tsivilisatsioonide
otsingutest” (2001, nr 4, lk 764–781), “Eesti ja NSV Liidu kosmose-
projektid” (2004, nr 8, lk 1719–1732), “Nõukogude Liidu aatomipom-
mi saamisloost” (2006, nr 2, lk 287–336), “Milleks ja kuidas Eestile
kosmos: Eesti kosmosepoliitika äärejooni” (koos Kalju Eerne, Laurits
Leedjärve ja Mart Noormaga; 2007, nr 12, lk 2583–2613) ja “Vene-
maa kosmonautika ja kosmosetööstuse tänapäev” (koos Kalju Eerne,
Mart Noorma ja Teofilus Tõnnissoniga; 2010, nr 3, lk 387–415), “Sak-
sa teadlased ja insenerid Nõukogude Liidus 1945–1955” (2012, nr 6,
lk 988–1022), “Ukraina ja Venemaa koostööst ja vastasseisust kosmose-
tegevuses” (2016, nr 6, lk 950–966) ja “Venemaa Teaduste Akadeemia
reformimine” (2019, nr 5, lk 888–925) ning arvustus “Kaks raamatut
elu otsingutest kosmosest” (2003, nr 1, lk 170–174).

KOLONISEERIME KOSMOSE. LAIPADEGA?

Riho Nõmmik

Ulme ei asenda reaalteadust.

Et kogu fantaasia kosmose koloniseerimisest keerleb planeet Marsi ümber, vaatame, millised “mugavused” inimest seal ootavad. Seejuures piirdume ainult sellega, mida inimesele pakuvad seal kosmose radiatsiooniväljad.

Enne kui midagi koloniseerida, oleks mõistlik tulevast kolooniat vähemalt külastada. Niisugune missioon mölgub USA kosmoseametil NASA meeles juba pikka aega. Ja see värten keerleb viimasel ajal üha kiiremini: teadusartikleid tuleb minu arvutisse nagu Väändrast saelaudu ning Elon Musk planeerib Marsile saata ka esimese sajaliikmelise eelväe. (Et koloniseerida, on vaja see ameeriklaste arusaama järgi eelkõige vallutada!)

Agä kuna teel Marsile ja Marsil ootavad uustulnukaid saladuslikud kiirgusväljad, proovime vaadata, mis neil selle kõige kohta öelda on.

MARSILE JA TAGASI

Kas surmarisk või kindel vähk?

Eelmises artiklis (Nõmmik 2020) juhtisin lugejate tähelepanu sellele, et 2013. aasta mais, pärast seda kui olid avaldatud USA kosmoseaparaadilt Mars Science Laboratory (edaspidi MSL) radiomeetri RAD abil saadud esimesed andmed Marsilt (MSL-RAD; Zeitlin jt 2013), tegid eksperimendi autorid järelduse, et

“võimaliku mehitatud missiooniga Marsile võib kaasneda suur kiirgusrisk”.

Risk!

Risk?

Võib kaasneda, aga ei pruugi? Püüame olukorrast aru saada.

Riski olemasolu kosmoses viibimisel on ammust ajast teada — vähemalt sellest ajast, kui 1972. aasta augustis toimus päikesepurse, mille tagajärjel paiskus planeetidevahelisse ruumi tohutu hulk suure energiaga osakesi (Päikese energiaosakesi). Oleksid astronautid sel ajal Kuul jalutanud, oleksid nad saanud kiirgusdoosi, mis oleks mitu korda ületanud selle, mida mõõdapääsmatuteks matusteks vaja oleks olnud.

Kuid kas risk kaasneb planeetidevahelises ruumis viibimisega alati või on ka muid võimalusi? Proovime seda välja selgitada, toetudes nii (arvutus)modelitele (Nõmmik jt 1992; Nõmmik, Suslov 1992; Nõmmik 1999a, 1999b, 2008) kui ka MSLi radiomeetri abil saadud andmetele (Zeitlin jt 2013).

Mida uut said ameeriklased teada eksperimentist MSL-RAD? Uut oli niipalju, et tehti esimesed kiirgusannuse mõõtmised kahel põhilisel tulevase ekspeditsiooni etapil, milleks on

1) lend kosmoselaevas Marsile (edaspidi tähistame andmed indeksiga L),

2) viibimine Marsil (indeks M).

Kuid ekspeditsioon Marsile võib sisaldada ka veel kolmandat, loogilises järjestuses aga muidugi esimest etappi:

3) vahepeatus Kuul (indeks K).

Igal etapil kollitavad astronaute kaks täiesti erinevate omadustega radiatsioonivälja:

1) galaktilised kosmilised kiired (GKK),

2) Päikese energiaosakesed (PEO).

Seega koosneb kiirgusdoos, mille saavad astronautid ekspeditsiooni (missiooni) kestel, kuuest eri tüüpi komponendist, millest igauks nõuab isemoodi lähenemisviisi looduslikule (atmo-

sfäär, taevakehade mass) ja kunstlikule varjestusele (kosmosejama seinad, skafandrid). Olgu siinkohal meelde tuletatud, et inimorganismile mõjuva radiatsioonidoosi mõõtühik on siivert (Sv).

Galaktilised kosmilised kiired

GKK tungivad Päikesesüsteemi väljastpoolt. Nad koosnevad põhiliselt prootonitest ja aatomituumadest. Nende voog on katkematu, kuid astronautidele hädaohtliku energia diapasoonis (< 3 GeV/nukleon) muutub selle voo intensiivsus Päikese aktiivsusega võrreldes vastupidises suunas: kui Päikese aktiivsus on väiksem, on GKK voog intensiivsem ja vastupidi. Päikese aktiivsus muutub tsükliliselt ja tsükli põhiperioodi pikkus on 11 ± 1 aastat. GKK osakeste energiaspekter ei ole ühetaoline, vaid sisaldab maksimumi energiapiirkonnas 500–600 MeV/nukleon. Üksikasjalikumalt saab selle nähtuse olemuse kohta lugeda artiklist Nõmmik jt 1992.

Tänu energiaspektri sellisele iseloomule on võimalik kiirgusosakestest tingitud radiatsioonidoosi umbes kaks korda vähendada, kui suurendada varjestuse paksust tasemeni $10\text{--}15$ g/cm². Edasisel paksuse suurendamisel kiirgusannus ei vähene ja võib isegi mõnevõrra suurenedagi; see sõltub varjestusaine koostisest.

Päikese energiaosakesed

Päikese energiaosakesed ilmuvad planeetidevahelisse ruumi episoodiliselt mõneks ööpäevaks (mõnikord ka nädalaks). Need sündmused on tingitud päikesepursetest, mis toimuvad siis, kui mõne päikesepleki lokaalne magnetväli avaneb ja päikesesüsteemi paiskub suur hulk kiirendatud osakesi. Niisuguste sündmuste keskmine sagedus on võrdeline Päikese aktiivsust iseloomustava päikeseplekkide arvuga W . PEO juhtumite suurus on juhuslik ja selle tõenäosust kirjeldab jaotusfunktsioon. See funktsioon on universaalne: ta ei sõltu ei päikeseaktiivsuse tasemest ega Päikese aktiivsustsükli faasist. Kõige selle kohta vt lähemalt Nõmmik 1999a, 1999b ja 2008.

PEO juhtumite energiaspekter on lihtsam kui GKK oma: osakeste energia suurenedes nende voo intensiivsus väheneb. Varjestuse paksuse abil on PEOst tingitud kiirgusannust võimalik järevalt vähendada. Arvutustest ilmneb, et näiteks alumiiniumist varjestuse suurenemisel 0,1 grammist 10 grammini ruutsentimeetri kohta väheneb radiatsiooni doosi suurus umbes 350 korda (Kuznetsov 2002).

Pärast neid selgitusi pöördume nüüd eksperimendi MSL-RAD tulemuste juurde. Tähtsamad seda iseloomustavad asjaolud olid järgmised:

1. MSL-RADi mõõtmised toimusid Päikese aktiivsustsükli mõõduka maksimumi ajal, kui päikeseplekkide keskmine arv $W = 95$ kuus. Olgu öeldud, et möödunud sajandil oli üks tsükel, mille maksimumis päikeseplekkide arv $W = 250$. Seega võib GKK voo suurust MSLi lennu ajal pidada keskmiseks. Ka PEO sündmuste tõenäoline sagedus sel perioodil ei olnud kaugeltki maksimaalne.

2. Kiirgusannust mõõtev seade RAD asus alumiiniumist varjestuse taga, mille paksus oli 16 g/cm^2 .

3. Kiirgusannust mõõdeti nii 253-päevase lennu ajal kui ka hiljem Marsi pinnal.

Tulemused (Zeitlin jt 2013)

253-päevase lennu kestel mõõdeti MSLi pardal efektiivse radiatsiooni doosi (edaspidi lihtsalt doos või annus) summaarseks suuruseks

$$D_L = 0,66 \pm 0,12 \text{ Sv.}$$

Selle aja jooksul toimus kolm arvestatava suurusega PEO sündmust, millest lähtunud summaarne doos oli

$$D_{L \text{ PEO}} = 0,025 \text{ Sv,}$$

seejuures oli kõige suurema PEO sündmuse annus

$$D_{L \text{ PEO}} = 0,020 \text{ Sv.}$$

Seega jäi lõviosa doosist GKK arvele:

$$D_{L \text{ GKK}} = 0,63 \text{ Sv.}$$

Marsi pinnal oli doosi intensiivsus 2,7 korda väiksem kui lennutrassil ja PEO sündmustest tingitud doosi Marsil ei täheldatud.

Neile andmetele toetudes vaatame, milline kiirgusannus koguneks võimaliku Marsi-ekspeditsiooni käigus, kui ekspeditsioon toimuks samasuguse päikeseaktiivsuse perioodil. Hinnangu aluseks võtame järgmise ekspeditsiooni skeemi:

1. Lennufaas: sinna üks aasta, tagasi üks aasta, kokku kaks aastat ühesuguse päikeseaktiivsuse tingimustes.

2. Marsil pool aastat.

3. Vahepeatuse kestuse Kuul jätame määramata (teiste lennuetappidega võrreldes on see lühike).

1. Tingimused lennul

Jaama seinte paksus (varjestus) on sama mis MSL-RADi puhul.

1.1. GKK põhjustatud doosi intensiivsus oleks sama mis MSLi lennu ajal ja summaarse annuse suurus seega võrdeline lennufaasi kestusega:

$$D_{L\ GKK} = 1,8 \pm 0,3\ Sv.$$

1.2. PEO sündmustest tingitud doosi hinnang hüpoteetilisel missioonil ei saa olla ühene; selle põhjuste selgitamine läheks pikale. Aga vaatame kahte maksimaalselt võimalikku varianti.

Esimene variant.

Kordub olukord, mis oli MSLi lennu ajal, kui registreeriti kolm suurt PEO sündmust. Sel juhul oleks ka doosi suurus missioonil sama:

$$D_{L\ PEO} = 0,025\ Sv.$$

Teine variant.

Kordub 1972. aasta PEO juhtum. See oli umbes viis korda suurem suurimast, mis leidis aset MSLi lennu ajal. Seega:

$$D_{L\ PEO} = 0,1\ Sv.$$

Mõlemal juhul on annus tühine võrreldes GKK põhjustatud doosi suuruse ja selle veaga.

2. Tingimused Marsil

Marsi orbiit on Päikesest 1,52 korda kaugemal kui Maa orbiit. Sellega kaasnevad erinevused radiatsioonivälja intensiivsuses Maa ja Marsi lähedal.

- GKK allikas, lokaalne tähtedevaheline keskkond, on Marsile lähemal ja seetõttu on GKK osakestevoo intensiivsus suurem kui Maa lähedal (Nõmmik, Suslov 1992). Erinevus Maa orbiidil registreeritavast GKK voost ei ole siiski suur ja praegu võib selle arvestamata jätta (doosi suurus erineb ainult väheste varjestuse korral ja sedagi igasuguste arvutuste täpsuse piirides).

- PEO juhtumite suuruse erinevus sõltub niisugustest teguritest nagu Marsi kaugus Päikesest, konkreetse päikesevälja asukoht Päikese limbil Maa ja Marsi suhtes ning juhuse energiaspektri jäikus. Selle kõige tõttu on PEO juhtumite keskmine suurus Marsi orbiidil üle 2,5 korra väiksem kui Maa orbiidil.

- Marssi ümbritseb süsihappegaasist (CO_2) koosnev atmosfäär, mille varjestav paksus varieerub vahemikus 18,9–25,7 g/cm² (Guo jt 2015). Oma arvestustes võtame paksuseks 22 g/cm².

- Marsi pinnale tungivad osakesed ainult ülemisest poolsfäärist (Marsi “taevast”).

Mis nendest erinevustest järeldub?

2.1. GKK Marsil

MSLi tehtud mõõtmised näitavad, et radioaktiivse doosi intensiivsus vähenes Marsi pinnal 2,7 korda võrreldes sellega, mis ta oli trassil (Zeitlin jt 2013). Poole võrra vähenes doosi intensiivsus muidugi seetõttu, et osakesed tulevad ainult “taevast”. Ülejäänud 1,35 tuleb kirjutada selle arvele, et alumiiniumist varjestuse pakusele trassil — 16 g/cm² — lisandus keskmiselt 22 g/cm² CO_2 . Tony C. Slaba ja ta kolleegide artiklist (2017) peaks justkui järelduma, et varjestuse pakuse suurenedes rohkem kui kaks korda GKKst tingitud doosi suurus ei muutu. Kuid käesoleval juhul lisandus alumiiniumist varjestusele süsihappegaas, mille varjestustõhusus on suurem kui alumiiniumil.

Pole vaja teha mingeid keerulisi arvutusi, et hinnata doosi suurst, mis koguneks poole aasta jooksul Marsil. Marsil viibimise aeg on neli korda lühem kui trassil oldud aeg, kiirgus tuleb ainult “ülevaht” (s.t seda on kaks korda vähem) ja varjestus on nii paksem kui ka tõhusam kui kosmoselaevas. Seega oleks doosi suurus, mille saaksid astronautid Marsil viibides, väiksem kui

$$D_{M\ GKK} = 0,2\ Sv.$$

Seda on suurusjärgu võrra vähem sellest, mis koguneks lennul sinna ja tagasi.

2.2. PEO Marsil

Vaatame, milline oleks maksimaalne radiatsiooni doos, kui me kosmoselaeva asemel oleksime Marsil.

- PEO sündmused MSLi pardal toimusid poolel teel Marsile. Marsi orbiidil oleksid need sündmused olnud veel 1,6 korda väiksemad.
- Varjestus Marsil ($22\ g/cm^2\ CO_2$) oleks 1,4 korda paksem. Arvutused näitavad, et 1,4 korda paksem varjestus vähendaks PEOst tingitud kiirgusannust umbes kaks korda (Kuznetsov 2002). Kui alumiiniumi asemel oleks süsihappegaas, oleks see arv veel suurem.
- Marss ise varjutab poole kosmiliste osakeste voost.¹

Niisiis oleks PEOst tingitud doosi suurus Marsil vähemalt kuus korda väiksem kui kosmoselaevas. Seega, kui Marsil viibimise ajal tekiks samasugune olukord — kolm PEO sündmust —, nagu oli MSLil, oleks doosi suurus Marsil

$$D_{M\ PEO} = 0,004\ Sv.$$

1972. aasta augusti juhtumiga võrreldav PEO sündmus annaks Marsil doosi

$$D_{M\ PEO} = 0,014\ Sv.$$

---

¹Siin eeldame, et PEO voog on isotroopne, s.t suunast sõltumate omadustega. Nii see põhiliselt ongi. Ainult vähestel suure energiaga osakestel on registreeritud mõningast anisotroopsust Päikese suhtes, kuid tavaarvutustes seda eiratakse.

Selle põhjal võime teha järelduse, et isegi kõige suuremaid PEO sündmusi astronautid Marsil viibimise ajal otseselt ei märkaks.

Ajakirjanduses on ilmunud teateid, et NASA on välja töötanud mingid kiirguse eest kaitsvad skafandrid. Spetsiaalse skafandrikanga koosseisu viiakse radiatsiooniosakeste pidurdamiseks vesiniküühendeid või kergeid metalle, kuid nende lisaainete osakaal kangas ei saa olla suur, sest muidu rikuksid nad kanga elastsuse ja halvendaksid muid kosmoses vajalikke omadusi. Marsil on niisugused spetsiaalsed skafandrid mõttetud, sest radiatsiooni eest kaitsva materjali lisapaksus on tühine võrreldes Marsi atmosfääri paksusega.

Võtame kokku, mis on sündinud ekspeditsiooni kõige pikema kestusega etappidel.

Põhiosa doosist põhjustavad GKK osakesed: $D_{GKK} = 2$ Sv. On seda vähe või palju? Millised kiirgusannused on astronautidele piiriks? Inimorganismile lubatud efektiivse doosi piirväärtus sõltub astronautide soost, vanusest ja kiirituse kestusest. Kuigi inimorganismid on kõikides riikides samad, on lubatud radiatsiooni piirväärtused riigiti mõnevõrra erinevad. Toon siin üksteisele lähedased ümardatud Euroopa ja Venemaa piirväärtused. Kui kiiritus on ajas ühtlane, nagu ta seda GKK puhul on, on astronautidele lubatud maksimaalselt

aastas $D_{GKK} = 0,5$ Sv ja kogu karjääri jooksul $D_{GKK} = 1$ Sv.

Milline on surmava doosi suurus alalise kiirituse korral, pole teada. Niisuguseid “katseid” pole inimesega loodus ega kaaskodanikud seni teinud.

Nendest arvudest järeldub, et aluseks võetud päikeseaktiivsuse tingimustes saavad astronautid trassil ja Marsil möödapääsmatult lubatud kaks korda suurema doosi! Võimaliku doosi suurus (risk), mille võivad põhjustada ka kõige suuremad PEO sündmused, on sel ajal tühine! Mingit “riski” siin ei ole! Kõik on juba ekspeditsiooniaegse päikeseaktiivsuse tasemega kindlaks määratud!

Aga nüüd läheb põnevaks!

3. Vahepeatus Kuul

- Kuul puudub loomulik varjestus — atmosfäär.
- Kuul liikumise ajal pole astronauti ümbritsevat alumiiniumseina.

Üksikasju sellest, kui kaua astronautid Kuul skafandrites (väljaspool kosmoselaeva) liiguvad, pole siiani teada. Aga igal juhul peaks see kestma tunduvalt vähem kui teistel ekspeditsiooni etappidel.

3.1. GKK Kuul

Erinevused kosmosejaamaga võrreldes:

- Osakesed tulevad ainult ülemisest poolsfäärist, seega on neid kaks korda vähem.
- Alumiiniumist varjestus puudub, mistõttu neist põhjustatud doos (Slaba jt 2017 järgi) on kaks korda suurem kui jaama kaitse all.

Seega jääb GKK põhjustatud doosi intensiivsus Kuul viibimise ajal umbkaudu samaks, mis ta on trassil Maa ja Marsi vahel. Et Kuu vahepeatuses viibivad astronautid trassil viibimise ajaga võrreldes tõenäoliselt lühikest aega, ei muuda seal saadud GKK doos üldist olukorda kuigi palju.

3.2. PEO sündmused Kuul

Kui kääname eesti keeles sõna “pidu”, saame ka “PEO”. Kuu peal see õige “pidu” käima lähebki — kõigile kosmosepidudele omase riskiga!

Ekipaaž kuundub, aga esialgu jaamast ei välju. Oletame, et sel ajal tabab astronaute MSLe registreeritud PEO sündmustest kõige suurem (mais 2012). Mis siis juhtuks? Maa orbiidil oleks see juhtum olnud 1,5 korda suurem kui trassil. Seega kokku (arvestades, et siin tuleb kõik ainult “taevast” ja on seetõttu kaks korda väiksem) 1,3 korda väiksem ja doosi suurus kosmosejaamas Kuul oleks $D_{K\ PEO} = 0,015$ Sv. Pole hullu!

Ent kui astronautid laevast väljuvad, kaitseks neid PEO eest 16 g/cm^2 alumiiniumi asemel, ütleme, umbes $0,15\text{ g/cm}^2$ pak-

sune skafander. Ja arvutuste järgi (Kuznetsov 2002) oleks doos umbes 350 korda suurem:

$$D_{K\ PEO} = 5\ \text{Sv}.$$

Mis see tähendab?

Ühekordsel kiiritamisel (PEO sündmused) on lubatud doosi piirväärtus $D_{PEO} = 0,15\ \text{Sv}$. Inimkonnal on aga suured kogemused, et $D_{PEO} = 5\ \text{Sv}$ on vältimatu tulevane surm vähi embuses! Täpselt sama palju, kui me välja arvutasime!

Aga meie näites toodud PEO sündmus ei ole võimalikest suurim. Küllalt on ka niisuguseid, mis tagavad “paljukordse” surma.²

Nii suuri PEO sündmusi kui mais 2012 juhtub umbes kord või kaks kümne aasta jooksul. Aga kaks suurusjärku väiksemaid sündmusi samasuguse Päikese aktiivsuse juures on kümmekond tükki aastas ja igaüks neist tooks igati arvestatava doosi:

$$D_{K\ PEO} = 0,05\ \text{Sv}.$$

Nagu näeme, on sellise sündmuse tagajärg ebameeldiv, kuid siiski lubatud. Mil määral on toodud hinnangud tõesed?

On olemas võrdlusandmed.³ Apollo lennud, mille käigus astronautid veetsid Kuul iga kord 1–3 ööpäeva, toimusid ligikaudu samasuguse Päikese aktiivsuse juures. Astronautide dosimeetrinäitude analüüs osutab, et Apollo-14 missioonil 1971. aasta veebruaris said astronautid doosi, mis oli teistel ekspeditsioonidel saadud annustest ligikaudu $D_{PEO} = 0,04\ \text{Sv}$ võrra suurem. Kuigi sel ajal kosmose radiatsiooniseiret ei toimunud (tehiskaaslane IMP-8 hakkas seda tegema alates 1973. aastast), pole muud võimalust, kui et lisadoos oli tingitud PEO sündmusest.

---

²Ka sel juhul pole skafandri materjali radiatsioonivastasel koostisel mingit tähtsust, sest see suurendab skafandri tõhusust sama paksuse juures umbes kümmekond protsenti. Kas on oluline, et astronaut saaks näiteks 5 Sv asemel 4,5? Efekt oleks eelkõige psühholoogiline, mitte tegelik.

³Vt www.nasa.gov/sites/default/files/atoms/files/space_radiation_ebook.pdf.

Summeerime oma Marsi-missiooni tulemused

Perioodil, mil Päikese aktiivsus on keskmiselt suur ($W = 95$), saaksid astronautid doosi

$$\Sigma D = 2,1 \pm 0,3 \text{ Sv}$$

pluss võimaliku lisadoosi Kuul viibimise ajal.

Seega sõltub kogu risk sellest, kui pikk on astronautide peatus Kuul ja millise päikeseaktiivsuse juures see peatus toimub, sest PEO juhtumite sagedus on võrdeline päikeseplekkide arvuga (Nõmmik 1999a, 1999b). Päikeseaktiivsuse miinimumis on päikeseplekke nii vähe, et PEO sündmusi ei toimu isegi aasta jooksul ning mingit riski ei ole. See-eest on aga GKK voo intensiivsus ja sellest tingitud radiatsiooniansus peaaegu kaks korda suurem.

Seega võib Päikese aktiivsuse miinimumis doosi suurus tõusta tasemeni

$$\Sigma D \approx 4 \pm 1 \text{ Sv}$$

ja riski pole mitte mingisugust!

Mis ootab ees tulevasi tegelikke Marsi-ekspeditsioone? Nagu näeme, sõltub kõik sellest, milline on ekspeditsiooni ajal Päikese aktiivsus ja kui kaua teel Marsile peatutakse Kuul.

Milline võiks Päikese aktiivsus olla tulevikus? Mis ootab astronaute, ütleme, lähema poole sajandi jooksul? Siin on põhjust väikeseks naljaks. Aastat viis-kuus tagasi tegi üks Moskva ülikooli astronoomiaobservatooriumi teadlane instituudi kosmosefüüsika osakonna seminaril ettekande Päikese aktiivsuse prognoosist järgmises tsüklis. Niisuguseid prognoose on tehtud kümneid, kui mitte sadu. Seminari lõpul palusin sõna ja näitasin üht pilti. Sellel olid üksteise peale joonistatud päikeseplekkide muutused ajas nii eelmistel aastakümnetel kui ka sel perioodil, mis eelnes tuntud päikeseaktiivsuse Maunderi miinimumile (aastatel 1645–1715). Naeru saatel järeldasin, et kui Päike allub Inglismaa jurisprudent-sile, ootab meid uus päikeseaktiivsuse miinimum!

Nali naljaks, aga Vikipeedias võib leida teisigi prognoose selle kohta, et lähitulevikus Päikese aktiivsus selle tsüklite maksimumides väheneb, ja ka ühes hiljutises NASA teadlase publikat-

sioonis viidatakse ühele säärasele trükisele (Käpylä jt 2016). Kui see nii läheb, siis ootab tulevast Marsi ekspeditsiooni üha suurem, juba ette kindlaksmääratav kiirgusdoos ja üha vähem PEO sündmustest tingitud lisariski!

KIIRGUSRISK KOSMOSES

Nagu eespool veendusime, on radiatsioonirisk kosmoses vahetult seotud PEO sündmuste

- juhusliku ilmumisega
- juhusliku suurusega
- nende juhuste energiaspektri juhusliku jäikusega.

Risk looduses ei ole sugugi pime juhus. Looduses toimub iga juhus mingi tõenäosusega, millel on kindel suurus. Teha kindlaks looduses toimuva tõenäosuse määr, s.t võimaliku sündmuse ootuspärasus — see ongi loodusteaduse ülesanne. Julgen oletada, et PEO sündmuste puhul on see ülesanne lahendatud. Nende ilmumine on probleemi vundament, mida olen demonstreerinud paljudes trükistes. Toon vahelduseks sellesse töösse mitu korda avaldatud lihtsa valemi (Nõmmik 1999a, 1999b, 2008):

$$n = k \cdot \Sigma W_i,$$

kus n on missiooni jooksul oodatav keskmine PEO sündmuste arv; summeeritakse missiooni kestel esinevate päikeseplekkide arv kuude (i) kaupa; k on kordaja, mille suurus sõltub PEO sündmuste arvestatavast minimaalsest suurusest.

Millise tõenäosusega tegelikult toimub mingi arv PEO sündmusi, ütleb kas Poissoni või Gaussi jaotusfunktsioon. Missuguse tõenäosusega kui suur PEO sündmus toimub, seda saab kindlaks teha PEO sündmuste suuruse jaotusfunktsiooni abil (Nõmmik 1999a, 1999b; üksikasjalikumalt Mirošnitšenko, Nõmmik 2014). See jaotusfunktsioon on kirjeldatav astmefunktsiooni abil, mille kohta on olemas ka Monte Carlo arvutusmeetod. Niiviisi leiame, millise tõenäosusega võib toimuda ühe või teise suurusega PEO sündmus.

Energiaspektreid kirjeldavad astmefunktsioonid, kus spektri jäikust iseloomustavatele astmenäitajatele on omane hajuvus. Ha-

juvuse määr on kirjeldatav Gaussi jaotusfunktsiooni abil rakendatuna astmenäitajate logaritmidele.

Need on kolm põhilist seaduspärasust, mis on omased PEO sündmustele. Peale nende on veel teisigi, kuid kõikide selgitamine läheks siin pikale. Ühendades need seaduspärasused ühte mudelisse, on lihtne arvutada, millised PEO energiaspektrid ja missuguse tõenäosusega on oodatavad lühema või pikema kestusega missiooni ajal, mis toimub perioodil, kus päikeseplekide arv on nii- või naasugune (Nõmmik 2008; Space... 2014). Sisestatud need spektrid standardsetesse arvutusmudelitesse (SHIELD, FLUKA vm), saamegi leida, missuguse tõenäosusega tuleb missioonil etteantud varjestuse korral üht või teist kiirgusdoosi oodata.

Niisiis pole mingit probleemi leida ükskõik millise kosmosemissiooni tõenäolist radiatsiooniriski. Miks seda ei tehta?

Minu kolleege Venemaal ja mind ennast see rakendusteaduse probleem ei huvitanud, sest Venemaa ei kavanda tõsiselt juba ammu enam mehitatud planeetidevahelisi lende. Teiste maade teadlastele on minu PEO mudel suuresti tundmatu “tänu” (nüüd juba eelmise põlvkonna) NASA teadlaste aktiivsele pörandaalusele vastuseisule. Põhjalikumalt olen sellest kirjutanud oma raamatus *Sammud kosmoses ja Maa peal* (Nõmmik 2019), kus muu hulgas on ära toodud ühe USA kosmosefüüsika autoriteedi Joan Feynmani sõnad tema kunagisest kirjast: “Nõmmiku mudel on liiga keeruline.”

Miks sõdisid NASA teadlased minu mudeli vastu? Tegelik põhjus on lihtne. Nõmmiku mudel põhineb loodusseadustel, NASA teadlaste omad empiirikal. Empiirikal põhinevaid mudeleid on võimalik aeg-ajalt täpsustada ja selleks uusi grante saada. Aga kui sellele kasumlikule tegevusele on takistuseks seatud mudel, mille täpsust on võimatu ületada? Tuleb teha kõik, et niisugusest mudelist keegi midagi ei teaks. Väga lihtne! Ära jäta teisi teadlasi nälga! Ära vii maitsvat konti teiste nina eest minema! Et säilitada väärikust, tuleb teha nägu, et mingit konti polegi olnud.

“PEAME HAKKAMA SAAMA KA TEISTEL
PLANEETIDEL”⁴

Kui on antud niisugune käsk, siis tuleb proovida, kas saame hakkama või mitte. Eespool kirjutatu põhjal on sellele küsimusele lihtne vastata.

Tegime kindlaks, et

- Marsi pinnal pole PEO sündmustel mingit tähtsust. Küsimusele “kas olla või mitte olla?” vastavad ainult galaktilised kosmilised kiired;
- kui Päikese aktiivsus vastab päikeseplekkide arvule $W = 95$, saab astronaut Marsil poole aasta jooksul doosi $D = 0,2 \text{ Sv}$;
- aastas teeb see välja $D = 0,4 \text{ Sv}$.

Aga Päikesega on nii, et vahetevahel peab ta hinge tõmbama ja aktiivsust vähendama. Puhkepauside ajal (aktiivsuse miinimumis) langeb päikeseplekkide arv vahemikku $0 < W < 5$ ja GKK osakeste voog kasvab, mistõttu doos suureneb 1,5–2 korda. Täp-
sus pole siin oluline ja võime öelda, et inimene saab Marsil aas-
tas päikeseaktiivsuse miinimumperioodil keskmiselt kiirgusdoosi
 $D = 0,6 \text{ Sv}$. Seega ootab surmav annus inimest Marsil 10 aasta
pärast. Võiks arvata, et niisuguses olekus inimesel Marssi koloni-
seerida ei õnnestu!

Aga varjestus? Nagu arvab Tony C. Slaba (Slaba jt 2017), ei
muutu doosi suurus kuni alumiiniumvarjestuse paksuse-
ni 100 g/cm^2 . Ega ta muutu ka siis, kui alumiiniumi asemel on re-
goliit, mida Marsil on küllaga. Seega pool meetrit regoliiti doosi
ei vähenda. Kui palju regoliiti peab pea kohal olema, et Marsil
elades vältida kindlat surma? Kas see on oluline? Mis vahet on
sellel, millisesse sügavusse — 10, 20, 40, 80 või 160 meetrit —
tuleks eluks vajalikud hermeetilised katakombid uuristada!

Seega olen mina oma ülesande lahendanud. Radiatsiooniohu-
tuse seisukohast võib Marssi koloniseerida sügaval pinnase all.
Sellest huvitatutel jääb vaid välja nuputada, kuidas viia katakom-
bidesse kõike inimesele vajalikku: soojust, valgust, õhku, vett,

---

⁴Tsitaat Mart Noorma artiklist (2019).

toitu, ravimeid jne. Võimalik, et neid probleeme saab lahendada robotite abil, kes Maalt kõik eluks vajalikku Marsile toimetavad. Ma ei tea. Kuid ulmeautorid peaksid teadma, mida nad soovivad.

ÜHT-TEIST ÜHEST KOSMOSERADIATSIOONI SALARELVAST

Eelnevalt sai läbi sõelutud kosmosekiirguse oht inimorganismile, mille mõõduks on efektiivse radiatsioonidoosi suurus. Sellega kaalutakse inimese vastupidavust kiirgusele nii Maa peal kui ka kosmoses. Radiatsiooni doosist räägib suurem osa kosmosekeskonnaga seotud teadusharusid, nagu kosmosemeditsiin, kosmosebioloogia, kosmosegeoloogia, kosmosematerjaliteadus, kosmoselektronika ja muud.

Kuid sellest, et kosmose radiatsiooni hulka kuuluvad suure energiaga rasked osakesed, mida võib Maa peal kohata vaid spetsiaalse kiirendaja “toru otsas”, on vähe juttu. Tõsi, neid võetakse arvesse kiirgusdoosi määramisel ja... ongi peaaegu kõik. Aga need “mürsud” tegelevad polümeersete ahelate lõhkumisega, millega Maa peal tuntud osakesed hakkama ei saa ja millest seetõttu tavaliselt ei räägita.

Seda nähtust kasutatakse ühe põhimõttelise võimalusena raskete osakeste laengu ja energia kindlakstegemisel. Niisuguseid detektoreid nimetatakse tahkekehalisteks dielektrilisteks detektoriteks (TDD). Nad kujutavad endast polümeeri kihte, mille ahelaid rasked osakesed purustavad. Kui sellised kihid kasta happesse, lahustab hape lõhutud polümeerikohad kiiremini kui terved kohad ning detektoritesse ilmuvad koonused ja kanalid, mille suuruse järgi saabki kindlaks teha osakeste laengu ja energia.

Seda meetodit olen kasutanud mitmes katses ja raskete osakeste tehtud kahjustusi jälginud mikroskoobi all rohkem kui kümne aasta jooksul. Kuid efekti demonstreerimiseks polegi alati vaja mikroskoopi. Minu riikulil Kakumäel lebab akadeemik Georgi Fljorovi kingitus: läbipaistev plastsilinder, milles ilutsevad Dubnas kiirendatud raskete osakeste rajad.

On kole mõelda, mida need kosmilised mikromürsud inimese ajuga teeksid, lõhkudes seal DNA ahelaid. Küsimus on ainult selles, kui pikka aega peab inimene kosmoses viibima, et peast segi minna. Et selleteemalist kirjandust mulle näppu ei sattunud, esitasin küsimuse oma kauaaegsele heale tuttavale, praegusele Venemaa kosmose radiatsiooniohutuse teenistuse juhile Vjatcheslav Suršakovile. Tema teatel tehakse selliseid uuringuid nii NASAs kui ka Venemaal. Korraldatakse katseid hiirtega, kasutatakse arvutusmeetodeid ja kõike, mida on teada meditsiinist. Paraku pole need uuringud veel üheseid tulemusi andnud.

Neil päevil, kuuldes mult sellest probleemist, rääkis mu kauaaegne perekonnasõber Albert Marennoi⁵ naerdes (seda näha võimaldas Skype), et pool sajandit tagasi, kui kuukulgur Lunohod Moskva-lähedases Himkis Semjon Lavotškini ettevõtte tsehhis veel proovisõite tegi, valmistus NSV Liit tasahilju ka inimese kosmoselendudeks väljaspool Maa magnetvälja kaitset. Nende ettevalmistuste käigus oli juba siis üheks olulisimaks probleemiks raskete osakeste mõju astronauti ajule. Uuringute käigus tegi Marennoi kindlaks, et kaheaastase ekspeditsiooni jooksul lõhuksid kosmose rasked kiirgusosakesed 5–10% ajuripatsi (hüpofüüsi) rakkudest (niisuguste uuringute tulemusi endastmõistetavalt ei avaldatud). Kes teab, milleni see viiks? Kunagi toimusid need uuringud riikliku programmi alusel. Nüüd säärast programmi Venemaal ei ole ja sellelaadsetel uuringutel on ainult akadeemiline iseloom.

Tuleb märkida, et enamik suure energiaga raskeid osakesi kosmoselaevade orbiidile läbi Maa magnetvälja ei tungi. Seetõttu kestvad orbitaallennud selle probleemi lahendamisele kaasa ei aita. Kuid sellegipoolest on astronautid ammu märganud silma-

---

⁵Albert Marennoi (sünd 1940 Zaporozhjes/Zaporizžjas) väärib siin lühikest tutvustust: füüsika-matemaatikadoktor, töötas pikemat aega kosmosekiirguse ja kosmoselendude radiatsiooniohutuse alal. Pärast Tšernobõli avariid osales oma originaalsete meetoditega radiatsiooni jääknähtuste uurimises. 1990. aastatel asutas Venemaal loodusliku radiatsioonikiirguse allikate laboratooriumi ja on praegu Venemaa Maa-pealse radooni uurimise konsultant. Marennoi on nelja teadusliku monograafia autor.

des tekkivaid sähvatusi — need ongi silma läbivate raskete osakeste efektid. Ja seoses reisiga Marsile on ringlemas idee vahetada enne ekspeditsiooni silmalääts anorgaanilise vastu.

Veel tuleb kosmoses liikuvate raskete osakeste puhul tähelepanu juhtida sellele, et need kujutavad ohtu raadioelektroonika elementidele — kiipidele — ning et oht on seda suurem, mida miniatursemaks kiibid tehnika arenedes muutuvad. Kiipide tõrkeid kosmosekiirguse toimet hakati põhjalikult uurima USA tehiskaaslase TDRS-1 abil, mis viidi orbiidile 1983. aastal. Rohkem kui kümne aasta jooksul saadud andmete analüüs lubas kooskõlastada andmed kiipide tõrgete kohta kosmiliste radiatsiooniväljade arvutusmodelitega, kui oli eelnevalt mõõdetud kiipide tunnusparameetrid (Kuznetsov, Nõmmik 1986). Nii et selle probleemi kirjeldus ja võimalikud prognoosimeetodid on teadlastel ammu olemas. Aga mõju ajutegevusele? Selle üle mõeldakse, katsetatakse. Kas lahendus leitakse alles siis, kui astronautid pikalt reisilt tagasi tulevad ja segast juttu hakkavad rääkima?

KOSMOSERADIATSIOONI RAHVUSVAHELISED HÄDAD

Minu mureks viimase 30 aasta jooksul on olnud küsimus, kuidas objektiivselt ja võimalikult täpselt kirjeldada planeetidevahelise ruumi radiatsioonivälju, neile omaseid seaduspärasusi. See tegevus kuulub fundamentaalteaduste valdkonda. Ja ma ei ole varem tundnud huvi selle vastu, kuidas minu teadustöö tulemusi kasutatakse praktikas, rakendusteaduses. Kuigi mul on oma kolleegidega olnud ühiseid rakenduslaseid publikatsioone, on minu osa nendes piirdunud sellega, kas tööde teaduslikud põhialused on korras ehk teisisõnu, kas kangas, millest riideid õmmeldakse, on kvaliteetne ja kas seda kasutatakse vastavalt toote iseloomule (ballikleite ei õmmelda presendist ega tööriietust sametist).

Ka siis, kui Moskvast hakkasid 2013. aastast alates käima NASA rakendusteadlased, ei süvenenud ma nende probleemidesse, sest oma probleeme oli küllaga. Aga nüüd, kui on tekkinud vaba aega ja minu arvutisse jõuab internetist iga nädal üha uusi rakendusteaduslikke publikatsioone (mitte ühtegi fundamentaal-

teaduslikku, see teadus näib olevat kivistunud kuhugi paarikümne aasta taha), teeb mulle muret see, millel nüüdisaegne rakendus-teadus kosmoselendude radiatsiooniohust põhineb. Planeetidevaheliste lendude kiirgusohu probleemidega tegeleb NASA ja natuke ka Euroopa Kosmoseagentuur (ESA). Venemaad need probleemid ei huvita ja kõikidele suurematele planeetidevahelistele projektidele tõmmati paarkümmend aastat tagasi rasvane kriips peale.⁶

Milliseid järeldusi võib teha viimase aja publikatsioonide põhjal?

Puudub üldine süsteem, mis lubaks kogutud andmed tulevaste kosmosemissioonide radiatsiooniohu määramiseks ühte koondada (tükike siit, tükike sealt — kuidas keegi üldse asjast aru saab?). Loodusliku radiatsiooni tase Päikesesüsteemis sõltub Päikese aktiivsusest ja mitte muust, kunstlikult väljamõeldust.

Vaatame eraldi mõlemat peamist planeetidevahelise ruumi radiatsioonivälja.

GKK radiatsioon

GKK mõju on viimasel aastakümnel hakatud analüüsima kahe mudeli abil. Minu mudeli kõrvale (Nõmmik jt 1992; Nõmmik, Suslov 1992) — see kannab nüüd ameeriklaste antud nimetust CRÈME96 — on ilmunud uus, Patrick O’Neilli mudel (O’Neill 2010). Praktilisest seisukohast võib seda hinnata kui sammu tagasi. Miks?

Minu mudeli sisendiks on Päikese aktiivsus (päikeseplekkide arv), mis on mingil määral ennustatav suurus. O’Neilli mudeli sisendiks on “heliosfääri modulatsiooni potentsiaal”, mille suurus arvutatakse välja toimunud (toimuva) GKK voo suuruse põhjal,

---

⁶Sajandi esimestel aastatel oli Venemaal veel ambitsioonikas projekt “Fobos-Grunt”, mis nägi ette pinnaseproovide toomist Marsi satelliidilt Fobos ja mille ettevalmistuse algetapil ka osalesin (vt Hamidullina jt 2001). Kroonilise alarahastamise tõttu projekt lõpetati. Lavotškini firmat, mis sellega tegeles, on raputanud korruptsiooniskandaalid ja ku-nagine kuulus organisatsioon on sisuliselt lagunenu-d.

s.t ta ei ole ennustatav, selle põhjal kiirgustaseme prognoose koostada on raske. GKK voog ei muutu nimelt sünkroonselt Päikese aktiivsusega; see on tingitud Päikesesüsteemi keskkonnale mitmel põhjusel omasest inertsusest (Nõmmik 2000). Sageli kasutatakse radiatsioonidoosi määramisel umbmäärast “Päikese aktiivsuse maksimumi”. Nähtavasti et teata, et aktiivsus võib eri maksimumides erineda palju kordi. Ei analüüsita, mis toimub Päikese aktiivsuse miinimumis ja Päikese aktiivsuse suurenemise või languse faasis, ning ammugi ei võeta arvesse asjaolu, et lähikosmose inertsus sõltub Päikese magnetvälja polaarsuse muutumisest vastupidiseks, mis teeb Päikese aktiivsuse paaris- ja paaritud tsüklid erinevaks.

Siin on paras koht veel kord märkida, et kirjanduses reklaamitav GKK mudel CRÈME96 (Tylka jt 1997) on minu mudeli (Nõmmik jt 1992; Nõmmik, Suslov 1992) koopia. Lugejal on võimalik vaadata, kuidas selle teo jälgi segatakse. Google'i abil leiate Euroopa Kosmoseagentuuri standardite kogumiku Space Environment Information System (SPENVIS) — lehekülje, mis on pühendatud GKK mudelitele. Leiate joonise, millel on kujutatud kahte identset GKK prootonite energiaspektrit. Pealkirjad kuulutavad, et need kajastavad mudeleid CRÈME96 ja Nymmik 1996! Kas see tähendab, et eri kontinentidel töötati ühel ja samal ajal välja kaks originaalset ja identset mudelit? Lugejal tekib muidugi küsimus, kes kellelt mudeli kopeeris, kes on autor, kes plagiaator? Meenub, et 1993. aastal Dubnas toimunud rahvusvahelisel teadusnõupidamisel kinkisin Allan Tylkale oma mudelit üksikasjaliselt kirjeldava artikli preprindi (Nõmmik, Suslov 1992). Esimene publikatsioon CRÈME96 kohta ilmus alles 1997. aasta detsembris (Tylka jt 1997), siinkirjutaja oma viis aastat varem (Nõmmik jt 1992; Nõmmik, Suslov 1992). Kopeerimiseks küllaldane aeg!

Mida teha, kuhu kaevata, kui suur NASA sul naha üle kõrvade tõmbab?⁷

---

⁷Asi piirdus kerge skandaaliga Ülemaailmse Standardiseerimise Organisatsiooni kosmoseproblematika suuna (kuus töörühma) aasta-koosolekul. Aga kes sellest teab, kes mäletab?

PEO juhtumite radiatsioonidoos

Kui vaadata viimase aastakümne trükiseid PEO põhjustatud kiirgusannuste kohta, panevad need mind ahastama! Miks?

Vana NASA kaardivägi, kes minu PEO mudeli vastu “põranda all” edukalt sõdis, on põhiliselt lahkunud ise midagi tõepärast pakkumata. Ja uus põlvkond teadlasi alustab praegu probleemi lahendamist just sealt, kust ka mina 30 aastat tagasi alustasin. Tänapäeva publikatsioonides arvutatakse võimalikke kiirgusdoose üksikute PEO juhtumite energiaspektrite põhjal (midagi sellesarnast tegin lihtsuse mõttes ka mina ise siinses kirjatöös).

Aga:

- iga kosmoselennu jooksul toimub mingi arv PEO sündmusi (suuri ja väikseid), mille sagedus sõltub Päikese aktiivsusest ning on kindlaks tehtav ainult mingi tõenäosusega;
- seniajani kasutatakse teadustöös üksikute ajalooliste suurte PEO sündmuste energiaspektreid, mis on pärit ajast enne tehiskaaslase IMP-8 starti 1973. aastal, millega algas regulaarne ja tõepärane PEO sündmuste registreerimine. Varem toimunud sündmuste osakeste energiaspektrid olid kokku lapitud erinevate meetoditega saadud andmetest ja on suurel määral moonutatud.

Üksikute juhuslike PEO sündmuste põhjal arutledes võib anda ainult umbmääraseid hinnanguid. Tõepäraseid järeldusi saab teha üksnes võimalikult suure PEO sündmuste koosluse põhjal. Selliseid kooslusi — PEO sündmuste andmebaase — on koostanud nii Ameerika kui ka ESA teadlased. Oma andmebaasi koostas ka minu teadusrühm. See kirjeldab rohkem kui 300 sündmust, mida on arvuliselt analüüsinud minu tubli insener Taissia Pervaja Ameerika tehiskaaslaste GOES andmete põhjal. Iga andmebaasi kantud sündmuse kohta on joonistatud graafikud, mida demonstreeritakse praegustes trükistes.

Suur andmebaas lubas kindlaks teha PEO radiatsiooniväljade seaduspärasused ja koostada PEO arvutusmodelid, mis põhinevad tõenäosusel (veamääraga alla 1%) ning on fikseeritud nii Ve-

nemaa (GOST 2001) kui ka rahvusvahelise standardina (Space... 2014).

Veel kord rõhutan, et nii GKK mudeli (Nõmmik jt 1992; Nõmmik, Suslov 1992) kui ka PEO mudeli (Nõmmik 1999a, 1999b, 2008) sisendiks on üks ja seesama Pääkese aktiivsus, mis lahendab radiatsiooniohu probleemi süsteemselt, mitte ei tee seda umbropsu.

MIKS TEKIVAD KOSMOSETEMAATILISED MUINASJUTUD?

Kui minu kolleegid Moskvast teaksid, millega ma praegu tegelen, arvaksid nad, et Nõmmik on elu lõpul peast segi läinud! Miks? Olen üle 60 aasta tegelnud kosmose probleemidega, kuid pole selle aja jooksul kordagi kuulnud, et keegi minu lähikonnast oleks rääkinud kosmilistest tulnukatest või kosmose koloniseerimisest. Jällegi — miks? Selle pärast, et minu kolleegid tegelesid teadusega ja teadsid niisuguste “probleemide” mõttetust! Tegelesid teadusega! Teadsid! Seega: muinasjuttude peamiseks põhjuseks on teadmatus, mis omakorda on igasuguse ulme aluseks!

Teiseks — oma tegevusvaldkonna romantiseerimine. Kusjuures tegevuse sisu puudumist korvatakse pühademunaks värvitud koorega. Kehtib seaduspärasus: mida sisukam on tegevus, seda tagasihoidlikum on koor. Ja vastupidi.

Kolmandaks. Teadus on tegevus, mis on enamikule rahvast arusaamatu. Aga igapäevast leiba ei anna teadlasele mitte Jumal, vaid rahvas. Teadlasel tuleb rahvale meeldida! Peremees viskab paremad palad sellele kutsule, kes sitsib, mitte aga sellele, kes vingudes ringi sörgib (raha vähe, raha vähe!). Ja rahvas on nagu väike laps — nõuab muinasjutte. Mida ulmelisem on muinasjutt, seda suurem on teenitud leivatükk, seda rohkem on kalamarja, vahukoort ja šokolaadi!

Neljandaks. Vastutasuks leiva eest tuleb rahvale ka midagi lubada. Kas või kosmose kullamägesid ja konjakijärvi.

KOSMOS JA INIMENE

Kosmos on ruum, keskkond, mis ümbritseb Maad, kus elab inimene. Kõike, mis ümbritseb inimest, on vaja tunda, uurida. Mida näitavad lähikosmose uurimisel saadud andmed? Seda, et kosmos on inimesele elamiseks kõlbmatu ja vaenulik keskkond. Seal ei ole midagi sellist, mida inimorganism eksisteerimiseks vajab: õhku, toitu, jooki. . .

See-eest on seal organismi hävitav kiirgus, milles pikemaajaline viibimine on võimatu, kui mitte pügeda Kuu või Marsi mitmekümnemeetrise pinnakihi alla. Teisisõnu, inimest ootab kosmoses — kui mitte kohe, siis kümne aasta pärast — raske radiatsioonikahjustus vältimatu vähi kujul ja järgnev surm. Maal kaitsevad inimest kiirguse eest paks atmosfäär ja tugev magnetväli. Mujal Päikesesüsteemis midagi sellist ei ole. Kaugemale on inimesel võimatu jõuda! Kosmoses ei ole mingeid mõistlikul moel kättesaadavaid, inimesele kasulikke ressursse. Selles mõttes on kosmos inimesele kasutu.

Milleks siis on kosmos inimesele vajalik? Selleks et seda uurida! Et oma teadmisi täiendada! Kuid selleks ei pea inimene ise kosmoses viibima. Juba ammu ei uuri inimene end ümbritsevat maailma silmade, kõrvade, nina, keele või näppude abil. Tänapäeva inimene kasutab uurimiseks aparatuuri, millel ei pea kõrval seisma. Ka kosmose uurimiseks ei pea inimene sinna kohale sõitma. Kõike saab teha aparaatide, robotite abil.

Seepärast pole inimesel vähimatki põhjust ega mingit mõtet väljuda teda Maal kaitsva atmosfääri ja magnetvälja embusest. Vähi saamiseks on mõõtnatult palju odavamaid viise. Selleks et rahuldada oma uudishimu ja jälgida Maad kosmosest, on küllaldane keerelda maalähedasel orbiidil Maa magnetvälja kaitse all.

Kosmose vallutamine ja seal baaside ehitamine oleks inimkonna ajaloo suurim lollus ja Maa niigi piiratud ressursside raiskamine, ilma et sealt mingeid ressursse vastu saadaks. See mitte ei pikenda, vaid lühendab inimkonna eksistentsi. Saata kosmose vallutamiseks sinna inimesi ja neid selleks innustada on moraalne kuritegu.

Aga kosmose vallutamise seotud tehnika ja tehnoloogia kiirendatud ja sihikindel arendamine? Tehnika arendamise huvi on alati tagant kihutanud sõjad, mille sihiks on vallutada, alistada, hävitada. Kuid loodust vallutada ega alistada pole võimalik. Mõtleva inimkonna naeruks püüdis seda kunagi teha “kõikide rahvaste isa”. Nüüdseks peaks selge olema, et jõed vastuvoolu ei voola. Nagu seegi, et kosmoses ootab meid kindel ja kasutu surm. Muul kui Maal inimese eluks vajalikku keskkonda ei ole. Seepärast hoidkem emakest Maad! Hoidkem loodust ja selle ressursse!

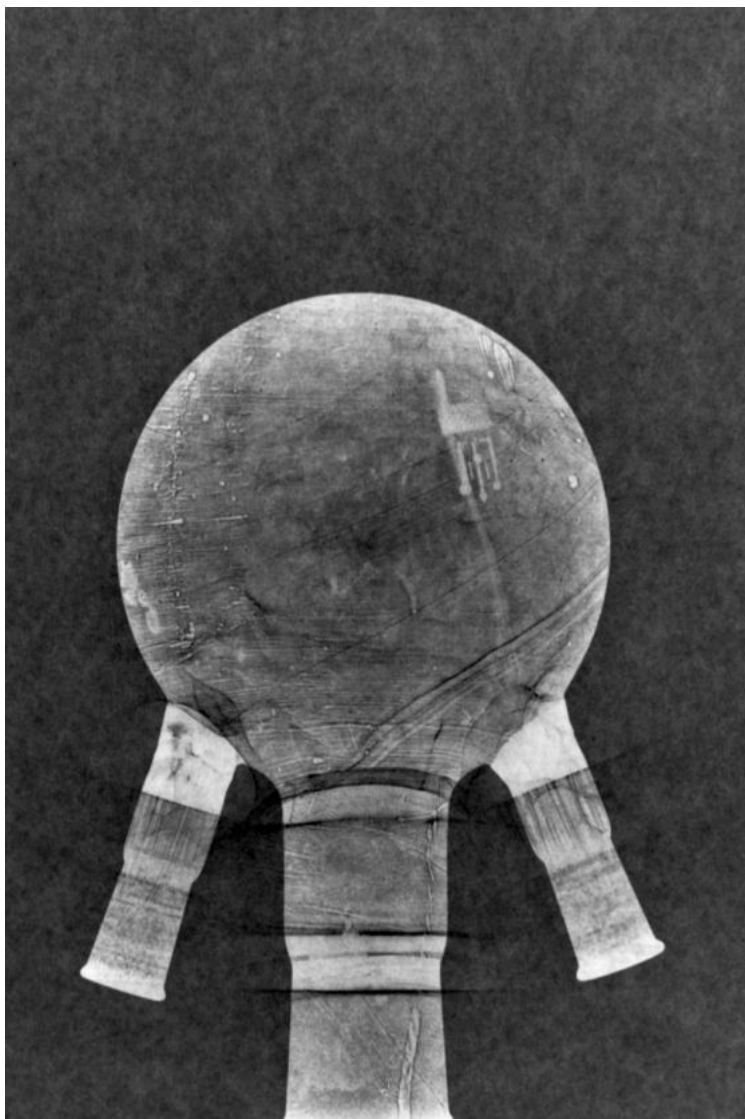
Kirjandus

- GOST 2001 = ГОСТ Р 25645.165-2001. Лучи солнечные космические. Вероятностная модель потоков протонов. Москва: Госстандарт России
- Guo, Jingnan, Cary Zeitlin, Robert F. Wimmer-Schweingruber, Scot Rafkin, Donald M. Hassler, Arik Posner, Bernd Heber, Jan Köhler, Bent Ehresmann, Jan K. Appel, Eckart Boehm, Stephan Boettcher, Soenke Burmeister, David E. Brinza, Henning Lohf, Cesar Martin, Henrik Kahnpää, Guenther Reitz 2015. Modeling the variations of dose rate measured by RAD during the first MSL Martian year 2012–2014. — *The Astrophysical Journal*, Vol. 810, No. 1; doi: 10.1088/0004-637X/810/1/24
- Hamidullina jt 2001 = Хамидуллина, Наталья М., Кузнецов, Николай В., Ныммик, Рихо А., Артемов, Михаил Е. Радиационные условия в период полета космического аппарата “Фобос-Грунт”. — *Научные труды НПО им. С. А. Лавочкина. Том 3*. Москва: НПО им. С. А. Лавочкина, с. 25–29
- Kuznetsov, Nõmmik 1986 = Nikolay V. Kuznetsov, Rikho A. Nymmik. Single event upsets of spacecraft microelectronics exposed to solar cosmic rays. — *Radiation Measurements*, Vol. 26, No. 6, pp. 959–965
- Kuznetsov, Nikolay V., Rikho A. Nymmik, Nikolay M. Sobolevsky 2002. Estimates of radiation effect for the spacecraft on the Earth-Mars-Earth rout. — *Advances in Space Research*, Vol. 30, No. 4, pp. 985–989

- K ä p y l ä, Maarit J., Petri J. K ä p y l ä, Nigul O l s p e r t, Axel B r a n d e n b u r g, Jörn W a r n e c k e, Bidya B. K a r a k, Jaan P e l t 2016. Multiple dynamo modes as a mechanism for long-term solar activity variations. — *Astronomy and Astrophysics*, Vol. 589, art. No. 56; doi: 10.1051/0004-6361/201527002
- M i r o š n i t š e n k o, N õ m m i k 2014 = Leonty I. Miroshnichenko, Rikho A. Nymmik. Extreme fluxes in solar energetic particle events: Methodological and physical limitations. — *Radiation Measurements*, Vol. 61, No. 1, pp. 6–15
- N o o r m a, Mart 2019. Elu Maal ei ole igavene, peame hakkama saama ka teistel planeetidel. — *Õhtuleht*, 12. november
- N õ m m i k 1999a = Rikho A. Nymmik. Probabilistic model for fluences and peak fluxes of solar energetic particles. — *Radiation Measurements*, Vol. 30, No. 3, pp. 287–296
- N õ m m i k 1999b = Rikho A. Nymmik. Relationships among solar activity, SEP occurrence frequency, and solar energetic particle event distribution function. — *Proceedings of the 26th International Cosmic Ray Conference, Salt Lake City, UT, USA, 17–25 August 1999*; Vol. 6, pp. 280–283
- N õ m m i k 2000 = Rikho A. Nymmik. Time lag of galactic cosmic ray modulation: Conformity to general regularities and influence on particle energy spectra. — *Advances in Space Research*, Vol. 26, No. 11, pp. 1875–1878
- N õ m m i k 2008 = Rikho A. Nymmik. Probabilistic model of solar energetic proton fluxes. — *COST 724. Final report: “Developing the scientific basis for monitoring, modelling and predicting Space Weather”*. Bern: OPOCE, pp. 211–217
- N õ m m i k, Riho 2019. *Sammud kosmoses ja Maa peal*. Tallinn: Tamerraamat
- N õ m m i k, Riho 2020. Teadusega Maalt Marsile. — *Akadeemia*, nr 3, lk 387–416
- N õ m m i k j t 1992 = Rikho A. N y m m i k, Mikhail I. P a n a s y u k, Taisiya I. P e r v a y a, Alfred A. S u s l o v. A model of galactic cosmic ray fluxes. — *Nuclear Tracks and Radiation Measurements*, Vol. 20, No. 6, pp. 427–429
- N õ m m i k, S u s l o v 1992 = Rikho A. Nymmik, Alfred A. Suslov. Model representations of large-scale galactic cosmic ray modulations. — *Preprint SINP MSU. Series N 92-5/254*. Moscow: Institute of Nuclear Physics, Moscow State University, pp. 1–26
- O ’ N e i l l, Patrick M. 2010. Badhwar-O’Neill 2010 galactic cosmic ray flux model — revised. — *IEEE Transactions on Nuclear Science*,

- Vol. 57, No. 6, pp. 3148–3153; doi: 10.1109/TNS.2010.2083688
- Slaba, Tony C., Amir A. Bahadori, Brandon D. Reddell, Robert C. Singletary, Martha S. Cloudsley, Steve R. Blattning 2017. Optimal shielding thickness for galactic cosmic ray environments. — *Life Sciences in Space Research*, Vol. 12, No. 1, pp. 1–15
- Space environment (natural and artificial) — Galactic cosmic ray model. ISO 15390. (First edition 2004-06-01.) www.iso.org/standard/37095.html
- Space environment (natural and artificial) — Method of the solar energetic protons fluences and peak fluxes determination. ISO/TR 18147. (First edition 2014-04-15.) www.iso.org/standard/61603.html
- Zeitlin, Cary, Donald M. Hassler, Francis Cucinotta, Bent Ehresmann, Robert F. Wimmer-Schweingruber, David E. Brinza, Sungah Kang, Gerald Weigle, Stephan Böttcher, Eckart Böhm, Soenke Burmeister, Jingnan Guo, Jan Köhler, Cesar Martin, Arik Posner, Scot Rafkin, Günther Reitz 2013. Measurements of energetic particle radiation in transit to Mars on the Mars Science Laboratory. — *Science*, Vol. 340, No. 6136, pp. 1080–1084; doi: 10.1126/science.1235989
- Tylka, Allan J., James H. Adams, Jr., Paul R. Boberg, Bruce A. Brownstein, William F. Dietrich, Erwin O. Flueckiger, Edward L. Petersen, Margaret A. Shea, Don F. Smart, Edward C. Smith 1997. CRÈME-96: A revision of the cosmic ray effects on micro-electronics code. — *IEEE Transactions on Nuclear Science*, Vol. 44, No. 6, pp. 2150–2160

RIHO NÕMMIK (1936) on Eesti füüsik. Ta on lõpetanud Moskva Ülikooli füüsikateaduskonna (1960) ning kaitsnud samas kandidaad- (1968) ja doktoriväitekirja (1998). Töötanud Eesti NSV TA Füüsika ja Astronoomia Instituudis (1964–1968) ning Moskva Ülikooli tuumafüüsika instituudis (1969–2017). Oli Moskva Eesti Seltsi asutajaid ja juhatuseliige (esimees 1996–2003) ning Moskva Rahvusseltside Nõukogu liige (1989–1991). *Akadeemias* on temalt ilmunud artikkel “Teadusega Maalt Marsile: Dokumentaaljutustus” (2020, nr 3, lk 387–416).

JAAK KIKAS. Võõrobject (2017)

ISLAMISTLIKU LÄÄNE-VASTASUSE JUURED JA PÄRAND

Maria Pakkala

Tõlkinud Margit Sepp

SISSEJUHATUS

Läänemaailma ja lääne inimeste kujutamine islami ja islamisti diskursuses on tõusnud uurijate huviorbiiti alles viimase paarikümne aasta jooksul.¹ Läänes elavate muslimite arusaam Läänest ja lääne inimestest on hakanud äratama ühtviisi huvi eri teadusharude ning erinevate seisukohtadega uurijate ja teadlaste hulgas. Üha kasvava huvi üheks põhjuseks võib olla asjaolu, et lääneriikides on tekkinud üsna suured muslimite kogukonnad. Teiselt poolt on Lääne vastu toime pandud terrorirünnakud mõnede muslimite poolt ohutanud kahtlusi, hirne ja küsimusi islami ning selle järgijate suhtes. Arutelud nendel teemadel muutuvad sageli ägedaks. Üha suurem hulk eriti viimasel kümnendil islamimaadest Lääne-Euroopasse saabunud sisserändajaid ja pagulasi on seda arutelu islamist ja selle kokkusobivusest liberaalsete lääneriikidega tava-

---

Tõlgitud käsikirjast “The roots and legacy of Muslim / Islamist resentment of the West”.

¹Yehuda Cohen. *Islam and Muslims in Europe*. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2018; Shireen T. Hunter (ed.). *Islam, Europe's Second Religion: The New Social, Cultural, and Political Landscape*. Westport, Conn.: 2002; Mohammed El Ayadi. L'image de l'Occident dans le discours islamiste. — *L'Homme et la société* 114.4 (1994), lk 87–99.

ja ühismeedias veelgi üles kütnud. Neis väitlustes võib täheldada kahte põhiseisukohta. Esimese arusaama järgi kujutab ainult väga väike osa muslimi sisserändajatest Lääne jaoks probleemi, samas kui suurem osa on täiesti võimelised lõimuma. Teise mõtteviisi järgi on Läänes elavad muslimid ohuks lääne ühiskonnale, sest nad ei suuda sellesse lõimuda ega positiivset panust anda. Nad oleksid eelkõige majanduslikuks koormaks ja ohustaksid läänemaailma liberaalseid väärtusi. Mõlemad seisukohad osutavad — mis on ka mõne uuringu põhjal kinnitust leidnud —, et islam on muutunud äärmiselt politiseeritud küsimuseks, mis lõhestab Euroopas avalikku arvamust.² Islamit nähakse tihti arhailise vägivaldse religioonina ning seostatakse terrorismi ja inimõiguste eiramisega.³

Sellist vastastikust umbusaldamist on vähe uuritud. Paljud akadeemilised uuringud on keskendunud muslimitevastastele mõtteavaldustele Euroopas ning täheldanud üldist polariseerumist “meie heade” ja “nende halbade” asjade vahel.⁴ Pew’ Uurimiskeskuse muslimite ja läänemaailma vaheliste pingete kohta koostatud aruande järgi ületab aga muslimite Lääne-vastane meelsus märkimisväärselt Euroopas esinevat eelarvamust muslimite suhtes. 2006. aastal edastas Pew’ Uurimiskeskus üsna sünge pildi lääneriikides elavate muslimite Lääne-vastastest tunnetest.

---

²Knut Lundby, Stig Hjarvard, Mia Lövhelm, Haakon H. Jernsletten. Religion between politics and media: Conflicting attitudes towards Islam in Scandinavia. — *Journal of Religion in Europe* 10.4 (2017), lk 437–456. See võrdlusuuring islami kujutamisest kolme Skandinaavia riigi — Taani, Norra ja Rootsi — ajakirjanduses tuvastas, et “traditsioonilisi või autoritaarseid poliitilisi väärtusi” esindavad vastajad on altimad mõtlema islamist kui ohust, võrreldes “liberaalsete ja postmaterialistlike väärtuste” kandjatega.

³Magdalena Jaakkola. *Maahanmuuttajat suomalaisten näkökulmasta: Aasennemuutokset 1987–2007*. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, 2009; Tuomas Martikainen, Tuula Sakaranaho, Marko Juntunen (toim.). *Islam Suomessa: Muslimit arjessa, mediassa ja yhteiskunnassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008.

⁴Teun van Dijk. Rassismus und die Medien in Spanien. — Siegfried Jäger, Dirk Halm (Hrsg.). *Mediale Barrieren: Rassismus als Integrationshindernis*. Münster: UNRAST-Verlag, 2007, lk 105–149.

Näiteks tuuakse aruandes välja, et umbes 69% Ühendkuningriigis elavatest muslimitest omistas brittidele mitu negatiivset joont, sealhulgas omaduse “ebamoraalne”⁵. Samas ei ületanud muslimitele negatiivseid tunnuseid omistanud mittemuslimitest brittide osakaal 30%.⁶

Uuringud muslimitest sisserändajate ja lääne ühiskonna vaheliste seoste kohta näitavad, et lääneriikides elavad muslimid tajuvad oma islami identiteeti enamasti kui “teist” või “võõrast”.⁷ Ennast lääne inimestega kõrvutades, keda muslimid tunnetavad kristlastena, näevad lääne ühiskonnas elavad muslimid end eeskätt muslimitena. See tähendab, et muslimitest sisserändajad tajuvad nii ennast kui ka teisi läbi religiooni prisma.⁸ Samuti on tavapärane, et muslimi sisserändajad usuvad, et islami identiteet on palju tähtsam nende rahvuslikust või mingist muust identiteedist.⁹ Neist uuringutest ei ilmne siiski, kas “võõra” ja “teise” tunne lähtub muslimi enda identiteedist või on see reaktsioon Lääne vastu. Vähemalt teame nn islamiäärmusluse uurin-gute põhjal Euroopas, et muslimite hulgas on negatiivne meelsus Lääne suhtes tavalisem kui lääne inimeste negatiivne hoiak muslimite suhtes. Veelgi enam, muslimite süüdistused lääne inimeste

⁵Eriti just see omadussõna on käesolevas artiklis esitatud väite kesk-punktis ja samuti kesksel kohal mõtteviisis, kuidas muslimid ja eriti is-lamistid tajuvad lääne inimesi.

⁶Pew Research Center. The great divide: How Westerners and Mus-lims view each other. Washington, DC: Pew Research Center, 2006.

⁷Teemu Pauha, Inga Jasinskaja-Lahti. “Don’t ever convert to a Finn”: Young Muslims writing about Finnishness. — *Diaconia* 4.2 (2013), lk 172–193; Teemu Pauha. *Religious and National Identities among Young Muslims in Finland: A View from the Social Constructionist Social Psychology of Religion*. Helsinki: University of Helsinki, 2018. Pärismaised lääne inimesed jagavad seda arusaama sis-serännanud muslimitega: ka nemad arvavad, et islam on Lääne jaoks “võõras” ja “teine”.

⁸Teemu Pauha, Inga Jasinskaja-Lahti. “Don’t ever convert to a Finn”.

⁹Jessica Jacobson. Religion and ethnicity: Dual and alternative sources of identity among young British Pakistanis. — *Ethnic and Racial Studies* 20.2 (1997), lk 238–256.

aadressil pingete ja probleemsete suhete tekitamise pärast muslimitega on rohkem levinud kui samasugused etteheited muslimitele lääne inimeste poolt.¹⁰ Neid järeldusi kinnitab ka mitu teist uuringut.

Ruud Koopmans Berliini Uuringukeskusest (*Wissenschaftszentrum Berlin*) korraldas näiteks uuringu, mille eesmärgiks oli mõista paremini esimese ja teise põlvkonna muslimitest sisse-rändajate suhtumist läänemaaailma ning selgitada välja, kui laialt on usuline fundamentalism levinud Läänes elavate muslimite hulgas.¹¹ Uuringus võrreldi nende seisukohti kristlaste omadega ning ilmnes, et 23% selle uuringu jaoks küsitletud eurooplasi uskus, et muslimid tahavad hävitada lääne kultuuri, samal ajal kui 54% intervjueeritud muslimi sisse-rändajate arvates kavatsevad lääneriigid hävitada islami kultuuri. Võib julgelt öelda, et muslimitest sisse-rändajate meelest ohustab lääne ühiskond nende identiteeti palju rohkem kui muslimid ise lääne identiteeti.

Siiski on võib-olla kõige üllatavam ja ärevust tekitavam Koopmansi uuringust tulenev järeldus, et erinevalt pärismaistest elanikest ei ole noorte muslimi sisse-rändajate suhtumine mõnda usulisse ja ühiskondlikku küsimusse avatum kui nende vanema põlvkonna oma. Näiteks on homofoobsed ja juudivaenulikud vaated ühtviisi levinud nii noorema kui ka vanema sisse-rändajate põlvkonna hulgas. Ometigi on kõige alarmeerivam uuringust lähtuv järeldus vahest see, et

usuline fundamentalism ei ole Lääne-Euroopa muslimite hulgas kõrvaline nähtus. Peaaegu 60% nõustub, et muslimid peaksid naasma islami juurte juurde; 75% arvab, et võimalik on ainult üks

---

¹⁰Andrew Kohut jt. Muslim-Western tensions persist: Common concerns about Islamic extremism. Pew Research Center, 2011.

¹¹Ruud Koopmans. Religious fundamentalism and hostility against out-groups: A comparison of Muslims and Christians in Western Europe. — *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41.1 (2015), lk 33–57. Uuringu käigus usutleti 9000 muslimit, kes elavad kuues Euroopa riigis: Prantsusmaal, Austrias, Belgias, Saksamaal, Hollandis ja Rootsis. Uuringu eesmärk oli varustada usaldusväärsete empiiriliste andmetega sisse-rändajate teemalisi arutelusid, milles käsitletakse fundamentalismi levikut Põhja-Euroopas elavate muslimite hulgas.

koraani tõlgendus, mida peaks iga muslim järgima, ning 65% ütleb, et usureeglid on nende jaoks tähtsamad kui selle riigi seadused, kus nad elavad. Järjepidevad fundamentalistlikud hoiakud, kus nõustatakse kõigi kolme seisukohaga, ilmnevad 44%-l.¹²

Eeltoodud arvud seavad kahtluse alla sageli korratud arusaama, et fundamentalistlike vaadetega on ainult muslimite vähemus ning enamik muslimeid on n-ö mõõdukad. Selliste fundamentalistlike vaadete uskumine ei tähenda kohe, et need muslimitest sisserändajad oleksid aldis sooritama vägivallategusid lääne ühiskonna vastu, küll aga seda, et need moodustavad viljaka pinnase radikaliseerumiseks, mis omakorda võib kujuneda hüppelauaks vägivallaaktidele. Kuigi uuringus räägitakse “fundamentalismist” ja “fundamentalistlikest vaadetest”, kõrvutades neid mõõdukate vaadetega,¹³ on selge, et enamik selle uuringu jaoks küsitatud muslimi sisserändajaid jagab tegelikult arusaamu, mis ühtivad islamistide omadega. Nagu Sam Harris on öelnud: “Inimesi, kes usuvad, et islam peab mõjutama inimeksistentsi igat mõõdet, kaasa arvatud poliitika ja seadus, ei nimetata nüüd tavaliselt fundamentalistideks ega äärmuslasteks, vaid pigem islamistideks.”¹⁴ Taipamaks, miks see eriti muret tekitab, on tarvis mõista islamistlikku maailmapilti.

---

¹²Ruud Koopmans. *Fundamentalism and out-group hostility: Muslim immigrants and Christian natives in Western Europe*. Berlin: WZB Mitteilungen, 2013.

¹³Põhjendatud oleks siinkohal küsimus: keda võib pidada “mõõdukaks” muslimiks? Kas mõõdukad muslimid on need, kes tunnustavad lääne inimeste väärtusi ja järgivad lääne ühiskonna seadusi? Tõsiasi on see, et paljud Lääne diasporaas elavad muslimid on lihtsalt muslimitest vanemate lapsed. Ent kuidas on nii, et enamik nende hulgast esindab selliseid vaateid? See küsimus vähemalt on asjakohane.

¹⁴Sam Harris. *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason*. New York: W. W. Norton, 2004, lk 17–21.

ISLAM VERSUS ISLAMISM

Oma ajaloo vältel on islam rohkem kui üks kord sulatanud kokku usu ja poliitilise korra. Sellistel puhkudel tunnetatakse islamit millegi rohkema kui isikliku usuna. Islam hõlmab ühiskonna eri külgi ja reguleerib neid. Islami usul on endiselt kas väiksem või suurem osa islami ühiskondades, mis sõltub riigist ja selle ühiskondlik-poliitilisest taustast. Mõnes riigis peetakse šariaati ainaks seaduse allikaks (nt Iraan ja Saudi Araabia), samas kui teistes riikides on kasutusel ka ilmalikud seadused. Viimasel juhul piirduvad islami seadused tsiviilasjadega, nagu abielu ja pärandus (nt Maroko). Hoolimata islami poliitilisest mõõtmest ajaloo vältel tuleks eristada islamit kui usku ja islamismi kui poliitilist ideoloogiat (nimetatud ka poliitiliseks islamiks). Selline poliitiline ideoloogia tõusis esile 20. sajandi algul vastusena — vähemalt osalt — islami ühiskondade kokkupuutele teaduslikult, majanduslikult ja sõjaliselt võimekama läänemaailmaga ning kaasnevate ohtudega, mida modernsus islami identiteedile kujutas.

Islamistliku ideoloogia üks keskne idee on arusaam, et islam on kõikehõlmav eluviis ja süsteem, mis haarab endasse muslimi elu kõik isiklikud ja avalikud küljed.¹⁵ Islamistid püüavad esitleda islamit kui kaasavat süsteemi, mis reguleerib islami *umma*¹⁶ nii usulisi kui ka poliitilisi küsimusi, s.t nii religiooni kui ka riigisüsteemi (*dīn wa dawla*).¹⁷ Teisisõnu, islamism politiseerib islamiusu, võtab endale ainuõiguse tõlgendada religioosseid allikaid ning omastab islamiriigi ideaali ja kuulutab selle enda omaks. Islamistid, olles modernsuse ja riigi ilmalikkuse tugevad vastased, hakkasid kasutama väljendit “*dīn wa dawla*” nagu *sine*

---

¹⁵Dale F. Eickelman, James Piscatori. *Muslim Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2018, lk 46–49.

¹⁶“Muslimikogukond. Islami alusmõiste, väljendab erineva kultuurilise ja geograafilise taustaga muslimite olemuslikku ühtsust ja teoreetilist võrdsust.” — John L. Esposito (ed.). *The Oxford Dictionary of Islam*. New York: Oxford University Press, 2003. Oxford Reference (13.03.2020).

¹⁷Bassam Tibi. *Islam between Culture and Politics*. New York: Palgrave, 2001, lk 118.

qua non tingimust islamis, sest soovisid jätta mulje usu- ja riiklike küsimuste lahutamatu ühtsusest. Varsti tutvustasid islamistid uusi loosungeid, nagu “ad-dawla al-islāmiyya” (islamiriik) ja “ḥākimiyyat Allah” (Jumala valitsus) muude loosungite hulgas, mis kõik on mässu väljendamine vahendid jumalakartmatu ilmaliku Lääne vastu.¹⁸ Tõepoolest, üks olulisemaid tahke islamismis päris selle tekkeloo algusest peale on ettekujutus sellisest lääneriikide valitsetavast maailmasüsteemist, mis püüab hävitada islamit mitmesuguste vandenõude kaudu.¹⁹

ISLAMISMI SÜNNIL ON TUGEV SEOS LÄÄNE-VASTASE HOIAKUGA

Ottomani impeeriumi languse ja kalifaadi kokkuvarisemisega 1924. aastal killustus islamimaailm mitmeks lääneriikide kontrollitavaks või mõjutatavaks riigiks. Islamimaade okupeerimisega eurooplaste poolt ning Lääne kaubanduse levimisega sattus islami ühiskond silmitsi lääne majanduse ja teaduse ülevõimu ning omaenda keskpärasusega. Lääneriikide kohalolu, mõju ja ülevõim sundis muslimeid kogu islamimaailmas mõtisklema oma alama staatuse üle, seadma kahtluse alla omaenda uskumused ning juurdlema, kas mitte needsamad uskumused polegi islami allakäigu taga.²⁰ Samal ajal püüdsid muslimitest teadlased ja õpetlased pakkuda lahendusi islami kogukonna allakäigu vastu. Üks võimalus oli moderniseerida usku, õppida lääne ühiskonnalt, võtta omaks selle mudel. Sellisele mõtteviisile vastandus tõrjuv hoiak: muslimid peaksid kõrvale lükkama kõik lääneliku ja pöörduma hoopis tagasi selle juurde, mida tunnetati tõelise algse islamina. Nende kahe seisukoha vahele jäi suund, mis kutsus üles reformima Läänelt õppimise kaudu, samal ajal oma islami identiteeti säilitades. Seda häält esindas Muḥammad ‘Abduh (1849–

¹⁸Samas, lk 126–127.

¹⁹Mustafa Akyol. *Islam without Extremes: A Muslim Case for Liberty*. New York, NY: Norton House Inc., 2011, lk 198.

²⁰John L. Esposito. *Islam: The Straight Path*. New York — Oxford: Oxford University Press, 1998, lk 126–127.

1905), kes oli al-Azhari šeik ning üks esimesi modernse mõtteviisiga juhte Egiptuses. ‘Abduh õppis Prantsusmaal, reisis mõnes teises Euroopa riigis ning tundis hästi 19. sajandi Euroopa ühiskondlikku ja poliitilist mõttelaadi. Teda nähakse reformijana ja tunnustatakse püüdluste eest lepitada omavahel läänemaailma ja islami ideaale.²¹ ‘Abduh tunnistas Läänest tulenevat kultuuriolist ohtu ning arvas, et kõige parem viis selle vastu võidelda on “uuendada seiskunud islamiühiskonda”.²² ‘Abduh ei jutlustanud aga Lääne vihkamist. Seevastu Süürias sündinud islami õpetlane Muḥammad Rašīd Riḍā (1865–1935) mõtles Läänest teisiti. Riḍā kolis Egiptusesse 1897. aastal, õppis ‘Abduh’ juures ning temast sai üks kõige kuulsamaid ‘Abduh’ õpilasi. Riḍāst, kelle kokku puuted Läänega said alguse nende Liibanoni kristlike õpetlaste teostest, kes ülistasid läänemaailma teaduse arengut,²³ kujunes üks põhilisi islami usuäratusliikumise esindajaid²⁴ ning viimaks ka peamine orientiir islami ja islamistlikus mõtteviisis.²⁵ Riḍāst sai juhtiv salafistist²⁶ õpetlane ning ta hakkas välja andma ajakir-

---

²¹ Vt tema panuse kohta Ahmad N. Amir, Abdi O. Shuriye, Ahmad F. Ismail. Muhammad Abduh’s contributions to modernity. — *Asian Journal of Management Sciences and Education* 1.1 (2012), lk 163–175.

²² Adeed Dawisha. *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*. Princeton: Princeton University Press, 2016, lk 19.

²³ Muḥammad Rašīd Riḍā. *al-Manār wa al-Azhar*. Al-Qāhira: Dār al-Manār, 1934, lk 193.

²⁴ Islami usuäratuslik liikumine (*Islamic revivalists*) vastustas end nende arusaama järgi islamimaade koloniaalsele ekspluateerimisele Lääne poolt. Samuti uskusid nad, et Lääs üritab muslimiühiskondadele peale suruda ilmalikke väärtusi. Islami usuäratajate üks peamisi eesmärke oli nende uskumuste kohaste algsete islami väärtuste taastamine. Vt ka: Islamic modernism and Islamic revival. — Ninian Smart, Frederick Denny (eds.). *Atlas of the World’s Religions*. Oxford: Oxford University Press, 2007. Oxford Islamic Studies Online (13.03.2020).

²⁵ Vt Riḍā arusaamade kohta Läänest a Emad Eldin Shahin. *Through Muslim Eyes: M. Rashīd Riḍā and the West*. Herndon, Va: International Institute of Islamic Thought (IIIT), 1993; Emad Eldin Shahin. Muḥammad Rashīd Riḍā’s perspectives on the West as reflected in *al-Manār*. — *The Muslim World* 79.2 (1989), lk 113–132.

²⁶ Salafism on sunna-islami haru, mille järgijad väidavad, et jäljendavad muslimite kolme esimest põlvkonda, mida araabia keeles kutsutak-

ja *al-Manār* (Majakas),²⁷ millest kujunes islamimaailma tähtsaim väljaanne ning mis mõjutas märkimisväärselt araabia-islami mõttesuunda, eriti seetõttu, et seda lugesid ühtviisi nii sunniidid kui ka šiiidid. *al-Manār*’is kirjutas Riḍā muslimite vaimsest elust, islami õpetusest, levitas oma õpetaja Muḥammad ‘Abduh’ koraanikommentaari (kõige varasem koraani kommentaar, kus arutletakse tänapäeva lääne teaduse teemadel), avaldas islami fatvaasid²⁸ ning osales poleemilistes aruteludes. Üks tähtsaim väitlusteema oli muslimite allakäigu põhjus Läänega võrreldes — see sai kõigi arutelude lähtekohaks.

MIKS TABAS MUSLIMEID TAGASILANGUS, SELLAL KUI TEISED RAHVAD LIIKUSID EDASI?

See on küsimus, mille esitasid endale päris paljud muslimid 19. sajandi lõpu poole, kui Euroopa mõju neis riikides kanda kinnitas. Esimene, kes selle küsimuse laiema avalikkuse ette tõi, oli Indoneesia vaimulik Muḥammad Bisyūnī ‘Imrān (1885–1953). 1929. aastal kirjutas ta ajakirja *al-Manār* peatoimetajale, kurtess olukorra üle koraani värsside valguses, kus lubatakse jagada au ja kuulsust usklikele (63:8) ning kuulutatakse, et muslimid on “kõige parem kogukond, mis inimeste hulgas on olemas” (3:110²⁹). ‘Imrān jätkab kirja nii:

Mis on täna muslimite nõrkuse ja allakäigu põhjused nii usulistest kui ilmalikes asjades? Oleme saanud tunda alandatud ja muutu-

---

se *as-salaf aš-šālih* (jumalakartlikud eelkäijad). Jäljendamine hõlmab kõiki võimalikke eluvaldkondi alates teoloogilisest tõlgendamisest kuni riietumisviisini.

²⁷Islamiajakiri *al-Manār* hakkas ilmuma 1898. aasta märtsis, väljaandmine katkestati korduvalt aastail 1935–1940, kui see viimati ilmus.

²⁸Fatvaa on religioossete õpetlaste suuliselt või kirjalikult antav juuriidiline arvamus. Kuivõrd tegemist on arvamusega, siis on see nõuandev ega ole siduv. Fatvaa väljaandja peab teadma hästi koraani ja islami traditsioone. Mõnes islamiriigis annavad fatvaasid välja erilised institutsioonid, kuid tavaline on ka, et seda teevad isehakanud õpetlased.

²⁹Siin ja edasi on koraani tõlked väljaandest *Koraan*. Tlk Haljand Udam. Tallinn: Avita, 2007. *Toim.*

nud abituks. Jumal ütles oma raamatus, et “üks Jumal, tema sõnumitooja ja usklikud on suured”. Kus on tänapäeval usklike au? Mis on eurooplaste, ameeriklaste ja jaapanlaste kolossaalse arengu põhjused? Kas muslimitel on võimalik nii nagu nendel arenda, kui nad nende eeskuju järgides omandavad progressi vahendid, samal ajal oma islamiusku säilitades?³⁰

Muḥammad Bisyyūnī ‘Imrān palus, et tema küsimusele vastaks ei keegi muu kui tolle aja kõigest araablasest kõige kõneosavam, Šakīb Arslān (1869–1946).³¹ Arslān tegi seda esmalt oma artiklites, mis ta avaldas ajakirjas *al-Manār* ning seejärel, 1930. aastal, kogus need artiklid raamatuks, mille pealkirjastas sellesama küsimusega *Miks tabas muslimeid tagasilangus, sellal kui teised rahvad liikusid edasi?*³² Küll tunnistades, et muslimite enda kultuuriga on probleeme, väitis Arslān, et nende allakäigu taga on eemaldumine islamist, selle õpetustest ja väärtustest. Arslān jätkab, et ka muslimid võivad edu saavutada nagu eurooplased, ameeriklased ja jaapanlased, kui nad järgivad ustavalt oma püha raamatut. Niimoodi saaksid nad edasi liikuda ja säilitaksid samal ajal islamiusu.³³

Šakīb Arslāni raamatust sai üks põhiteoseid, milles arutleti islami tsivilisatsiooni kitsikuse üle. Raamatus esitatud jumalakeskseid vaateid nähti usuäratuslikuna, kuigi need ei aidanud muslimitel edasiminekut saavutada. ‘Imrāni küsimus muutus aktuaalseks kogu islamimaailmas ning on seda tänapäevani. Araabia rahvus-

³⁰*al-Manār* 31:353. See küsimus saadeti ajakirjale *al-Manār* 21. aprillil 1348, mis vastab 24. septembrile 1929.

³¹Šakīb Arslāni teati kui “Kõneosavat Prints” (*Amīr al-Bayān*), sest ta hiilgas kõneosavusega eriti araabia keeles. Ta oli ajaloolane ja poliitik, ühtlasi poet ja üldse viljakas kirjanik.

³²Šakīb Arslān. *Li-mādā ta’ahḥara al-muslimūn: wa-li-mādā taqad-dama ḡayruhum*. Bayrūt: Dār al-Anwār, 1930. Raamat tõlgiti inglise keelde ja avaldati pealkirja all *Our Decline: Its Causes and Remedies*. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 2004. Vaata Arslāni mõtteviisi kohta ka William L. Cleveland. *Islam against the West: Shakib Arslan and the Campaign for Islamic Nationalism*. Austin: University of Texas Press, 2011.

³³Šakīb Arslān. *Li-mādā ta’ahḥara al-muslimūn*, lk 167.

lased pärast Arslāni püüdsid anda oma osa sellele vastuse leidmisel ja allakäigukimbatuse lahendamisel, kuid tulutult. Seejärel õppisid islamistid Arslāni vaadetest ning pakkusid välja, et islami tsivilisatsiooni, kunagise juhtiva tsivilisatsiooni³⁴ allakäigu taga on võõrdumine islamist. Ent kui Arslāni väide keskendus muslimitele endile, siis islamistid väitsid, et lahendus seisneb islami omaksvõtmises mitte ainult usuna, vaid ühtlasi kõiki eluvaldkondi korraldava terviküsteemina.

Islami usuäratajad, nagu Arslān ja al-Afgānī (1838–1897), nägid islami tsivilisatsiooni languse ja muslimite kriisi põhjustena islamimaailmas valitsevat võhiklikkust, võõrandumist islamist ja jumalakartuse minetamist. Nende islami usuäratajate ideed jõudsid rahvahulkadesse 1930.–1940. aastatel Pakistanis Abū al-‘Alā al-Mawdūdī (1903–1979) ja Egiptuses Ḥassan al-Bannā (1906–1949) kaudu. Need kaks islami usuäratajat on islamistlike liikumiste — nagu me neid tänapäeval tunneme — peaideoloogid ja eelkäijad.³⁵ Nad rajasid kaks kõige mõjukamat islamistlikku liikumist oma riikides: *Jamāt‘e Islāmi* ja Muslimi Vennaskond (*al-Iḥwān al-Muslimīn*).³⁶

Eeltoodud islamistlike juhtide esiletõusmisest alates esitati islamiühiskonnas valitsevat kriisi teisiti, kui Arslān ja al-Afgānī seda olid teinud. Kuigi islamistid jagasid varasemate islami re-

³⁴Islami tsivilisatsiooni kuldaeg tähistab ajaperioodi umbes 8. sajandist kuni vähemalt 13. sajandini, mil islamimaailm arenes sellistes valdkondades nagu kunst, teadus, majandus ja kultuur. Vt ka Franz Rosenthal. *The Classical Heritage in Islam*. London: Routledge, 2003; Maurice Lombard. *Blütezeit des Islam: Eine Wirtschafts- und Kulturgeschichte 8.–11. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1992; Maurice Lombard. *L’Islam dans sa première grandeur (VIIIe–XIe siècle)*. Paris: Flammarion, 1971, lk 245.

³⁵Kemal Ataman. Forerunners of “political Islam”: An inquiry into the ideologies of Al-Banna and Al-Mawdudi. — *Review of the Faculty of Theology of Uludag University* 24.2 (2015), lk 45–69.

³⁶Vt nende kahe ühiskonna kohta ka Seyyed Vali Reza Nasr. *Mawdudi and the Making of Islamic Revivalism*. New York — Oxford: Oxford University Press, 1996; Richard P. Mitchell. *The Society of the Muslim Brothers*. New York: Oxford University Press, 1993.

formijate väidet, et muslimite kriis tuleneb nende võõrdumisest islamiusust, süüdistasid nad selles ka Läänt. Islamistid väitsid, et Lääs tahtis üle võtta islamimaaailma selle kõrge moraali hävitamise, läänelikustamise ja ristiusustamise kaudu.³⁷ Tegemist oli märkimisväärse sammuga polariseerumise ning teadvustatud konflikti poole islami ja Lääne vahel, mis pani hiljem teoreetilise ja teoloogilise aluse vägivalla kasutamisele läänemaaailma vastu.

Need vaated said hoogu juurde Muslimi Vennaskonna rajamisega Ḥassan al-Bannā poolt 1928. aastal. Al-Bannā pakkus välja, et muslimite allakäigu lahendus seisneb kõigi läänelike väärtuste kõrvaleheitmises. Ta uskus, et lääne kultuur on ateistlik, ebamoraalne ja isekas ning soovib võtta üle islamimaaailma selle kolonialiseerimise, majanduse üle kontrolli võtmise ja islami eliidi ideoloogilise töötlemise kaudu.³⁸ Läänes õppivad muslimi eliiti kujutati ajuloputuse viljana või agentidena, kes aitavad propageerida lääne kultuuri ja hävitada islami tsivilisatsiooni.³⁹ Edaspidi loobivad islamistid “läänestumise” või “Lääne marionettideks olemise” süüdistusi modernistlike muslimite pihta, kes toetavad demokraatiat ja kaitsevad inimõigusi. Al-Bannā meelest ei saa seda eliiti usaldada ja neil ei saa olla lahendust muslimite tääbarale olukorrale. Selle asemel oli hädavajalik pöörduda tagasi “töelise islami” lätetele ning rajada islamiriik, mis tema sõnade järgi oleks “terviklikum, puhtam, ülevam, seisaks kõrgemal kõigest, mida võib leida lääne inimeste ütlustest ja eurooplaste raa-

---

³⁷“Läänestamise vandenõusid” käsitleb näiteks Anwar al-Ğundī. *Ahdāf at-Tağrīb fī al-‘ālam al-islāmī*. Al-Qāhira: al-Azhar, 1987, lk 11–38.

³⁸Ḥasan al-Bannā. *Five Tracts of Ḥasan al-Bannā (1906–1949): A Selection from the Majmū‘at rasā’il al-Imām al-shahīd Ḥasan al-Bannā*. Transl. by Charles Wendell. Berkeley: University of California Press, 1978, lk 26–28.

³⁹Vt nt Yūsuf al-Qaraḏāwī. *Al-Ḥulūl al-mustawrada wa-kayfa ġanat ‘alā ummatinā*. Bayrūt: Mu‘assasat ar-Risāla, 1974, lk 26–32; ‘Abd al-Bāsiṭ Dardūr. *Aqtār al-mağrib al-‘arabī wa-taḥaddiyāt al-ġhazw at-taqāfi al-ğarbī: dirāsa waṣfiya taḥlīliya*. Ṭarābulus: Kullīyat ad-Da‘wa al-Islāmīya, 2002, lk 518.

matutest”.⁴⁰ Vennaskonna motoks sai “Islam on lahendus” (*al-Islām huwa al-ḥall*).

Egiptus oli tol ajal Lääne mõju all, mida peeti tohutuks ebaõigluseks. Samal ajal tunnetati, et ristiusu levitamine on ebaõigluse ja alandamise teine vorm. Tegelikult nähti selles uut liiket ristsõdu, mistõttu käsitati vägivald kasutamist selle peatamiseks õigustatud enesekaitseks. Vennaskonna esimene terrorirünnak pandi toime Egiptuses 1940. aastal ning seetõttu nad keelustati.⁴¹ Riiklikuks julgeolekuohuks kuulutatud vennaskonna silmapaistvad liikmed vangistati ja Ülim Juht al-Bannā tapeti 1949. aastal Egiptuse valitsuse poolt. Al-Bannā tapmine ei surmanud aga tema teoloogilisi ideid. Varsti pärast teda astus liikumise etteotsa niisama entusiastlik, kuid palju vihasem mees Sayyid Quṭb (1906–1966), kellest sai hiljem üks peamisi Muslimi Vennaskonna ideolooge ja raevukamaid läänemaailma vaenlasi.⁴² Elanud mõne aasta USAs, vaatas Sayyid Quṭb uuesti üle küsimuse islami tsivilisatsiooni nukrast olukorrast ning kõneles ühes oma pamfletis tsivilisatsioonide kokkupõrkest islami ja Lääne vahel, see oli aastal 1988, mõni aasta Samuel Huntingtonist varem.⁴³ Oma kirjutistes maalib ta pildi lääne kultuurist kõige tumedamates toonides ning võrdleb seda islamieelse paganliku võhikkuse ajaga (*al-ḡāhiliya*).⁴⁴ *Ḡāhiliya* mõiste, mille Quṭb laenas

⁴⁰ Hasan al-Bannā. *Five Tracts of Ḥasan al-Bannā*, lk 48.

⁴¹ Jebran Chamieh. *Traditionalists, Militants and Liberals in Present Islam*. Montréal: Research and Publishing House, 1995, lk 140.

⁴² Sayyid Quṭbi teatakse kõige rohkem tema loodud mõiste *ḡāhiliya* järgi, mille kohaselt on islamimaailm samavõrd mitteislamlik kui läänemaailm ja kommunistlik ühiskond. Quṭbi vihane diskursus on inspireerinud mõningaid agressiivsemaid islamiste, nagu Ḡamāʿat at-Takfīr wa-al-Hiğra (Ekskommunikatsiooni ja Emigratsiooni Ühing), Al-Qaida ja need, kes mõrvasid Egiptuse presidendi ʿAnwar as-Sādāt 1981. aastal. Quṭb hukati 1966. aastal Egiptuse presidendi Ḡamāl ʿAbd-u n-Nāṣiri käsul.

⁴³ Sayyid Quṭb. *Al-Islām wa muškilat al-ḥaḍāra*. Al-Qāhira: Dār aš-Šurūq, 1988.

⁴⁴ Quṭb peab iga ühiskonda, mida ei ühenda islamiusk ja kuuletumine ainult Jumalale, paganlikuks ignorantseks (*ḡāhili*) ühiskonnaks.

Abū al-‘Alā al-Mawdūdīlt, on tugevasti seotud Läänele vastandumisega, sest muu hulgas paneb see muslimite õlule vastutuse oma allakäigu eest sel põhjusel, et nad toetuvad lääneriikidest üle võetud mitteislami institutsioonidele.⁴⁵ Näiteks teoses *Ma‘ālim fī aṭ-ṭarīq* (Verstapostid)⁴⁶ kirjeldab Quṭb lääne ühiskonda jumalatu, ebamoraalse, liiderliku, egoistliku, materialistliku ja rassistlikuna. Lääne tsivilisatsioon on kõlbeliselt laostunud ja seega islami ühiskonnaga võrreldes madalamal positsioonil.⁴⁷

See kapitalism oma monopoli, liigkasuvõtmise ja kõigi teiste tulumedate pooltega. . . See egoistlik individualism, milles puudub solidaarsus, kui seda just seadusega peale ei sunnita. . . See kuiv materialistlik elukäsitlus. . . See loomalik vabadus, mida nad nimetavad “vabaks läbikäimiseks sugupoolte vahel”. . . See orjaturg, mida nad nimetavad “naiste emantsipatsiooniks”. . . Need ebaõiglased ja kohmakad abielu ja lahutuse seadused, mis on vastuolus praktilise elu vajadustega. . . See karm ja pahatahtlik rassism! Vaadake seda kõike ja võrrelge islamiga: Ennäe, islam on religioon, millele on omane loogika, ülendamine, inimlik kohtlemine, tegelikkusele näkku vaatamine ja sellele lahenduste pakkumine, arvestades samal ajal inimkonna tervikliku olemusega.⁴⁸

Sayyid Quṭbī jaoks jäi Lääne progress pinnapealseks. Kui gi saavutati silmapaistvaid tulemusi majanduses ja teaduses, teenid vaimsuse ja moraali valdkonnas niisama hästi kui puuduvad ning lääne ühiskond jäi “kohutavalt primitiivseks meelte, tunnete ja käitumise sfääris”.⁴⁹ Veelgi enam: Quṭb väitis, et läänemaailm annab vaba voli loomlikele seksuaalsetele ihadele ning seal

---

⁴⁵See mõte võitis populaarsust Sayyid Abū-l Ḥasan ‘Alī Nadwī tööde kaudu. Vt ka Abul Hassan Ali Nadwi. *Islam and the World: The Rise and Decline of Muslims and its Effects on Mankind*. Leicester: UK Islamic Academy, 2005, lk 153.

⁴⁶Sayyid Quṭb. *Ma‘ālim fī aṭ-ṭarīq*. Al-Qāhira: Dār aš-Šurūq, 1979.

⁴⁷Sayyid Quṭb. *Fī zilāl al-Qur‘ān*. Al-Qāhira: Dār aš-Šurūq, 2003, 1, lk 216–218; 2, lk 732–733, 848, 915–923.

⁴⁸Sayyid Quṭb. *Ma‘ālim fī aṭ-ṭarīq*, lk 160.

⁴⁹Sayyid Quṭb. “The America I have seen”: In the scale of human values. — Kamal Abdel-Malek (ed.). *America in an Arab Mirror: Images of America in Arabic Travel Literature. An Anthology, 1895–1995*.

puudub igasugune moraalitunne. Peale lääneriikide süüdistamise moraalses pankrotis kinnitab Qutb, et Lääs astub sõtta muslimite vastu, mille kaudu püütakse hävitada muslimite moraal, anastada neid kultuuriliselt ning sundida Lääne eluviisi matkima. Nüüdsest peale kinnitavad tema ja hilisemad islamistid, et muslimitest modernistid on islamile tegelik oht, sest aitavad Läänel importida oma maailmavaadet muslimitele.⁵⁰ See on aga Sayyid Qutbi hinnanul osa üleilmsest islami ja muslimite vastasest vandenõust, mille eesotsas on niisugused jõud, mida ta nimetab “ülemaailmseks sionismiks” (*aṣ-Ṣuhyūniyya al-‘ālamīyya*) ja “ülemaailmseks ristisõjaks” (*aṣ-Ṣalībiyya al-‘ālamīyya*). Esimene on osutus juutidele ja teise all peetakse silmas lääne kristlasi. Need jõud püüavad hävitada islamit ja muslimeid selliste meetoditega nagu lobitöö, salasepitsused ja ebamoraalsuse juurutamine islamiühendustes.⁵¹ Kirjeldatud vaated on leidnud tee niihästi teiste islamistide kirjutistesse kui ka neisse õpetustesse ja kõnedesse,⁵² mida jutlustavad tänapäeva islami vaimulikud ja õpetlased.⁵³

New York: Palgrave Macmillan, 2000, lk 11. Qutbi artikkel ilmus esmalt Egiptuse ajakirjas *Risāla* 1951. aastal.

⁵⁰Mohammed El Ayadi. L'image de l'Occident dans le discours islamiste. — *L'Homme et la société* 114.4 (1994), lk 92–93.

⁵¹Sayyid Qutb. *Ma'rakatunā ma'a al-yahūd*. Al-Qāhira: Dār aš-Šurūq, 1993, lk 20–38. Näiteks osutab šiiia õpetlane Muḥammad Husayn Faḍlallāh neile jõududele kui ülemaailmsetele ristisõdijatele ning ülemaailmsetele sionistidele, ent samuti kui “ülemaailmse ülbuse jõududele” (*al-istikbār al-‘ālamī*), kes on ühinenud “rõhutud” muslimite vastu. Muḥammad Husayn Faḍlallāh. *Tafsīr min waḥy al-Qur'ān*. Bayrūt: Dār al-Malāk, 1998, 8, lk 306. Vt muslimitevastase Lääne vandenõu kohta ka Maria Pakkala. *Take not Jews and Christians as Intimates!: Depictions of Jews and Christians in Modern Shī'i Qur'ānic Exegesis*. Helsinki: University of Helsinki, 2019.

⁵²Saadia Radi. L'image de l'Occident chez les prêcheurs musulmans et coptes: au Caire, aujourd'hui. — *Égypte / Monde arabe* 30–31 (1997), lk 159–171.

⁵³Mõned neist islamistidest ja muslimi vaimulikest on selliseid mõtteid isegi edasi arendanud; on leiutatud ning jätkatakse veelgi uute Lääne ja juutide sepiitsetud vandenõude leiutamist. Egiptuse vaimulik Ḥāzim Abū 'Ismā'īl ütles oma ususaates “an-Nās” TVs 16. veebruaril

Üks kõige levinum ja edukam islamistide vandenõuteooria loob pildi, et Lääs sooritab islamimaailma vastu kultuurilist invasiooni (*ġazw taqāfi*) või intellektuaalset invasiooni (*ġazw fikrī*), mille eesmärgiks on võtta neilt ära islami identiteet ning asendada see lääne omaga. Tänapäeva araabia-muslimi mõttemaailmas võetakse seda teooriat tõe pähe.⁵⁴ Õigupoolest on väide, et nende kallal teostatakse kultuurilist invasiooni, olnud araabia ja islamistide kirjutistes keskne alates 1940. aastatest.⁵⁵ Ihsān al-Ḥaṣāni korraldatud uuring kolme araabia riigi noorte hulgas näitab, et küsitletud uskusid, et Lääne kultuuriline sissetung islamimaailma on ette kavatsetud ja pahatahtlik. Uuringu andmeil on 90% araabia noori arvamusel, et “Lääne kultuuriline sissetung” on jätanud negatiivseid järeelmõjusid nende enda kõlbelsele käitumisele; 89% arvas, et see on mõjutanud araabia noori olema egoistlikud; 85% oli arvamusel, et see on kahandanud nende eneseusku ning umbes 40% uskus, et see on muutnud nad laisaks või hoolima-

---

2009 (www.youtube.com/watch?v=nu7KpJADrL0), et sõna PEPSI tähendab “Pay Every Penny Saving Israel” (Maksa, iga penn Iisraeli päästmiseks), osutades ühisele juudi-Lääne vandenõule Iisraeli aitamiseks. Seega: muslimid, kes tarbivad Pepsit, annavad tegelikult oma panuse sellesse vandenõusse. Kui Hillary Clinton lausus 2009. aastal “Ärgem siinjuures unustagem — inimesi, kellega täna võitleme, rahastasime me 20 aastat tagasi. Ja me tegime seda, sest olime blokeeritud võitlusesse”, levitati tema juttu tõestusena selle kohta, et USA lõi Al-Qaida ja rahastas seda. Kõnealune video on vaadatav www.youtube.com/watch?v=edBqxGJb8YY.

⁵⁴Alī M. Ġiriša, Muḥammad Šārīf az-Zaybaq. *Asālib al-ġazw al-fikrī li-l-‘ālam al-Islāmī*. Al-Qāhira: Dār al-‘Iṭiṣām, 1978.

⁵⁵Wilfred Cantwell Smith. *Islam in Modern History*. Princeton: Princeton University Press, 1957; Fouad Ajami. *The Arab Predicament: Arab Political Thought and Practice Since 1967*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981; Yvonne Yazbeck Haddad. Current Arab paradigms for an Islamic future. — Tobin Siebers (ed.). *Religion and the Authority of the Past*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993, lk 120–122. Lääne korraldatud islamiühingutele suunatud kultuuriliste rünnakute idee sai alguse ajakirjas *al-Manār* ning on endiselt esindatud nii islamistide kui ka islami trükisõnas.

tuks.⁵⁶ Asjaolul, et “kultuurilise invasiooni” argument on jõudnud akadeemilisse ellu selliste ülikoolis läbi viidud uurimistööde kaudu islamimaailmas, on olnud oma osa selle mõiste kanoniseerimisel.

Samamoodi püsib jõuliselt praeguses üldises ettekujutuses islamistide väide tegelikust muslimite vastu suunatud juutide-kristlaste vandenõust.⁵⁷ Eespool viidatud al-Bannā ja Quṭbi seisukohti, mis asetavad islami kultuuri kõrgemale lääne omast, võib endiselt kohata peale tänapäeva islamistide kirjutiste ka araabia vestlussaadetes, filmides ning kooliõpikutes, kus osutatakse teadlikult islami ja islami tsivilisatsiooni paremusele läänemaailma ees.⁵⁸ Uuring arusaamadest Lääne kohta, mida kuulutavad tänapäeva jutlustajad, maalib pildi ebamoraalsest, liiderlikust, egoistlikust ja konspiratiivsest Läänest, ning need arusaamad ei erine islamistide levitatavatest vaadetest.⁵⁹ Näib, et sellised vaated on nakatanud isegi kristlastest jutlustajaid, kes elavad Lähis-Idas, sest ka nemad loovad läänemaailmast samasuguse pildi.⁶⁰ Selgub, et islamistlikud arusaamad pole muutunud valitsevaks suunaks mitte ainult tänapäeva mošeedes, vaid ka Lähis-Ida kirikutes.

Tõepoolest, islamistide Lääne-vastast ja juudivaenulikku maailmavaadet kohtab isegi mitme tänapäeva islamiriigi kooliõpikutes.⁶¹ Näiteks hoiatatakse neis õpilasi lääne tsivilisatsiooni ohtude eest ning kirjutatakse “destruktiivsest lääne mõtteviisist” (*al-fikr al-ġarbī al-haddām*) või “pealetungivast lääne mõt-

⁵⁶Iḥsān Muḥammad Ḥaṣan. *Ta ‘īr al-ġazw at-taqāfi ‘alá sulūk aš-šabāb al-‘Arabī*. Ar-Riyād: Akādīmīyat Nāyif al-‘Arabīya lil-‘Ulūm al-Amnīya, 1998, lk 230–231.

⁵⁷Bassan Tibi. *Die Verschwörung: Das Trauma arabischer Politik*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1994.

⁵⁸Mohammed El Ayadi. Entre islam et islamisme: La religion dans l'école publique marocaine. — *Revue internationale d'éducation de Sèvres* 36 (2004), lk 111–122.

⁵⁹Saadia Radi. L'image de l'Occident chez les prêcheurs musulmans et coptes.

⁶⁰Samas.

⁶¹Curtin Winsor, Jr. Saudi Arabia, Wahhabism and the spread of Sunni theofascism. — *Mideast Monitor* 2.1 (2007), lk 1–14.

teviisist” (*al-fikr al-ġarbī al-daḥīl*).⁶² Neis kooliõpikutes sisendatakse noortesse muslimitesse mõtet, et Lääs on islamiga sõjajalal, ning arusaama, et Lääs on alustanud uusi ristsõdu islami vastu. Tavaline on osutada lääne inimestele kui “ristisõdijatele”.

RISTISÕJAD TERENDAVAD KOOLIÕPIKUTES ENDISELT

Araablastest islamiõpetlased seostavad sageli keskaja ristsõdu tänapäevaga või näevad nende vahel sarnasust. Ristsõdade põhjustatud minevikutraumasid ja koloniaalaeгу hoitakse elavana ning õpetatakse tavaliselt lastele üle kogu islamimaailma lähedases seoses nende tänapäevaste probleemidega. Niisamuti nagu eeltoodud väide Lääne intellektuaalsest invasioonist, seostavad kooliõpikud sageli läänemaailma ristsõdadega.⁶³ Eelarvamuslik suhtumine lääne inimestesse nende seostes araablastermuslimitega on esitatud selliselt, et nende kahe tsivilisatsiooni vahel kujutatakse lepitamatut vastuolu ja vaenulikkust. Mõnes piirkonnas, eriti Saudi Araabias, Egiptuses ja Liibüas, esitavad kooliõpikud muslimeid lääne inimestest moraalselt kõrgemal seisvana: araabiamaailma koloniseerimist eurooplaste poolt näidatakse katkematu protsessina ristsõdade aegadest alates.⁶⁴ Neile õpikuvidele ristsõdade kohta järgneb tavaliselt omadussõna “kristlik”, mida kõrvutatakse “islami” Oriendiga. Araabiamaades, eriti Saudi Araabias ja Egiptuses, on ristsõjad “Lääne ja islamimaailma alalise konflikti” sümboliks.⁶⁵

Lääne kohta negatiivsete ettekujutuste juurutamine kooliõpilaste teadvuses tekitab eelarvamusi ja lepitamatuid vastuolusid. Üldmainitud dihhotoomiad ja eelarvamuslik suhtumine ei sattunud kooliõpikutesse juhuslikult. See on ühelt poolt pikaajalise islamistliku strateegia tulemus oluliste ametikohtade ülevõtmiseks,

---

⁶²Mohammed El Ayadi. Entre islam et islamisme.

⁶³Matthias Determann. The crusades in Arab school textbooks. — *Islam and Christian-Muslim Relations* 19.2 (2008), lk 199–214.

⁶⁴Samas.

⁶⁵Samas, lk 205.

et ühiskonda ümber kujundada. Islamistidest õpetajad on saanud niimoodi terveid põlvkondi mõjutada. Samas kasutati mõnes riigis islamiste poliitilise tööriistana ilmalike vasakpoolsete liikumiste hävitamiseks, mida nähti liiga revolutsioonilisena ja seetõttu liiga ohtlikuna võimulolijate jaoks.⁶⁶ Islamistidele anti võimalus võidelda vasakpoolsete ideoloogiate vastu, mis kuulutati ateistlikuks ja jumalatuks. Peale selle anti neile võimalus muuta kooli õppekavasid ja täita kooliprogramm nende enda ideoloogiatega. Usuõpetusest sai ideoloogilise ajupesu vahend, et juurutada koolilastesse islamistlikku ideoloogiat ning õpetada neile Lääne ja modernsuse vihkamist.⁶⁷ Usuõpetuse õppekavad võimaldavad enamikus islamiriikides islamistide diskursusel edasi levida. Kuigi paljude islamiriikide valitsused näivad tegevat koostööd Läänega äärmusluse vastu, levitavad nad tegelikult ise vaenulikku islamistlikku maailmavaadet, olles sellega nagu tulekahju süütajad tuletõrjuja riietes.⁶⁸

Sedasama strateegiat kasutavad mõned islamistlikud organisatsioonid Euroopas, kes on võtnud endale südameasjaks õpetada muslimitest vähemust Lääne koolides, kasutades selleks ideoloogiliselt laetud usuteemalisi materjale. On esinenud juhtumeid, kus riiki imporditi vahhabistlikke⁶⁹ kooliõpikuid või isegi kogu õppekava, et õpetada muslimi lapsi Euroopas.⁷⁰ Ühes Briti koolis kasutatud vahhabistlikus kooliõpikus õpetati muslimi õpilastele, et “ahvid on sabati rahvas, juudid; sead on Jeesuse kogukonna uskmatud, kristlased”.⁷¹ Peale “olemuselt teine”-sildistamise kahju-

---

⁶⁶Mohammed El Ayadi. *Entre islam et islamisme*.

⁶⁷Samas.

⁶⁸Samas.

⁶⁹Vahhabism on sunna-islami puritaanlik haru. Mõiste “vahhabism” on tuletatud selle looja ‘Abdu-l-Wahhābi (1703–1792) nimest.

⁷⁰BBC telesaates “Panorama” uuriti mõningaid õpikuid, mida kasutati nädalavahetuse haridusprogrammides Saudi riikliku õppekava õpetamiseks Ühendkuningriigis umbes 5000 muslimi lapsele. Leiti, et need raamatud sisaldavad juudivastaseid ja homofoobseid materjale.

⁷¹Eelnimetatud tunnis väljendatud vaated on koraani 7:163–166 [“Küsi ka mereäärse linna rahvalt, kuidas nad rikkusid (jumala seadust) laupäeval, kui kalad tulid nende juurde (veepinnal) ujudes. Muu-

liku mõju täidavad need kooliõpikud lapsi viha ja ülbusega teiste usurühmade suhtes. Kuigi mõni neist õpetustest on islami pärand, s.t nad põhinevad koraani tekstidel, edastavad nad samuti äärmuslikke tõlgendusi ja islamistlikke elemente.

Eelnevad on vaid mõned näited paljude teiste meetodite hulgas, kuidas islamistid püüavad mõjutada muslimeid nii islamirii-kides kui ka Läänes nende ideoloogiat omaks võtma. Islamistide edu võib näha Lääne-vastase meelsuse levimises muslimite hulgas ning tänapäeva muslimite ja läänemaaailma vahelistes pingetes, mida tõendavad ülalmainitud uuringud.⁷² Sellest hoolimata elab palju Lääne ja lääne inimeste suhtes negatiivselt meelestatud muslimeid endiselt lääne ühiskonnas. Siin võib näha ka teoloogilist vasturääkivust, sest mitme islami koolkonna õpetuse järgi nõutakse, et muslimid elaksid islami valitsuse all.

---

del päevadel kalad nende juurde ei ujunud. Niimoodi katsusime neid järele, sest nad olid teinud kurja. [...] Kui nad astusid üle sellest, mis oli neile keelatud, siis ütlesime neile: “Et teie oleksite nagu jälgid ahvid!””], 2:65 [“Teie kindlasti tundsite neid endi hulgas, kes rikkusid laupäeva pidamise tava. Neid karistades käskisime: “Olge nagu jälgid ahvid!””] ja 5:60 [“Ütle: “Kas ma ehk peaksin teile jutustama nendest, keda ootab Jumala juures kõige hullem; nendest, keda Jumal on ära neednud, kes on sattunud tema viha alla, kelle ta on moondanud pärdikuteks ja sigadeks ning Täghüti kummardajateks? Just nendele on valmis pandud kõige koledam koht, sest nad on õigelt teelt ära eksinud”] tõlgendus. Neis salmides räägitakse juutide rühmast, kes rikkusid sabatiseadust ning said Jumalalt karmi karistuse — nad moondati ahvideks. Islami pärimus sisaldab eriarvamusi selle inimrühma kohta, keda tabas ahvideks muutmise saatus. Mõned tekstid ütlevad, et tegemist oli noorte juutidega, teistes jälle mainitakse kristlasi. Vt nende seletuste kohta Maria Pakkala. *Take not Jews and Christians as Intimates!*, eriti 5. peatükk.

⁷²Vahhabiidid on levitanud neid vaateid üle kogu islamimaailma interneti ja satelliittelevisiooni kanaleid kasutades. Koju kätte toodud ideoloogiat on olnud lihtne niimoodi kuulutada, eriti madala kirjaoskuse taseme tõttu Lähis-Idas ja Põhja-Aafrikas. Muslimitest ilmikutel on raske teha vahet islami ja islamistlike diskursuste vahel.

KAS MUSLIMID TOHIVAD ELADA MITTEISLAMI RIIKIDES?

Mitmed islami õpetlased on märkinud, et muslimid peaksid vältima elamist mittemuslimi riikides. *Mālikī* koolkond on selles osas rangem, *Hanaḩī* ja *Šāfi'ī* koolkonnad kõige leebemad.⁷³ *Hanaḩī* koolkonna jaoks on ümberasumine mittemuslimi riigist islami-riiki eelistatav, kuid mitte kohustuslik.⁷⁴ *Šāfi'ī* koolkonna korralduse järgi võivad aga muslimid elada mittemuslimi territooriumil ainult siis, kui nad saavad oma usku ohutult ja avalikult praktiseerida. Muudel juhtudel on ümberasumine islamiseadustel põhinevasse riiki kohustuslik.⁷⁵ Teised õpetlased väitsid, et siis, kui inimene saab mittemuslimi riigis vabalt oma usku praktiseerida, on selles riigis elamine lubatud, eriti kui ta suudaks mittemusli-

⁷³Neli sunniitliku islami õiguskoolkonda on *Mālikī*, *Hanaḩī*, *Šāfi'ī* ja *Hanbali*. Vt selle kohta Christopher Melchert. *The Formation of the Sunni Schools of Law: 9th–10th Centuries C. E.* Leiden — New York: Brill, 1997.

⁷⁴Vt selle kohta Muhammad Khalid Masud. The obligation to migrate: The doctrine of Hijra in the Islamic law. — Dale F. Eickelman, James P. Piscatori (eds.). *Muslim Travelers: Pilgrimage, Migration and the Religious Imagination*. Berkeley: University of California Press, 1990, lk 29–49; Ludwig Hagemann, Adel Theodor Khoury. *Dürfen Muslime auf Dauer in einem nicht-islamischen Land leben?: Zu einer Dimension der Integration muslimischer Mitbürger in eine nicht-islamische Gesellschaftsordnung*. Würzburg—Altenberge: Echter, 1997, lk 70–83; Fritz Meier. Über die umstrittene Pflicht des Muslims, bei nicht-muslimischer Besetzung seines Landes auszuwandern. — *Der Islam* 68 (1991), lk 65–86; Abdel-Magid Turki. Pour ou contre la légalité du séjour des musulmans en territoire reconquis par les chrétiens: Justification doctrinale et réalité historique. — Bernard Lewis, Friedrich Niewöhner. *Religionsgespräche im Mittelalter*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1992, lk 305–323; Bernard Lewis. Legal and historical reflections on the position of Muslim population under Non-Muslim rule. — Bernard Lewis, Dominique Schnapper (eds.). *Muslims in Europe*. London — New York: Pinter, 1997, lk 1–8.

⁷⁵Adel Théodore Khoury. *Islamische Minderheiten in der Diaspora*. Mainz: Grünewald; München: Kaiser, 1985, lk 56–59.

meid islami juurde tuua.⁷⁶ Juba Rašīd Riḍā avaldas ajakirjas *al-Manār* fatvaad, mille järgi mittemuslimi riikides elavad muslimid peaksid sinna jääma, kui neil on võimalik oma usku vabalt praktiseerida, sest siis tekib neil võimalus mittemuslimeid islamiusku pöörata.⁷⁷

Vaadates läbi fatvaa-päringuid, mida on esitanud Euroopas elavad muslimid, võib märgata, et vastuseid andnud islami õpetlased alustavad sageli meeldetuletusega küsimuse esitajale, et muslimil on lubatud elada Euroopas ainult siis, kui ta seda peab, ja ainult siis, kui tal on võimalik säilitada oma islami identiteet. Märkame siiski leebemat lähenemist Euroopa Fatvaa ja Uuringute Nõukogu väljaantud fatvaades, kui võrdleme neid teistes fatvaa-portaalides avaldatuga.⁷⁸ Selline pragmaatiline lähenemine on tänapäeva islamistide hulgas kõige levinum. See pole aga alati nii olnud. Kui muslimid hakkasid suurte hulkadena 1960. aastatel ja 1970. aastatel Läände kolima, olid islamistid mures, et nn uskmatud avaldavad neile negatiivset mõju. Seetõttu ei kirjutanud islamistid islami kuulutamisest lääne inimeste hulgas, vaid keskendusid pigem sisserändaja islamiusu ja identiteedi

⁷⁶Khaled Abou El Fadl. Islamic law and Muslim minorities: The juristic discourse on Muslim minorities from the Second/Eight to the Eleventh/Seventeenth Centuries. — *Islamic Law and Society* 1.2 (1994), lk 141–87.

⁷⁷Umar Ryad. A prelude to fiqh al-Aqalliyāt: Rashid Rida's fatwas to Muslims under Non-Muslim rule. — Christiane Timmerman jt (eds.). *In-Between Spaces: Christian and Muslim Minorities in Transition in Europe and the Middle East*. Bruxelles — New York: Peter Lang, 2009, lk 239–270. Rašīd Riḍā innukust kuulutada islamiusku lääne inimeste seas ei jaganud tema järgijad Ḥassan al-Bannā ja Sayyid Quṭb.

⁷⁸Euroopa Fatvaa ja Uuringute Nõukogu (ECFR) juht ei ole keegi muu kui Muslimi Vennaskonna vaimne juht Yūsuf al-Qaradāwī. Võrdle näiteks fatvaad 2/10, mille on 6. novembril 2018 välja andnud Dublinis asuv Euroopa Fatvaa ja Uuringute Nõukogu (*al-Mağlis al-Ūrūbī li-l-Iftā' wa-l-Buhūt*) e-cfr.org/fatwa/الإقامة-المسلم-خارج-البلاد-الإسلامية, mille järgi võivad muslimid lääneriikides elada, ja Islamweb.net'i välja antud samateemalist fatvaad nr 118279, mille järgi tuleks elamist mittemuslimi riikides iga hinna eest vältida. Vt seda fatvaad fatwa.islamweb.net/ar/fatwa/118279/مسألة-حول-السفر-لبلاد-الكفر-جنبية-الإقامة-الدائمة (1.06.2019).

kaitsmisele. Alles paari järgneva kümnendi jooksul hakkasid islamistlikud õpetlased mõistma *da'wa* (proselütismi) ja mõjuvõimu võimalusi. Läks veel mõni aastakümme, et see potentsiaal kindla kuju võtaks, süstematiseeruks ja islamistlikus mõtteviisis populaarseks muutuks.⁷⁹

Eelnimetatud pragmaatiline suund viidi uuele tasandile, püüdes juurutada leebemaid reegleid, et kergendada diasporaa muslimite elu. Sellest ülesandest huvitatud üks peamisi islamistlike õpetlasi oli Egiptuses sündinud Yūsuf al-Qaraḍāwī (1926), kes kirjutas kümneid raamatuid, mis olid suunatud Läänes elavale muslimi vähemusele, ning pidas loenguid kõikjal islamimaailmas. Tema peamiseks eesmärgiks oli koondada muslimeid, et nad tunneksid end osana suuremast *umma*'st. 1990. aastatel hakkasid al-Qaraḍāwī kirjutistes kõlama muslimitele üleskutsed täita oma osa *da'wa* töötajadena, s.t mittemuslimite kutsujatena islamiusu juurde ja neid võõrustavate ühiskondade mõjutajatena.⁸⁰ Varsti pärast seda asutas al-Qaraḍāwī Euroopa Fatvaa ja Uuringute Nõukogu Dublinis, mille esimeheks ta 1997. aastani oli, samuti haldas ta arvukaid *da'wa* platvorme. Peale silmapaistva islamiõpetlase rolli oli Yūsuf al-Qaraḍāwī 2018. aasta lõpuni ka Rahvusvahelise Islami Õpetlaste Ühenduse esimees. Al-Qaraḍāwī on ühtviisi populaarne ja mõjukas isik.⁸¹

Veelgi olulisem, al-Qaraḍāwī on Muslimi Vennaskonna vaimne juht, mille liige ta on olnud varasest noorusest peale. Al-

⁷⁹Uriya Shavit. *Islamism and the West: From "cultural attack" to "missionary migrant"*. London — New York: Routledge, 2013, lk 144–146.

⁸⁰Yūsuf al-Qaraḍāwī. *Fī fiqh al-aqallīyāt al-muslima: ḥayāt al-muslimīn wasaṭ al-muḡtama 'āt al-uḥrā*. Aal-Qāhira: Dār aš-Šurūq, 2006, lk 23–25.

⁸¹Tema igapäevane telesaade "Aš-Šarī'a wa-l-Ḥayāt" (Šariaat ja elu), mida näidatakse parimal eetriaajal Al-Jazeera TVs ning tema internetiportaali Islamonline.net on vaid al-Qaraḍāwī ülemaailmselt kuulsust tugevdanud. Alexa.com hindas al-Qaraḍāwī veebilehe kõige populaarsemate islamiga seotud veebilehtede etteotsa, üle 60 miljoni inimese vaatas tema telesaateid ja sotsiaalmeedia kontodel oli tal üle 2,3 miljoni jälgija.

Qaradāwī suhtumine ja sõnum läänemaailma teemadel on sarnane tema eelkäijate ideedega: oma kirjutistes ja jutlustes kirjeldab ta ebamoraalset vandenõulikku läänemaailma, kellel on strateegiline plaan islami hävitamiseks kultuurilise ja ideoloogilise sissetungi kaudu islamimaailma.⁸² Seega tuleb omakorda sisetungida Läände. Niisugune on sõnum, mida ta ikka ja jälle Läänes oma jutlusturneedel kordab. Toledos Ohios 1995. aastal pöördus ta näiteks islami kogukonna poole sõnadega: “Vallutamine läbi *da‘wa* [proselütismi] on see, millele loodame. Me vallutame Euroopa ja vallutame Ameerika! Mitte mõõgaga, vaid usku pööramisega!” Islamistlik programm ei rõhuta proselütismi, vaid imbumist lääne ühiskonda ning selle muutmist sammhaaval seestpoolt, nii et islam saaks seal tugevale positsioonile.

Pragmaatilise inimesena keeldus al-Qaradāwī kaks korda Muslimi Vennaskonna Kõrgeima Juhi (*al-Muršid al-‘Amm*) positsioonist,⁸³ mitte et ta ei sooviks ametlikult vennaskonnaga koos tegutseda, vaid seetõttu, et selline ametlik ühendus mõjutaks negatiivselt tema tegevust panislami vaimulikuna. Samas, olemata mingil ametlikul positsioonil vennaskonnas, võimaldas al-Qaradāwī staatuse juhtiva islami õpetlasena avaldada suuremat mõju laiemale muslimi kuulajaskonnale ning aitas tal kuulutada samuti islamistlikke vaateid, mis on maskeeritud islami põhivoolu õpetuse varju. Tõsiasi, et al-Qaradāwī on õnnestunud ehitada üles ülemaailmne platvorm ja kindel kuulajaskond, on toonud kasu Muslimi Vennaskonnale nii islamimaailmas kui ka Läänes. Vennaskonnal on nüüd filiaalid maailma eri paikades, selge strateegia oma ideoloogia levitamiseks üle maailma ning otsitakse agaralt võimalusi propageerida järk-järgult islamistlikke huve ning paista silma ja pääseda mõjule kõikjal maail-

---

⁸²Yūsuf al-Qaradāwī. *Al-Ḥulūl al-mustawrada wa-kayfa ḡanat ‘alā ummatinā*, lk 19–38; Yūsuf al-Qaradāwī. *Al-Mubašširāt bi Intiṣār al-Islām*. Bayrūt: Mu’assasat ar-Risāla, 2000, lk 110.

⁸³David Schenker. Qaradawi’s war for Egypt: Sunni cleric of Al-Jazeera talk show fame is further destabilizing Egypt with his fatwas. — *The Majalla*, November 21, 2013, www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/qaradawis-war-for-egypt.

mas.⁸⁴ Kuldaväärt võimalus avanes Muslimi Vennaskonnale, kui Lääs alustas võitlust terrori ja äärmuslike ideoloogiatega. Pärast 2001. aasta 9. septembri rünnakuid tekkis Läänes vajadus jaotada muslimid fundamentalistideks ja mõõdukateks, vägivaldseteks ja mittevägivaldseteks. Usuti, et mittevägivaldsed mõõdukad muslimid saaksid aidata mõista fundamentalistidest vägivaldseid ja võidelda nende vastu.⁸⁵ Nõnda pöörasid Lääne poliitikakujundajad pilgu islami kogukondade poole, et leida mõõdukaid hääli, kes aitaksid neil võidelda fundamentalismi või “vägivaldsetega”. Ühendkuningriigi Londoni Politseiteenistus asutas näiteks Muslimi Kontaktüksuse (MCU) eesmärgiga kaasata koostööle kohalikke islami kogukondi, et tõkestada äärmuslaste püüdeid värvata noori briti muslimeid vägivaldsesse džihaadi.⁸⁶

Mõni aasta hiljem ei olnud Ühendkuningriigi poliitikakujundajad enam kindlad, kas need “mõõdukad” hääled, kellega nad koostööd tegid, olid tegelikult ka mõõdukad. Ent “mõõdukuse” otsing jätkus. See otsing oli küll kõikuva pinnaga, sest kriteeriumid, mille järgi sellist liigitamist võis teha, olid pigem läänelikud. Näiteks pakuti välja, et mõõdukust saaks testida küsimuste seeria abil, mis seonduvad inimõiguste austamisega, teise usutunnistusega inimeste austamisega, usuga võrdsusesse seaduse ees, usuga demokraatiasse ning sellega, kas vastav rühm propageerib

⁸⁴Sylvain Besson. *La conquête de l'Occident: Le projet secret des islamistes*. Paris: Seuil, 2018, 193–204.

⁸⁵Niimoodi mõeldes jätsid Lääne julgeolekutöötajad tähele panemata asjaolu, et islamism sündis reaktsioonina Lääne kohalolu ja mõju vastu islamimaades. Oma tekkeajal kaitses islamism sõjaliselt ja kultuuriliselt alamal seisvaid muslimeid neid koloniseerivate ja ekspluateerivate lääne suurriikide eest. Kui islamiste islamimaades taga kiusati, leidsid nad pelgupaiga Läänes ning kasutasid oma huvides ära vabadusi, mida süsteem pakkus. Nad püüdsid läänemaailma mõjutada, aga nende seisukohad Lääne suhtes ei muutunud.

⁸⁶Selle üksuse asutajaks ja juhiks oli Robert Lambert, üksus tegutses aastatel 2002–2007. Vt ka Robert Lambert. *Countering al-Qaeda in London: Police and Muslims in Partnership*. London: Hurst, 2011; Georgina Sinclair. *Confronting terrorism: British experiences past and present*. — *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies* 18.2 (2014), lk 117–122.

lõimumist või mitte.⁸⁷ See küsimuste kogum näitab üsna naiivset ja piiratud käsitust islamistlikest ideoloogiatest, ja kahel põhjusel. Esiteks: eeldatakse, et islamistid vastaksid ausalt. Teiseks: isegi kui vastused oleksid ausad, ei ole need küsimused hinnangu andmiseks piisavad. Sellist laadi arutluskäik eeldab, et isikud, kes on valmis tunnustama Lääne seadusi ja põhimõtteid — vähemalt välispidiselt —, on tingimata mõõdukad, ja samas need, kes tunnustavad vaid islami väärtussüsteemi, oleksid tingimata fundamentalistid. Probleem on aga tunduvalt keerulisem.⁸⁸

Lõpuks mõistsid Ühendkuningriigi poliitikakujundajad, et julgeolek ei tähenda ainult võitlemist vägivaldsete fundamentalistlike rühmitustega, vaid fundamentalistliku ideoloogia endaga. Lääne arusaam muslimitest, mille järgi jaotatakse nad vägivaldseteks ja mittevägivaldseteks, fundamentalistideks ja mõõdukaateks, ei süüvi mõtteviisi ja ideoloogiasse, vaid keskendub tegudele. Ehkki mõned neist islamistidest mõistsid hukka terroriorganisatsioonide, näiteks Al-Qaida sooritatud vägivallateod, kiitsid nad ikkagi heaks teisi vägivallaakte ja propageerisid ise muid või sarnaseid vägivallavorme. Näiteks avaldas Muslimi Vennaskonna vaimne juht fatvaa, mille järgi on muslimitel religioosselt õigus sooritada enesetapurünnakuid juutide vastu.⁸⁹ Seega ei saa seliste vaadetega rühmitused olla osa lahendusest, sest nad on osa probleemist.

---

⁸⁷David Cameroni kõne radikaliseerumisest ja islami äärmuslusest ilmus tervikuna ajakirjas *The New Statesman*. Vt www.newstatesman.com/blogs/the-staggers/2011/02/terrorism-islam-ideology.

⁸⁸Lorenzo Vidino. *The New Muslim Brotherhood in the West*. New York: Columbia University Press, 2010, lk 12–15.

⁸⁹Special Dispatch No. 7264. — Sheikh Yousuf Al-Qaradawi Calls for Resistance, Jihad and Martyrdom Following Trump's Recognition of Jerusalem As Israel's Capital; January 4, 2018, www.memri.org/reports/sheikh-yousuf-al-qaradawi-calls-resistance-jihad-and-martyrdom-following-trumps-recognition (10.07.2019).

KOKKUVÕTE

Oma sünnist saadik on islamism vastustanud lääne maailmavaadet. Islamistlik antagonistlik meelsus Lääne suhtes ja vastuseis sellele ei ole aja jooksul muutunud. Koos juurdekasvu ja üleilmse kuulutustööga on islamistlikud rühmitused pendeldanud Lääne mõju kartuse, islami ja muslimite vastu sihitud Lääne hävitusplaanide paranoia ning vajaduse vahel teha koostööd Läänega või muuta Läänt seestpoolt.⁹⁰ Muslimi Vennaskonda koos teiste end mittevägivaldseks kuulutanud islamistlike organisatsioonidega⁹¹ on nähtud Läänes kui mõõdukat islamistlikku rühmitust ja seetõttu alahinnatud rühmituse läänevastaseid hoiakuid, mis võivad viia radikaliseerumise ning isegi terrorismini.⁹² Erinevalt Lääne-Euroopa teistest osadest on Põhja-Euroopa riikides fundamentalism veel üsnagi uus nähtus ning sellega tegelemisel on neil palju õppida teiste kogemustest. Samuti ei ole islamistlikud rühmitused selles piirkonnas suured ega tugevad. Kui eelnevate kogemuste põhjal on midagi õppida, siis kindlasti seda, et ei ole olemas mõõdukaid islamiste. Ma ei ole ainus, kes väidab, et islamistlikku ideoloogiat kandvaid isikuid või rühmitusi ei saa pidada mõõdukaks.⁹³ Kogu ajaloo vältel on islamistid olnud pragmaatilised. Nad kalduvad tegema väikeseid järeleandmisi, et läänemaailma enda poole võita, ent harrastavad oma diskursustes kaksikmoraali

⁹⁰Martyn Frampton. *The Muslim Brotherhood and the West: A History of Enmity and Engagement*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2018.

⁹¹Nii nagu Muslimi Vennaskond, on Palestiina islamistlik Ḥizb al-Taḥrīr (Vabastuspartei) kuulutanud end mittevägivaldseks. Ometigi on mõned sellega liitunud või selle tegevuses osalenud isikud olnud seotud mitmesuguste vägivallaaktidega. Vt Sara Malm. 100 members of controversial Islamic groups linked to radicalized British students including Jihadi John Have "Joined Forces with al Qaeda in Syria". — *Daily Mail* (London), April 11, 2015.

⁹²Jamie Bartlett, Jonathan Birdwell, Michael King. The edge of violence: A radical approach to extremism. — *Demos* (2010), lk 5–75, 105–114.

⁹³Zeyno Baran. O Brotherhood, what art thou? — *The Weekly Standard* 12.30 (2007).

ning räägivad Läänele seda, mida Lääs neilt kuulda soovib, hoides samal ajal tegeliku sõnumi enda kuulajaskonnale suletud uste taga või ilmutades seda ajal, mil Lääs ei pööra sellele piisavalt tähelepanu.⁹⁴

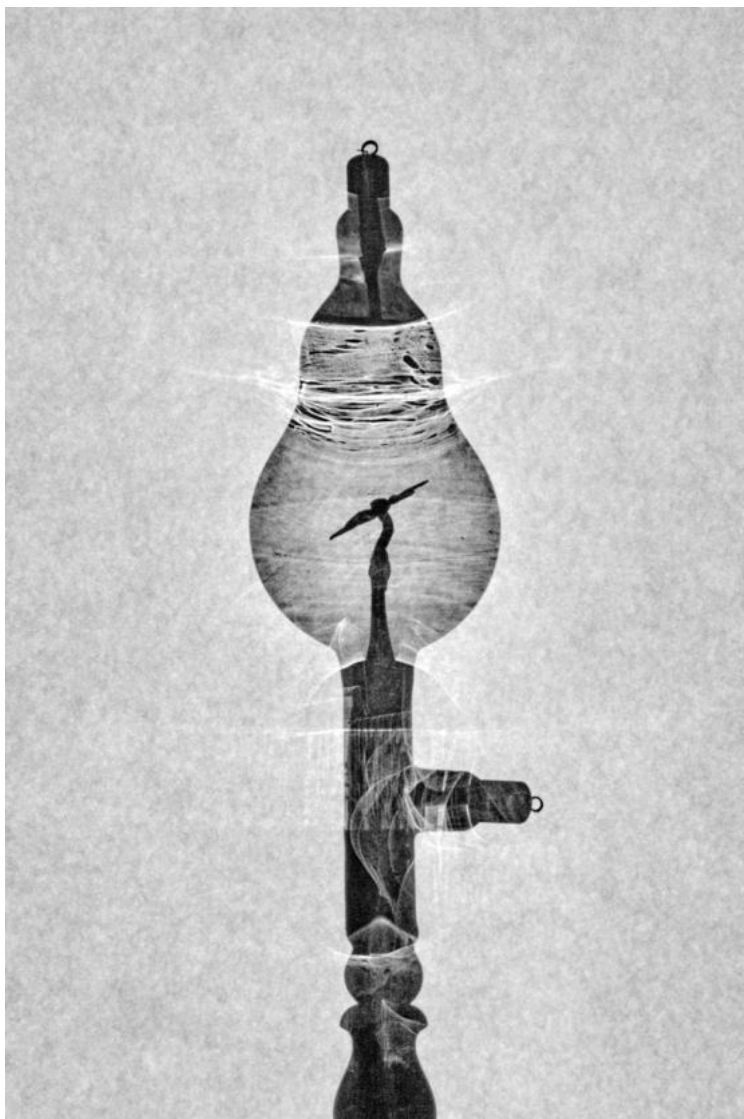
Lääne ühiskonna ebamoraalsus, vastutus muslimite raske olukorra eest ning muslimite vastu suunatud Lääne vandenõud on mõtted, mille ütlesid kõigepealt välja islamistid, aga nüüd on need laialt levinud mitteislamistlike religioossete vaimulike, jutlustajate, väitlejate ja isegi islamimaailma ilmikute ning Läänes elavate muslimitest sisserändajate hulgas. Näib, et islamistlikud vaated on valitsevamad, kui varem arvati. Sama põlgus Lääne suhtes, mida leidis varaste islamistide, nagu al-Bannā ja Qutbi töödes, on leidnud tee nn põhivoolu muslimite mõttelaadi. Selliste islamistlike vaadete viljelemisel on oht muutuda radikaliseerumise hüppelauaks ja nende tõttu on islamistidel kerge noori muslimeid värvata. Viimastele ei ole vaja enam tutvustada Lääne-vastaseid hoiakuid, sest need on juba normiks kujunenud.

Täname Üllar Petersoni abi eest artikli toimetamisel. *Toim.*

MARIA PAKKALA (1977) on filosoofiadoktor (2019, Helsingi Ülikool), Soome riigiametnik ja tõlkija.

---

⁹⁴Zeyno Baran. Countering ideological support for terrorism in Europe: Muslim Brotherhood and Hizb ut-Tahrir — allies or enemies? — *Connections* 5.3 (2006), lk 19–34, 25.

JAAK KIKAS. Katoodkiired (2017)

LÄÄNE-IDA DIIVAN

Johann Wolfgang Goethe

Tõlkinud Maarja Kangro ja Jaan Undusk

ÜLESTUNNISTUS

Mida on raske varjata? Tuld!
Päeval reedab ta suits, mis on must,
öösel leekide kõhe kuld.
Raskem veel peita on armastust:
vaevalt jõuab see vaikselt ärgata,
kui on kõigile silmist märgata.
Raskeim on varjata luuletust,
vaka all tema ei püsi just.
Luuletaja, kes äsja ta lõi,
end justkui värssidest purju jõi.
Kui ta nii õrnasti sättis sõnu,
võiks kogu maailm ju tunda neist mõnu.
Teistele etelda: milline lust!
Toogu see piina või ülendust.

**Geständnis. — Elemente. — Phänomen. — Dreistigkeit. —
Nimmer will ich dich verlieren.... — Laß deinen süßen Rubinen-
mund.... — Bist du von deiner Geliebten getrennt.... — Mag
sie sich immer ergänzen.... — O daß der Sinnen doch so viele
sind.... — Auch in der Ferne dir so nah.... — Wie sollt ich hei-
ter bleiben....**

ELEMENDID

Mitut elementi peaks üks
ehe laul siis sisaldama,
et tast võhik tunneks rõõmu,
suured meistrid nõndasama?

Armastus võiks ennekõike
olla meie laulu teema:
suur on laulu edu, kui see
ajab kuuljail tunded keema.

Kostku sealt ka klaasikõlin,
vein las saab rubiinse sära:
armunuile, joobunuile
andkem nüüd kõik pärjad ära.

Kõlagu ka relvatärin,
hüüdku kärealt fanfaarid;
seda, et saab võitjast jumal,
kuulaku kõik kõrvapaarid.

Viimaks vaja on, et miski
teeks poeedile ka viha;
õelgu, mis on näotu, nõme:
eks neist asjust maailm kiha.

Siis kui laulja osavasti
neli ainet segab kokku,
jääb ta elusalt ja värskelt
justkui Hafiz ajalukku.

FENOMEN

Kui Phoibos
vastu vihmaseina puutub,
kaar tekib,
kohe värviliseks muutub.

Näen udus samasugust
kaarejoonist,
mis kiirgab, hoolimata
hallist toonist.

Sa, lõbus ätt,
kah ära vaju longu:
pea on küll hall,
kuid tunded veel ei hangu.

JULTUMUS

Mis see üldse on, mis hoiab
terve inimvaimu?
Heli kostab meeldivald,
kui annab viisist aimu.

Eest, mis sulle teel jääb jalgu!
Mornid tööd pead jätma!
Enne laulu, enne vaikust
pead kõik elult võtma.

Elu võimas maagikõmin
las siis hinges kajab!
Kui poeet ka korraks kohkub,
küll pea püsti ajab.

(“Lauliku raamat”, tõlkinud Maarja Kangro)

*

Sind ma eales käest ei anna!
Armastus loob armastust.
Kaunisti mu noorus kanna
kirde poole kiretust.
Ah, see õilistab mu liha,
kui mu mees on ülevaim:
elu on ju armuiha,
elu eluks on vaid vaim.

*

Sa oma sulnist rubiinmusu eal
ära labasta sündmatustega;
ei oleks ju armuvaev ilma peal
nii õnnestav ravitult, ega?

*

Sa oled ehk kaugemal kallimast,
kui orient on õhtumaast,
su süda näeb kõrbete laasta;
ent armunut tõld ootab alati all,
mis juba on Bagdadi tänaval.

*

Kogu te maailma haprus
las täieneb enese seest!
Su pilgu ja südame vaprus
jääb mulle ja seisab mu eest!

*

Oh seda maailma meelelist tööd,
mis hajutab õnne kui hurt!
Sind vaadates tahaksin olla kurt,
sind kuuldes — kui pime kesk ööd.

*

Sa eemal olles siia jää!
Kuid aimamatult tuleb piin.
Siis äkki sinu hää! on siin
ja kõik on jälle hullult hää!

*

Kuis käiksin rõõmurada,
kui öö mu uksel taob?
Ma tahan kirjutada
ja joomahimu kaob.

Ta juurde tummalt pakku
kord kaardus minu kulg,
ja nii kuis keel jäi takku,
nii takerdub nüüd sulg.

Ah, las siis tasahilju
taas täituda mu kruus!
Joon meenutuste vilju.
Ja olen äkki uus.

(“Suleika raamat”, tõlkinud Jaan Undusk)

JOHANN WOLFGANG GOETHE (1749–1832) luuletuste “meeletust hulgast”, nagu Ain Kaalep kunagi väljendus (*Akadeemia* 2009, nr 6), on alates 1841. aastast eesti tõlkes avaldatud umbkaudu paarsada, igal juhul alla kümne protsendi. Muidugi on tõlkeid tegelikult märksa rohkem, sest Goethe kõige tuntumate lüüriliste saaduste kallal on kätt proovinud mitu eesti autorit. Nii on “Ränduri öölaulu” (*Über allen Gipfeln...*) püüdnud 1868. aastast peale eesti keelde ümber panna vähemasti kümme tõlkijat ja Kaalep on sellest meisterdanud isegi mõnusa võrumurdelise variandi. Järjekindlamalt on Goethe lüürikat eestindanud siiski vaid August Sang, kes on raamatuna avaldanud Goethe ainsa luulevalimiku (*Luuletusi*, 1968), ning Ants Oras, kelle ajakirjanduses ilmunud tõlgetele pakuvad toekat lisa praegu veel käsikirjas nukkuvad tekstid. Nende meeste üle ookeani peetud tõlkeduell, mille keskmesse paigutus just Goethe, on viljakamaid meie kirjakultuuris. Kui Goethe proosa eestikeelsete puudujääkide korvamisel on viimased aastad olnud eriliselt edukad (ilmunud on romaan *Hingesugulased*, omaelulugu *Luule ja tõde*, samuti Goethe kõnelused Johann Peter Eckermanniga), siis tema lüürika keskmiselt kehv esindatus kestab edasi. Mis ei välista muidugi tõlgitu seas leiduvaid ilmselgeid pärle.

Ent pole halba ilma heata. Eesti Goethe-Seltsi eestvõttel on valmimas antoloogia, millega tahetakse anda ammendav ülevaade Goethe eesti keelde tõlgitud lüürikast. Saksa klassiku ühe tuntuma luuletuse järgi *Nömmeroosikeseks* ristitud teos sisaldab ajaliselt järjestatuna kõiki raamatuis ja ajakirjanduses ilmunud tekste, samuti Orase ja Jakob Tamme käsikirjalist materjali ning sületäie sihtotstarbeliselt kogumiku jaoks tehtud uusi tõlkeid. Tuuakse ära ka ühe autori sama luuletuse tõlke eri teisendeid. Teose teaduslikku hinda tõstavad üksikasjaline bibliograafia, kommentaarid ja tõlkijate lühitutvustused. Goethe lüürika eestinduste andmebaasi koostas tõlkija, baltisaksa ja võru (setu) kirjakultuuri uurija Vahur Abrams; raamat otsustati avaldada akadeemilise antoloogia kujul, see tähendab, mitte esteetilise hinnangu põhise valimiku, vaid enam-vähem kõike tehtut hõlmava kogumikuna. Et meie mahult mõeldukas Goethe-korpuses annavad tooni igat sorti puhu- ja juhutõlked, mis teeb kogupildi mosaiikseks, siis tundub säärane lahendus olevat mõistlik. Töö üldjuht ja saatetekstide autor on Tartu ülikooli dotsent ning Eesti Goethe-Seltsi esimees Liina Lukas, keda abistavad Goethe luule eesti tõlgetest äsja magistritöö kaitsnud Susanna Rennik ning redigeerimisjärgus ka 2006. aastal Goethe *Fausti* eesti tõlgete pinnalt magistreerinud Liina Sumberg — nagu Abrams, nii on ka nemad Lukase õpilased. Loodetavasti ei kujune see teos mitte ainult üheks meie tõlkeloo käsiraamatuks, vaid ka Goethe lüürika senisest süstemaatilise eestindamise innustajaks.

Suur auk Goethe tõlkimisel haigutab muuhulgas seal, kus seisab saksa vanameistri hilisea luulekogu *Lääne-Ida diivan* (West-östlicher Divan, 1819, täiendatult 1827). Ülaltoodud näited, mis esindavad antoloogias värsked, alles 2020. aasta koroonaeelsel kuul valminud tõlkeid, pärinevadki sellest teosest. *Lääne-Ida diivani* ligi kahest ja poolest sajast luuletusest, mille seas on ka mõnerealisi mõttesalme, on siiani eesti keeles ilmunud vaevalt mõnikümmend, enamik neist Ants Orase tõlkes ajakirja *Tulimuld* kahes numbris 1965. aastal. *Lääne-Ida diivan* on nii mõnegi, näiteks ka siinkirjutaja meelest Goethe lüürika tippsaavutus, mida iseloomustab sageli aforistlikuks tihenev tundeline elutarkus. Siit leiab paar Goethe kõige mõjusamat filosoofilist usutunnistust, eeskätt muidugi müstilise maiguga tulesurmaunelma “Önnis igatus” (*Selige Sehnsucht*), mille eesti esikvärss kõlab kas “Vaiki keset rahvaparve...” või “Üksnes tarkadele teata...” või “Tark las kuuleb, kui ei kuule...” — olenevalt sellest, kas eelistatakse Sanga või Orast või käsikirja-Orast. Saksa idealistliku luule retoorilisest rinnapaisutamisest on Goethel aidanud eemalduda süvenemine keskaegsesse pärsia poeesiasse, eriti Hafizi loomingusse, millega ta tutvus austerlase Joseph von Hammer-Purgstalli aastail 1812–1813 ilmunud tõlgete kaudu.

Lääne-Ida diivan jaguneb kaheteistkümneks eri mahtu tsükliks ehk “raamatuks”, siinsed näited on võetud “Lauliku raamatust” (*Moganni Nameh*) ja “Suleika raamatust” (*Suleika Nameh*). “Suleika raamatu” orientaalsete kulisside taustal toimuva armumängu eluliseks edendajaks sai Goethe 1815. aasta sügisel puhkenud kirk 30-aastase Marianne von Willemeri vastu. Mariannet võibki võtta kui luuletuste Suleikat, kelle meessoost vestluspartneri (ehk tinglikult Goethe) hüüdnimeks on Hatem. Marianne on ühtlasi mitme selle tsükli teksti autor — või vähemasti kaasautor; siin esitatuist omistatakse talle näiteks “Sind ma eales käest ei anna...” (*Nimmer will ich dich verlieren...*), arvatavasti küll Goethe viimistletuna. Luuletuse “Fenomen” kirjutamise aegu 1814. aasta juulis Goethe veel Mariannet ei tundnud, ent vikerkaart kui head eelaimust võib selles tagantjärele seostada uue suhte ootusega (Phoibos on valgusjumala Apolloni hüüdnimi ja tähistab ühtlasi päikest).

Oma luulekogule lisas Goethe “Märkused ja arutlused Lääne-Ida diivani paremaks mõistmiseks” (*Noten und Abhandlungen zu besserem Verständnis des West-östlichen Divans*), ulatusliku essee või lühemate esseeide kogumi, võimaldamaks läänemaise haridusega lugejal oma vaimu Lähis-Ida luulereaalsusse süvenemisel paremini ette valmistada. See sisaldab mitmekesist materjali, isikupäraseid sissevaateid orientaal-
sesse aja-, usundi- ja luulelukku, ning ei ole luulekogust enesest sugugi vähem põnev lugemine.

J. U.

VALIK VENEETSIA EPIGRAMME

Johann Wolfgang Goethe

Tõlkinud Ivo Volt

II

Justsama siin sinitaevas ma silmasin päikesehiilgust,
eefeud pärjana veel lokkamas kaljude peal,
virk talumees sidus viinapuuväätisid paplite külge,
sealt, kus Vergiliuse häll,¹ voogamas leebena tuul:

II (Kaum an dem blaueren Himmel erblickt ich die glänzende Sonne). — V (In der Gondel lag ich gestreckt und fuhr durch die Schiffe). — VII (Eine Liebe hatt ich, sie war mir lieber als alles!). — XII (Mache der Schwärmer sich Schüler wie Sand am Meere — der Sand ist). — XV (Schüler macht sich der Schwärmer genug und rühret die Menge). — XXII (Jupiter Pluvius, heut erscheinst du ein freundlicher Dämon). — XXIII (Gieße nur, tränke nur fort die rotbemäntelten Frösche). — XXIX (Vieles hab ich versucht gezeichnet, in Kupfer gestochen). — XXXVIII (Kehre nicht, liebliches Kind, die Beinchen hinauf zu dem Himmel). — XLIX (Wißt ihr, wie ich gewiß zu Hunderten euch Epigramme). — LIX (“Seid doch nicht so frech, Epigramme!” Warum nicht? Wir sind nur). — LXXII (“Wär ich ein häusliches Weib und hätte, was ich bedürfte!”). — LXXXIV (Göttlicher Morpheus, umsonst bewegst du die lieblichen Mohne). — XC (Welch ein lustiges Spiel! Es windet am Faden die Scheibe). — XCIX (Oftmals hab ich geirrt und habe mich wieder gefunden). — C (Taurig, Midas, war dein Geschick: in bebenden Händen). — CI (“Ach, mein Hals ist ein wenig geschwollen!” so sagte die Beste).

¹Pärimuse järgi sündis Rooma suurim eepik Publius Vergilius Maro Põhja-Itaalias Mantua (tänapäeva Mantova) lähedal. *Siin ja edaspidi tõlkija märkused.*

siis kohe muusadki otsisid seltsi ja sõpra; me vestlus
katkeliselt üha käis — meeltemööda ränduril see.

V

Gondlisse sättinud end, seal sõitsin ma laevade keskel,
mis Suure Kanali peal seisavad koormate all.
Kõiksugu kaupa sa leiad siin kõiksugu puhkude tarbeks,
on nisu, aedviljad, vein, halge ja haokuhilaid.
Noolena tõttas me paat; seal eksinud loorberioks mul
palgele sähvaka löi. “Daphne, kas haavasid mind?”
hüüdsin, “ma sult pigem ootasin kiitust!” Nümf tasa naeris:
“Lauliku patt pole suur. Kerge on trahv. Mine siis!”

VII

Üks oli armastus mul, oli teistest kõikidest kallim!
Nüüd on ta läind! Tasa ent! Kannata kaotust sa siis!

XII

Ulmlejal jüngreid olgu nii palju kui rannas on liiva:
liiv on liiv. Ole pärl mulle sa, taibukas kaim!

XV

Ulmlejal küllaga jüngreid on, tema liigutab hulki,
taibukat meest aga eal paljud ei armsamaks pea.
Nii imetoimega pildid on tihti vaid mannetud maalid:
vaimu ja kunstide töö pööblile on tühi koht.

XXII

Jupiter Pluvius², meil täna soosiva vaimuna ilmud,
sest ühe hetkega sult kõiksugu kinkisid saab.
Annad Veneetsiale juua ja maadele lopsakat kasvu,
üksjagu värssegi saab sult minu väikene teos.

XXIII

Kasta sa, ühtsoodu jooda sa neid punakuubedes konni,³
niisuta kuivavat maad, kasvaks et brokoli meil.
Hoia sa kuivana vaid minu raamat, ta kui pudel kanget
arrakit olgu — sa punš sest oma maitsega tee.

XXIX

Küll olen paljutki proovinud: joonistamist ja gravüüri,
ning õlimaaligi, kätt katsunud veel savitöös,
ent püsitult seda kõike — ei õppinud, saavutand miskit,
on üksainuke taid, kus tunnen meistrina end:
kirjutan sakslaste keelt. Nii rikun ma, õnnetu laulik,
halvima ainega vaid siin elu, kunstigi veel.

XXXVIII

Ei, ära jalgu sa taevaste poole küll, lapsuke, tõsta:
nurjatu Jupiter näeb — ning Ganymedes on morn.⁴

---

²Rooma peajumala Jupiteri kui ilmastikujumaluse lisanimi (lad *pluvius* 'vihma').

³S.o veneetslasi (nimetatud nii nende veega seotud elukeskkonna ning iseloomuliku rõivavärvi tõttu).

⁴Ganymedes oli antiikmütoloogias Zeusi (rooma Jupiteri) poissarmuke, kuningas Troisi poeg, kelle peajumal röövis ja viis Olümposele jumalate karikatäitjaks.

XLIX

Soovite teada, mismoodi ma teil sadu loon epigramme?
Mind vaja viia on teil armsamast eemale vaid.

LIX

“Teil, epigrammid, ei pruugi ju olla nii jultunud!” — Miks siis?
Pealkirjad meie ju vaid: maailma käes sisu on.

LXXII

“Kui perenaiseks mees koju viiks, minu soovegi täidaks,
rõõmus ja truu oleks ma, suudleks ja kaisutaks ka.”
Nii kõlas lihtsate viiside seas lõbutüdruku laul kord
mulle Veneetsias. Teist nii vaga palvet ei tea.

LXXXIV

Morpheus taevane, asjata heljutad veetlevaid moone;
ärkvele jään, kuni laud sulgenud Amor on mul.

XC

Mis lõbus mäng on see! Näe, nööri ju kiiruga ketas,
pääsenud mis on käest, taas üles end kerib seal!
Niisama näib süda kord iludust üht, siis aga järgmist
piidlevat mul, jalamaid ent koju taas ta on teel.

XCIX

Eks alatihti ma eksinud, end aga taas üles leidnud,
õndsaim hetk on nüüd: see neiu ongi mu õnn!
Kui aga seegi on eksimus, siis jumalaid palun tarku:
säästke te mind, kuni külm toonela rand on mu ees.

C

Kurb oli, Midas, su saatusekäik: tudikätega hoides
tundsid sa, näljane rauk: ränk on su muundunud toit.
Mul samamoodi on lood, aga lustakamalt: mida puutun,
see minu käe all saab luuletuseks kohemaid.
Ei ole vastu ma, kuid palun teid, kenad muusad, et armsam
kui minu rinnale vaob, muinasjutt ei temast saaks.

CI

“Paistes on veidi mu kael!” Oli ehmunud nõnda mu armsam.
Kuss, minu laps, ole kuss! Kuula, mis räägin ma nüüd:
Sind oma käega on riivanud Venus, ta kuulutab vaikselt,
et keha varsti ta sul hoogsasti moondamas on.
Peatselt kaob sale piht, imekaunid väikesed rinnad
kaovad ja paisub kõik; kitsas on uusimgi rüü.
Ent ära karda! Kui langevad õied, on aednikul teada:
paisudes meeldivam saak valmimas on sügiseks.

Nn Veneetsia epigrammid (*Venetianische Epigramme*) on eleegilistes distihhonides lühikesed luuletused (2–18 rida), mis Goethe kirjutas 40-aastaselt oma teise Itaalia-reisi ajal 1790. aastal. Üldiselt on arvatud, et see reis ei olnud Goethele kuigi meelepärane, sest ta oli sunnitud viibima eemal oma Weimarisse jäänud naisest Christianest ja pisipojast Augustist ning veetma kaks kuud Veneetsias, et oodata Saksi-Weimar-Eisenachi hertsoginnat Anna Amaliat ning seejärel saata teda ta kodureisil.

3. aprillil 1790. aastal, mõni päev pärast Itaaliasse jõudmist, kirjutas Goethe Anna Amalia pojale hertsog Carl Augustile: “Muide, pean tunnistama, et minu armastusele Itaalia vastu on see reis andnud surmava hoobi. [...] Sümpaatia ja uudishimu esmane õis on langenud. [...] Ma kardan, et mu eleegiad on oma kõrgeima tipu saavutanud ja raama-

tuke tahab olla valmis. Seevastu toon ma endaga tagasi epigrammide raamatukese, mis, ma loodan, pälvib Teie heakskiidu.”⁵

Esmalt ilmus 24 Veneetsia epigrammi pealkirjaga “Sinngedichte” ajakirja *Deutsche Monatsschrift* 1791. aasta 2. köite juuninumbri (lk 81–87, standardnumeratsioonis vastavalt epigrammid II, XXI, VIII, V, XXV, XX, XIII, [XXXIIb — ei kuulu hilisema valiku hulka], XXX, XV, XI, C) ning 3. köite oktoobrinumbri (lk 89–95, epigrammid XCV, LXXXV, LXXXIX, LXXXIII, XCIV, LXXXIV, [Ci], LXXXVI, LVI, L, LVII, XCVI); seejuures nimetatakse nende autorina otsesõnu Goethet. (Üks Goethe “Sinngedicht” leidub ka sama aasta 2. köite juulinumbri (lk 264), ent see on India teemal.)

1796. aastal avaldas Friedrich Schiller oma väljaandes *Musen-Almanach* 103 epigrammi, kuid Goethe enda soovil anonüümsena⁶ väljaande lõpuosas (pealkirjaga “Epigramme. Venedig 1790”, lk 205–260; almanahh sisaldab eespool küll ka Goethe autorinime mainivat valikut lüürilisest luulest). Epigrammide osa almanahhis algab tsitaadiga Rooma kuulsaimalt epigrammatikult Marcus Valerius Martialiselt: *hominem pagina nostra sapit* (“meie lehekülj maitseb inimese järele”, Martialis, *Epigrammid* 10.4.10). See tuntud fraas on selge osutus autori eeskujule ning ühtlasi ka hoiatus ja tähelepanu juhtimine sellele, et järgnev on kirjutatud epigrammi traditsioonis, mis keskendub pigem igapäevaeluga seotud ja “madalamatele” teemadele. Lisatud on aga teinengi ladinakeelne moto, seekord Horatiuselt, kes räägib sellest, et niipea kui tal on vaba aega, paneb ta midagi mängeldes kirja: see on üks tema keskpärastest pahedest (*Satiirid* 1.4.138–140: *ubi quid datur oti, / illudo chartis. Hoc est mediocribus illis / ex vitiis unum*). Vormilisest erinevusest hoolimata (Horatiuse satiirid on heksameetris) on nähtud Veneetsia epigrammide sisulist sarnasust ka sellesama Horatiuse *Satiiride* I raamatuga.⁷

Käsitletavate teemade hulka kuuluvad poliitika, religioon ja kirik, aga ka loodusteadused, luule, armastus, kunst jm. On esile tõstetud, et Goethe epigrammides esitatud hinnangud kiriku ja vaimulikkonna koh-

---

⁵Goethe kiri hertsog Carl Augustile, 3. aprill 1790. — *Goethes Werke*. Sophienausgabe. Abt. IV, Bd. 9. Weimar: Böhlau, 1891, lk 197–198.

⁶Goethe kiri Schillerile, 17. august 1795: “meinen Namen wünschte ich aus mehreren Ursachen nicht auf dem Titel” (www.briefwechsel-schiller-goethe.de/?p=759).

⁷Vt nt Ernst Maaß. Die “Venetianischen Epigramme”. — *Jahrbuch der Goethe-Gesellschaft*, 12, 1926, lk 68–92, siin lk 88 jm.

ta on tema muu loomingu kontekstis ebaharilikult teravad.⁸ Nende hulgas on ka luuletusi, mis väljendavad igatsust Weimaris viibiva naise ja lapse järele, siia kuuluvad muu hulgas saksa klassikalises luules väga haruldased raseduseteemalised epigrammid (CI, CII). Selle vastandina leiab erootilisi fantaasiaid ning Veneetsia lõbutüdrukute kirjeldusi. Nii mõnigi epigramm on võrreldav kirjandusliku fotoga, mis jäädvustab hetkel toimuva tegevuse ning luuletajat inspireerinud olupildi, lisades sageli lõppu teemaga seostuva mõttetera või vaimuvälgatuse.

Pärast Goethe esimest Itaalia-reisi (1786–1788) valmisid “Rooma elegiad” ning uurijad on esile toonud, et elegeiate ja epigrammide Itaalia on otsekui kaks eri maad: kui elegeiais on keskmes klassikaline kultuur ja kunst, loomulikkus, inimlikkus, pidulikkus, taassünd, siis epigrammides torkab silma räpane igapäevaelu, viletsus, keskaegse kristluse kinnistunud traditsioonid.⁹ See osaline polaarsus on viinud mõned uurijad arvamusele, et Veneetsia epigrammid on väiksema kirjandusliku väärtusega või kuidagi teisejärgulised, mida nad kindlasti ei ole.¹⁰

Uuesti ilmusid epigrammid Goethe teostekogu *Neue Schriften* viimases, 7. köites (Berlin: Unger, 1800). Selles väljaandes on mõnevõrra muudetud luuletuste sõnastust, eelkõige selleks, et korrastada elegeilise distihhoni meetrilist struktuuri. Selles oli Goethele abiks tõlkija, indoloog ja kirjandusteadlane August Wilhelm Schlegel (1767–1845), kes on seda hiljem meenutanud: ta mainib, et heksameetris ja pentameetris kirjutamisel ei olevat Goethe olnud alguses hästi kursis ei klassikalise meetrika ega Saksa prosoodiaga ning tõrkus oma värssse rangetele meetrikareeglitele allutamast, kuid leidis hiljem siiski, et värsside rütmi saab parandada ja palus selleks Schlegeli abi. Korrektuurid sündisid

⁸Inge Wild. Venezianische Epigramme. — *Metzler Goethe-Lexikon: Personen — Sachen — Begriffe*. Hrsg. von Benedikt Jeßing, Bernd Lutz und Inge Wild. 2., verbesserte Aufl. Stuttgart—Weimar: Metzler, 2004, lk 445.

⁹Vt Gottfried Willems. “Ich finde auch hier leider gleich das, was ich fliehe und suche, nebeneinander”: Das Italienbild in Goethes “Römischen Elegien” und “Venetianischen Epigrammen” und die Klassik-Doktrin. — *Italienbeziehungen im klassischen Weimar*. Hrsg. von Klaus Manger. Tübingen: Niemeyer, 1997, lk 127–149, siin lk 146–147.

¹⁰Vt kogumikku rehabiliteerivat käsitlust: Günter Häntzschel. “Überschriften” und “Kapitel”: Die “Welt” der “Venetianischen Epigramme” Goethes. — *Lichtenberg-Jahrbuch* 2000, lk 127–144 (tuprints.ulb.tu-darmstadt.de/3230/10/Sammelmappe10.pdf).

1799. aasta septembrihommikustel jalutuskäikudel, kui Goethe tegi vastavalt Schlegeli nõuannetele lehekülgedele pliiatsiga märkusi. Schlegeli enda hinnangul olid parandused võrdlemisi väikesed.¹¹ Samas on ka neid, kes peavad Schlegeli (nagu ka tema eeskuju Heinrich Voßi) “vahelesegamist” Goethe orgaanilisele algtekstile väga kahjustavaks ning soovitavad lugemisel aluseks võtta pigem algse, “goethelikuma” variandi.¹² Kohati on 1800. aasta väljaandes epigramme ka pikemaks kirjutatud (nr I, LIII, XC), lisandunud on XXXIVb (seega numeratsioonis endiselt 103, ent arvuliselt 104 epigrammi).

Tegelikult on Veneetsia epigramme säilinud veelgi rohkem, kokku 156 tervikluuletust. Umbes poolsada epigrammi jäid valikust välja mõnikord kerglase, aga eelkõige religiooni- ja kirikukriitilise sisu tõttu ning olid ka pärast Goethe surma kaua käsikirjas ja kättesaamatud. Tunnustatud Weimari Goethe-väljaande toimetajad otsustasid alles 1914. aastal need lisaköites välja anda.¹³

Siin avaldatud epigramme teadaolevalt varem eesti tõlkes ilmunud ei ole, v.a XXXVIII. Eesti keeles on varem ilmunud August Sanga tõlkes epigrammid I, VIII, XI, XVI, XXXIII, XXXVIII, XXXIX, XLVI, LXXV, LXXVII, LXXIX, LXXXVI, CII ja CIII (Johann Wolfgang Goethe. *Luuletusi*. Tõlkinud August Sang. Tallinn: Eesti Raamat, 1968, lk 112–115). Tartu Ülikooli Kirjastuse väljaandel peagi ilmuvas Goethe luuletõlgete kogus võib leida Meelis Friedenthali tõlkes veel epigrammid IV, X, XIV, XIX, XXI, XXXIVa, XXXV, L, LI, LII, LIII, LIV, LV, LVI, LVII, LXVI ja LXXVI. Seega peaks praeguseks kolme tõlkija peale kokku olema eesti keelde tõlgitud 47 Veneetsia epigrammi, neist üks kaks korda.

Tänan Vahur Aabramsit innustuse ja kasulike märkuste eest.

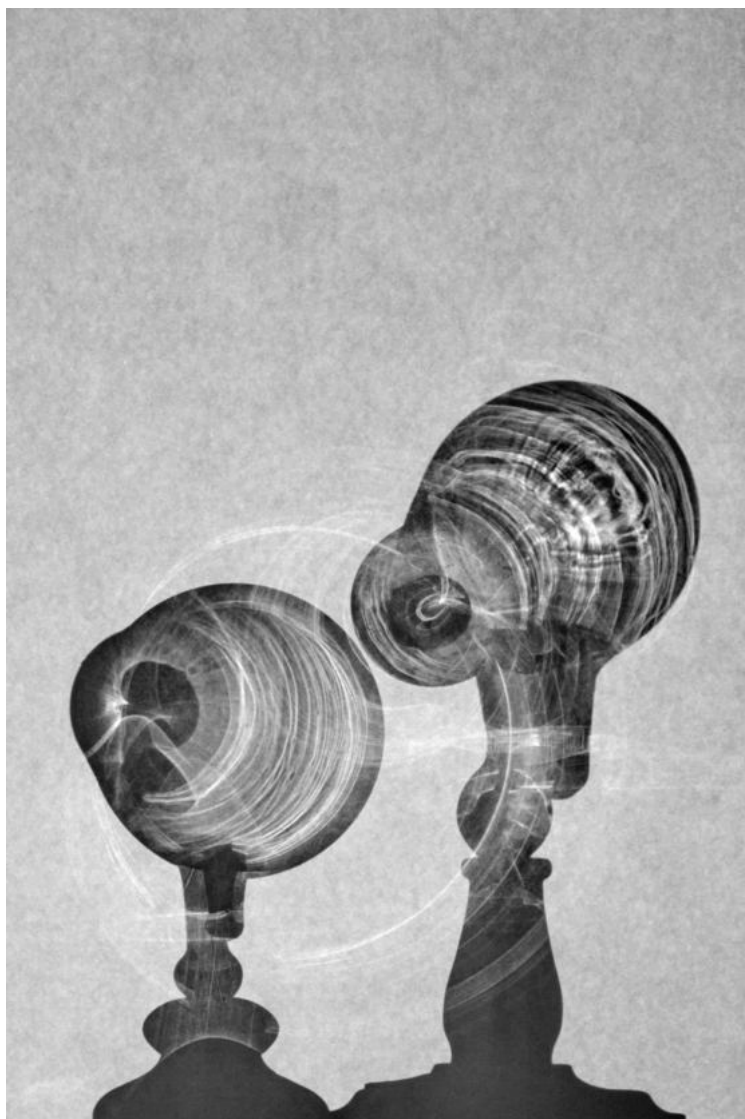
I. V.

---

¹¹Vt *August Wilhelm und Friedrich Schlegel im Briefwechsel mit Schiller und Goethe*. Hrsg. von Josef Körner und Ernst Wieneke. Leipzig: Insel, 1926, lk 228, märkus 78.

¹²Vt Andreas Heusler. *Deutscher und antiker Vers*. Strassburg: Trübner, 1917, lk 120.

¹³Vt ka www.kulturraum.nrw/buch/goethes-venezianische-epigramme.html.

JAAK KIKAS. Vestlus (2017)

PÄRANDI HALDAMISEST

Siim Raie

Kultuuripärand kui idee, aga ka kui ressurss eksisteerib ainult meie mõtetes. Erinevalt kasepalgist, põlevkivist või betoonist ei ole seda võimalik katsuda — tegemist on kokkuleppelise konstruktiga. Kuidas hallata midagi, mis on kokkuleppeline ja mille kokkuleppimisel osaleb vaid osa ühiskonnast, on selle artikli teema. Täpsemalt, riigihalduse osa nimetatud protsessis.

Pärandi olulisuse ja säilitamisvajaduse üle otsustamisel on peale eseme või hoone algupärase ja aja jooksul kumuleerunud füüsilise materjali kultuuriväärtuse niisama oluline mõista ka pärandit kui protsessi, kogemust, mälu kandjat ja identiteedi osa. Pärandi narratiivsed omadused ja inimeste antavad tähendused sellele ning hinnang pärandi olulisusele on võrdselt vajalikud, et otsustada tema säilitamise ja arendamise vajaduse üle, need on niisama olulised ja vajalikud kui ekspertide hinnangud. See seab uued ülesanded pärandi riiklikule reguleerimisele ja haldamisele nii igapäevase hoole kui ka avaliku halduse mõttes.

PÄRAND JA VÄÄRTUSED

Enamik riike kaitseb ja säilitab oma ainelise kultuuripärandi väärtuslikumat osa seadusandluse ja avaliku halduse kaudu, kehtestades reegleid ning rakendades riiklikku muinsuskaitset. Eesti põhiseaduse preambulis sätestatakse ühena kahest riigi põhiülesandest rahvuse, keele ja kultuuri säilimine läbi aegade (teine ülesanne on sisemise ja välimise rahu tagamine). Selle ülesande täitmine ja traditsiooniline muinsuskaitseline mõtlemine eeldab, et see, mida peetakse kultuuripärandi väärtuslikumasse ossa kuuluvaks, fikseeritakse tema kaitse alla võtmise hetkel ajas ja ruumis: määratletakse ja kirjeldatakse füüsiline seisund, mis on avaliku hü-

vena väärtuslik, ühiskondlikult olulise tähenduse kandja ja mille kadumist nähakse ohuna. Riiklikult kaitstud pärandi hävitamist või rikkumist ei peeta mitte lihtsalt barbaarsuseks, vaid ka karistatavaks tegevuseks, sest kahju ei tehta mitte ainult asja otse-sele omanikule, vaid kannatajaks peetakse kogu ühiskonda või isegi inimkonda. Pariisi Jumalaema kiriku põlengu ülemaailmne kajastus 2019. aastal näitas ilmekalt pärandi kahjustamise mõju ulatust — sellest põlengust tundsid ennast isiklikult puudutatuna näiteks ka mitte kunagi seal käinud inimesed ja mitte kristlased. Teatud osa kultuuriväärtusi tajutakse universaalsena, sõltumatu-
na rahvuskultuurist.

Eesti muinsuskaitse kehtiva kaanoni — kui nii võib öelda — leiab kirjapanduna kahest kohast: uuest muinsuskaitseseadusest¹ ja sellega seotud kultuuriministri määrusest “Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid” (mõlemad 2019)². Need kaks dokumenti aitavad määratleda, mida mõistetakse tänapäeva Eestis riiklikult kaitstava kultuuripärandina ning kuidas peaks toimuma selle kindlakstegemine ning avalik haldamine. Vallasvara puhul on nomenklatuurne loetelu väärtuslikuks peetavatest esemetest leitav ka kultuuriväärtuste väljaveo, ekspordi ja sisseveo seaduses.³ Mälestise liikide määrus toob eraldi välja nii riikliku kaitse üldised mõõdupuud (olulisus, selektiivsus, originaalsubstantsi säilivus, tehniline seisukord) kui ka kriteeriumid liigiti (ehitised, arheoloogia, kunst, ajaloomälestised, ajaloolised looduslikud pühapaigad), mille kohta tuleb kaitse rakendamisel hinnang anda. Samalaadseid väärtuste, lävendite ja kriteeriumide loetelusid ja kirjeldusi kasutavad paljud riigid. Austraalia Queenslandi osariik on välja töötanud juhendmaterjali väärtuste kaalumise kriteeriumide kohta,⁴ mis on abiks nii keske kui ka kohaliku pärandi olulisuse selgitamisel. Selliste süsteemide kau-

¹Vt www.riigiteataja.ee/akt/119032019013.

²Vt www.riigiteataja.ee/akt/116052019001.

³Vt www.riigiteataja.ee/akt/12909799.

⁴Vt www.qld.gov.au/_data/assets/pdf_file/0030/66693/using-the-criteria.pdf.

du püütakse ratsionaliseerida ja tekitada objektiivselt mõõdetavaid võrdlusi. Samal moel on üles ehitatud keskkonnakaitse süsteemid, mis olemuselt on ehk taksonoomilisemad, sest küsimus on liikide ja loodusväärtuste olemasolus ja taastamispotentsiaalis, mitte nende kokkuleppelisuses.

Kultuuripärandi puhul tulevad kultuuriväärtuse olemasolu ja säilimispotentsiaali kõrval esile ka selle praeguse kasutusega seotud poliitika- ja majandusküsimused, mängus on nii avalikud kui erahuvid. Enamik neist on tunnetuslikud ega ole objektiivselt mõõdetavad. Nende subjektiivsus (subjektist lähtumine) ei ole aga nõrkus, vaid võimalik tugevus, mis annab võimaluse ning kohustab kaaluma ja valima.

Väärtused on inimese elu juhtpõhimõteteaks olevad soovitud või ihaldatavad eesmärgid, mis ei sõltu olukorrast. Me kõik teeme iga päev isiklikel väärtustel põhinevaid otsuseid, ühtlasi on väärtuste konflikt tänapäeval väga levinud kirjeldus ühiskonna olukorrale. Kultuuriväärtusi on püütud eri moodi iseloomustada, liigitada ja süsteemi seada. Kultuuriväärtuste Säilitamise ja Restaureerimise Rahvusvahelise Uurimiskeskuse (ICCROM) juhendis pealkirjaga “Maaailma kultuuripärandi kohtlemise juhised” tehakse seda maailmapärandi hooldamise seisukohast lähtudes. Juhiste autorid Bernard M. Feilden ja Jukka Jokilehto jaotavad pärandi väärtused kaheks üldiseks kategooriaks: kultuuriväärtused ja tänapäeva (sotsiaal)majanduslikud väärtused.⁵ Nendes kahte suuremasse kategooriasse paigutavad nad omakorda väärtuste kategooriad. Kultuuriväärtused on 1) identiteediväärtus, 2) suhteline tehniline või kunstiväärtus ja 3) haruldusväärtus, (sotsiaal)majanduslikud väärtused aga 4) majanduslik, 5) funktsionaalne, 6) hariduslik, 7) sotsiaalne ja 8) poliitiline väärtus. Kultuuriväärtusi iseloomustavad nad kui a) objektile antud emotsionaalset identiteeti kujundavat sidet, mis võib olla seotud selle vanuse, traditsiooni, järjepidevuse, mälestuste, ajalookirjutuse, legendaarsuse, imetabasuse, tunnete, hingelisuse, religioossuse, sümbolite, poliitika, patriotismi ja rahvustundega; b) uurimistööl

---

⁵Vt www.iccrom.org/publication/management-guidelines-world-cultural-heritage-sites.

põhinevat suhtelist (s.t võrdluses teiste sarnastega) tehnilist või kunstilist väärtust, mille puhul on kriitiliselt hinnatud objekti tähendust, teostust ja kontseptsiooni nii selle loomise ja kasutamise ajal kui ka tänapäeval; ja c) haruldusväärtust, mis tõstab objekti esile sama tüüpi, sama autori või sama ajaperioodi objektidest tema harulduse, esinduslikkuse ja ainulaadsuse poolest.

Kadri Kallasti nendib oma magistritöös “Mälestusmärkide väärtuste hindamine” (2014: 9), et sellise kategoriseeringu või tüpologia eesmärk on aidata tuvastada erinevaid väärtusi ning mõista nende suhet kultuuri ressursside, pärandobjekti ja selle kontekstiga. Feilden ja Jokilehto toovad väärtusetüüpide jagunemise juures esile kaks aspekti: millel väärtus põhineb ja kuidas selle mõju avaldub (samas).

Esemele või hoonele antavate väärtuste, nende väärtuste struktureerimise ja klassifitseerimise ning seeläbi tähenduse ja tähenduste hierarhiate loomise kaudu säilitamis- ja arendamisotsuste tegemise kohta tehtava kriitika põhipõhjuseks on olnud väärtustepõhise teooria filosoofilise taustsüsteemi nõrkus.

Tänapäevane pärandihaldus eeldab, et enne tegutsema (konserveerima, restaureerima, arendama, ehitama) asumist suudaksime vastata kahele küsimusele: miks ja kellele? Ehk siis pärandi konstrueerimisel ja haldamisel pole pääsu identiteedi (kes me oleme?), tuleviku (kuhu me läheme?) ja ajaloo mõtestamisest (kust me tuleme?).

Väärtustepõhisus — väärtuste määratlemine, kirjeldamine ja tähtsuse järjekorda asetamine peaks aitama otsustada eseme olulisuse ja seega ühtlasi tema saatuse üle. On ka neid, kes arvavad, et neutraalne ja objektiivse selgitava jõuga väärtustepõhine süsteem on võimatu:

See [väärtustepõhine metodoloogia] on tuttav ja laialt kasutatav kogu konserveerimispraktikas. [...] väärtusi esitletakse kui neutraalset raamistikku, mis on meie käsutuses ja millele on ohutu rajada konsensuslikku arusaama. Minu vastuargument on aga, et väärtuste teoreetilist olemust mõistes näeme, et nad on kõike muud kui neutraalsed ja veelgi vähem ohutud. Pigem on tegemist poolteadusliku klassifitseerimissüsteemiga, mis *a priori* näeb ma-

teriaalset maailma staatilisena. Ja mis seetõttu on kehvasti kasutatav muutustega toimetulekuks (Walter 2014: 635)

Ehk siis väärtuste väljaselgitamine on alles pool rehkendust.

Väärtuste üle peetavate paljude arutluste tulemuseks on enast teeniv ja enesemääratluslik kinnine ring: miski on väärtuslik ja väärib edasikandmist seetõttu, et seda on peetud väärtuslikuks juba enne meid, seetõttu on temast saanud osa meist, ja kuidas meie saame öelda, et mingi osa meist pole enam väärtuslik? Ja selle võrra on raskem ka hiljuti loodu puhul riikliku kaitse rakedamine, sest elav põlvkond on esimene, kes peab hinnangu andma — ajaloo ja varasemate hinnangute kumuleeruv tugi puudub, aga mõnda asja ei saa kaitsmata ka jätta, sest muidu teda tulevikus enam pole. On vältimatu, et väärtuste määratleja peab ühtlasi olema iseenda ja valitud meetodi kriitik.

AUTENTSUS KUI VÄÄRTUS

Autentsus on olnud nii ainelise kultuuripärandi mõtestamisel kui ka haldamisel keskse tähtsusega ja tõenäoliselt see nii ka jääb. Ühinenud Rahvaste Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsiooni (UNESCO) maailmapärandi nimekirja kandmise üks põhikriteeriume füüsilise, esteetilise ja ajaloolise terviklikkuse (*integrity*) kõrval on endiselt autentsus. Nagu Bjørnar Olsen artiklis “Asjade tagasivõtmine” arheoloogile kohaselt nendib, “teeb materiaalselt mõjus minevik ühiskonna üldse võimalikuks” (2017: 84). Tavapäraseks aluseks selle mõjususe hindamisel on autentsus: algupärasus, tõesus, identsus, pärisolek.

Ka Eesti muinsuskaitseseadus sätestab põhilise nõudena füüsilise säilimise (seab säilitamiskohustuse), mälestise liikide määrus räägib korduvalt originaalsubstantsist, autentsusest ja säilivusest ning seadus näeb ühtlasi ette karistuse neile, kes on mälestisele tekitanud nii olulist kahju, et selle taastamine autentsel kujul pole enam võimalik. Hävimisoht on igapäevane, kuid seda ei tajuta niisama tähtsana kui näiteks ohtu inimelule. Kiire majandusliku arengu ajajärkudel on neile vahetult eelnenud perioodide

kihistuste, eriti just linnaehituslike kihistuste kadumine vältimatu.

Inimloomingu väärtuslikuma osa määratlemisel ja kirjeldamisel pole autentsus väärtusena asjakohasust kaotanud, aga vajab siiski sisustamist ja määratlemist. Lihtsustatult seisneb autentsus omadustes, mis teevad võimalikuks jälgida eseme või ka hoone kulgu ajas: tema algupära koos aja jooksul lisandunud väärtusega. Jukka Jokilehto (2009: 132) toob välja kolm aspekti, mis hõlmavad autentsust loome, ajaloo, ühiskonna ja teaduse vaates:

- loomingu autentsus — vaimse protsessi ja looja tahte füüsilise väljendus;
- ajaloolis-materiaalne autentsus — see on eriti omane ehituspärandile ning osutab materjalide, paiga ja keskkonna, aga ka traditsioonide ja töövõtete ning funktsiooni ajaloolistele aspektidele;
- ühiskondlik-kultuuriline autentsus — traditsioonide jätkuvuse ning samas ka vaimse praktika ja tunnete arvestamine.

Autentsuse määratlemisel võib olla abi ka selle vastandi ehk mitteautentsuse määratlemisest. Võltsing või koopia ei saa olla autentne, kuigi igal juhul sõltub ka autentsus/mitteautentsus kontekstist. Meieni jõudnud ese on ise alati kõige autentsem ka siis, kui temaga toimunud protsessid on vähendanud tema väärtust.

1994. aastal Nara linnas Jaapanis peetud Rahvusvahelise Monumentide ja Pärandipaikade Nõukogu (ICOMOS) konverentsil allkirjastatud dokument autentsuse kohta⁶ tõi paradigmaatilise muutuse autentsuse mõtestamisse ning rõhutab vaimse pärandi ja kultuurilise praktika olulisust ainelise kõrval. Selle dokumendi 11. paragrahvis öeldakse, et

kõik väärtushinnangud, mida antakse pärandile, kaasa arvatud sellega seotud infoallikad, võivad erineda kultuuri ja isegi sama kultuuri sees. Väärtusi ja autentsust ei ole võimalik määratleda fikseeritud kriteeriumidega. Vastupidi, austusest kõikide kultuuride vastu tuleb pärandobjekte kaaluda ja hinnata selle kultuuri kontekstis, kuhu nad kuuluvad.

---

⁶Vt www.icomos.org/charters/nara-e.pdf.

Kõik see, mida me füüsiliselt katsuda saame ja näeme, on inimes-
te ja inimkonna vaimsete protsesside tagajärg ning neid protsesse
ja ajalist konteksti ei ole võimalik ainelisest autentsusest eralda-
da.

Keelelistel põhjustel kipume eesti keeles autentsust käsitama
vaid algupära või originaalsusena, mis on eksitav, ning ühtlasi hi-
lisemaid lisandusi automaatselt autentsena välistama — ka need
lisandused on päris ja just nimelt teevadki võimalikuks eseme aja-
lise kulgemise jälgitavuse, lisavad märke inimtegevuse ja mõtte-
laadi kohta. Tihti võetakse autentsuse-argument äraspidiselt käi-
ku siis, kui püütakse lahti saada tänapäeval ideoloogiliselt, rah-
vuslikult või ka maitseliselt ebasoovitavast kihistusest. Ka autent-
suse kui sõna ülekasutamine kõige algupärase ja tõese verifitseerimiseks
turunduses on viinud selle kontseptsiooni devalveerumiseni. Sellest on
saanud väärkasutatud müügiargument laia va-
liku toodete ja teenuste puhul kinnisvarast kuni toiduaineteni.

TÄHENDUSE LOOMINE

Kultuuripärandi laiemas käsitluses on autentsus endiselt oluline,
kuid enam mitte ainus väärtus, ajend ja pooltargument säilitamis-
väärsuse määratlemisel. Gustavo Araoz (2011) tõstab tänapäeva-
se pärandikäsituse puhul esiplaanile tähenduse —

pärandi põhiväärtusi nähakse üha tihemini kultuurilistes tähen-
dustes ja väärtustes, mida inimesed annavad kultuurimälestistele
ja maastikele, mitte aga nende füüsilises aineses.

Mateeria ja selle praeguse tõese seisukorra säilitamise kõrval on
tänapäevase muinsuskaitse osaks saanud ka tähenduste säilitami-
ne — pärandi kommunikatiivne roll —, selle edasikandmine, mil-
lest esemed meile kõnelevad. Sümboli väärtusega tähenduslikud
esemed saavutavad kergemini monumendi staatuse ja on tajuta-
vad väärtuslikuna paljudele. Salvador Muñoz Viñas (2011: 51)
nimetab paljude võimalike tähenduste hulgas, mida inimesed ese-
metele annavad, nelja sellist, mille olemasolu muudab eseme säi-
litatavaks, konserveeritavaks:

1. kõrgkultuurile omased tähendused — mingit osa inimloomingust tajutakse ühiselt kõrgemalseisvana;
2. grüpiidentiteediga seotud tähendused — ühist enesemääratlust tekitavad seosed;
3. ideoloogilised — moraalsed, religioossed või poliitilised tähendused;
4. sentimentaalsed — isiklikest kogemustest, tunnetest või emotsionaalsest sidemest tulenevad tähendused.

Esimest kolme kui sotsiaalset tähendust ja neljandat kui isiklikku tähendust et tohiks Muñoz Viñase arvates vaadelda hierarhilisena, vaid neid kõiki tuleks arvestada eseme säilitamise üle otsustamisel või siis näiteks ka riikliku kaitse rakendamisel või lõpetamisel. Kriitiliselt tuleb hinnata ka tähenduste muutumist ajas:

Kuna tähenduse ja väärtuste konserveerimine on tihedalt seotud identiteediga, siis on ehitatud pärandist saanud toode, millega valideeritakse pigem neidsamu tähendusi ja väärtusi kui ajaloolist tõde või autentsust (Orbaşlı 2017: 8).

See tähendab, et varem vaid ekspertidele usaldatud ülesande asemel otsustada pärandi saatuse üle on tulnud lakkamatud läbirääkimised, milles peale asjatundjate määratletud väärtuste ja tähenduste osalevad erinevad huvid — nii poliitilised kui ka ärilised. Püüd süstematiseerida ja ratsionaliseerida seda läbirääkimiste käiku on niisama mõistetav kui püüd kokku leppida väärtuste määratlemises ja hierarhias. Kultuuripärand ja ka ajalugu on vahetult praeguste huvide ja arusaamade teenistuses ning püsivates tähendustes kokkuleppimise võimalus ei ole väga suur, kuid siiski ilma selle lakkamatu läbirääkimiseta ei ole pärandit ega ka võimalust seda hallata.

PÄRAND KUI ÕIGUS

Väärtuste, autentsuse ja pärandile antavate tähenduste kõrval tulevad selle haldamisel appi ka õigused ja turg. Turg kui väärtuse määratlemise ja säilitamise üle otsustamise vahend toimib siiski

vaid piiratud puhkudel. Vaidlused ehituspärandi säilitamise nõuete üle on väiksemad näiteks neis linnades, kus on olemas aktiivne kinnisvaraturg. Säilitamise otstarbekuse küsimus kerkib teravalt seal, kus iga investeeritav euro ei too kaasa vähemalt sama suurt turuväärtuse kasvu või kus remondivõlg on nii suur, et kasutusväärtuselt samaväärse asendamine uuega on odavam. Turuväärtus ja selle kasv restaureerimise või konserveerimise tulemusena võib pärandi säilitamisele küll kaasa aidata, kuid ei sobi riikliku kaitse rakendamise või säilitamiskohustuse täitmata jätmise korral mõjuvaks argumendiks — ebarentaablus või majanduslikult soodsamate võimaluste olemasolu ei pane ju sümbolhooneid hävitama ega neist loobuma. Suhtumine “tegeleme-sellega-kui-rikkaks-saame” on lühinägelik, sest selleks ajaks ei pruugi midagi enam alles olla.

Küll aga on võimatu mööda vaadata õigustest. Õigusloome on seadusandliku võimu ülesanne ja võimalus. See loob tingimused ka väärtuste, sh riiklikult kaitstavate väärtuste määratlemiseks. Demokraatlik ühiskonnakorraldus eeldab õiguste austamist — nii abstraktsemate põhiõiguste (inimõiguste) kui ka otseselt seadustest lähtuvate õiguste ja kohustuste austamist. Kultuuri ja kultuuripärandi reguleerimine on õigusvaldkonnas veel noor nähtus — esimesed sellealased seadused on valgustusajastu järgsed, Eesti esimene muinasvarade kaitse seadus võeti vastu 1925. aastal. Samas on pärandiga seotu reguleerimine niisama vana kui õigusmõtlemine ise.

Tänapäeva läänemaailma arusaamad objektidest, subjektidest ja nende õigustest on saanud alguse antiiksest Kreekast ja Roomast. Kreeka kultuur on aluseks Euroopa kultuurile ning Rooma õigus aluseks tänapäeva arusaamale õigusest:

Aristoteles tundis müüti karjusest, Zaleukosest, kes tõi kreeklaste seaduse, *nomos*’e. Tema seadused olid suunatud eelkõige omandi kaitsele ning rangetele nõuetele kõlbeliste põhimõtete säilitamisele eraelus ja avalikus elus. [...] See tekstiküllus sisaldas Kreeka *polis*’e kogu avalikku elu ja eraelu: kultusreegleid, [...] kodanikuõiguste andmist, perekonna ja pärimisõigust, pandiõigust ja veel palju muud. Hoolikalt oli määratletud, mis peab kellegi omana osaks saama (Hattenhauer 2007: 9).

Ehk siis aegade algusest peale on ühiskondlike kokkulepete — seaduste — tekkepõhjus olnud hädavajadus hoiduda kaosest ja despootiast. Selleks oli vaja määratleda nii korra ja õiguse objektid kui ka subjektid ning nende õigusjärgsus ehk siis pärand(us).

On ka ilmne, et õigused on ainult subjektidel, mitte objektidel, ja seega reguleeritav ja hallatav on ikka inimese tegevus.

Asja- ja omandiõiguse kõrval on ka õigusest kultuurile ja kultuuripärandile saanud universaalne inimõigus. Euroopa Nõukogu raamkonventsioon kultuuripärandi väärtusest ühiskonnas ehk Faro konventsioon⁷ sedastab, et kultuuripärand on inimõigus. Iga ühel on õigus kultuuripärandist osa saada, selle loomisel ja mõtestamisel osaleda. Õigusega osa saada kaasneb vastutus, ja mitte ainult enda, vaid ka teiste kultuuripärandi ja väärtuste ees. Eesti ei ole seni veel Faro konventsiooniga liitunud, kuid uus muinsuskaitseseadus on kirjutatud selle vaimus ja võimaldab liitumist.

Ka rahvusvaheline pärandieksperte ühendav Rahvusvaheline Kinnismälestiste Nõukogu on algatanud õigustepõhise initsiatiivi “Meie ühine väärikus”,⁸ mis keskendub inimõiguste ja kogukonna õiguste arvestamisele pärandi määratlemisel ja haldamisel, parima tegevuse ja parimate tööriistade levitamisele.

PÄRAND KUI PROTSESS

Eelnevast võib juba järeldada, et kultuuripärandi määratlemine kui lakkamatu kokkuleppimise ja läbirääkimise protsess on mitmetahuline ja konstruktina keerukas. Lahendamatu vastuoluna läbib kogu muinsuskaitse distsipliini säilitamise ja arendamise näiline vastastikune välistavus — kas ja kuidas saab arendada, kui tuleb säilitada? Kui põhipostulaadiks on püüd seista vastu füüsilisele, inimtekkelisele või ajast tuleneval muutumisele, siis kuidas on muutus võimalik? Selle üle peetavad vaidlused nii teooriate

---

⁷Vt www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746.

⁸Vt www.icomos.org/en/focus/our-common-dignity-initiative-rights-based-approach.

üle kui ka praktikas (ruumi- või konserveerimisotsuste tegemisel) muutuvad kiiresti politiseerituks ja ebaratsionaalseks.

Kultuuripärandi ainelised omadused on endiselt olulised nii väärtuse määratlemisel kui ka konkreetsete konserveerimisülesannete täitmisel, samuti ajalookirjutuse faktilise alusena. John Mullarkey on tabavalt öelnud, et

muutuse äratundmiseks peab midagi olema alles jäänud — peab olema mingi endiselt jõus püsiv minevik, mis laseb muutuses sisalduval uudsusel uuena esile tõusta (2000: 135).

Samavõrra kui muinsuskaitse on säilitamispraktika, on ta ka muutuste juhtimise ehk teadlike valikute protsess. Nagu Cornelius Holtorf sedastab,

seisneb ajalugu muutuses ja ajalooline muutus tähendab seda, et mingi osa pärandist kaob. Häving ja kadu ei ole pärandi vastandid, vaid osa selle olemusest (2006: 107–108).

Mingi osa kaost on loomulik füüsiline protsess, mis on seotud materjalide kestvuse ja kulumisega, mingi osa kaost on inimtekeline — tahtlik. Hävimisel ja hävitamisel on vahe:

Praegused pärandi hävitamise mahud Lähis-Idas ja globaalne teadlikkus sellest on enneolematult kõrged, siiski ei ole see mingil juhul esimene ideoloogiliselt juhitud ja suunatud hoonete ja esemete hävitamine. [...] See on olnud tavapraktika Euroopas Rooma aegadest saadik. Ikonoklasm ja materjali uuskasutus (*spolia*) jagavad mõlemad ideoloogiliselt juhitud hävitavat eesmärki, ikonoklasm ennekõike religioosse hävitusliku aktina ja uuskasutus laiema ühiskondliku rünnakuna (Mol, Gomez-Heras 2018: 3).

Konfliktikahjude kõrval mõjub ainese säilimisele kaudsemalt ka see, kuidas me pärandist mõtleme, mida selleks üldse peame:

Kultuuripärand on ennekõike kultuuriline praktika, mis seisneb rea väärtuste ja arusaamade konstrueerimises ja reguleerimises (Smith 2006: 11).

Säilib vaid see, mida väärtustame ja endale kasulikuks peame:

Pärand on ka tegusõna, mis on seotud inimtegevuse ja agentusega, see on protsess, mis tegeleb riikliku võimu rahvuslike

ning teiste kultuuriliste ja sotsiaalsete identiteetide seadustamisega (Harvey 2001: 327).

Nii nagu ei ole olemas poliitiliselt neutraalset kultuuri, ei ole olemas ka poliitilisest antusest sõltumatut kultuuripärandit. Ta täidab alati mingit eesmärki või ülesannet (näiteks Eesti Vabariigi põhiseadus). Pärandi ja poliitika seoseid tuleb aga käsitleda eraldi artiklis.

PÄRAND KUI HALDUSPROTSESS

Austraalia pärandiuurija ja -mõtestaja Laurajane Smithi arvates on pärand

pärand seetõttu, et ta on allutatud haldusele ning säilitamis- ja konserveerimisprotsessidele, mitte sellepärast, et ta lihtsalt “on” (2006: 3).

Avalikes huvides kultuuriväärtuse säilimise tagamiseks on levinuim praktika loakohustuse või tegevuse riigiga kooskõlastamise nõue. Tegevusi, mis ei ole reguleeritud muude ühiskondlike lepetena näiteks ehitamist, maakasutust või avalikku ruumi puudutavates seadustes, reguleeritakse muinsuskaitseadustes, mis enamasti sisaldavad järelevalvet ning rikkujatele ka sunniabinõusid. Riigi kaitse all olevate objektidel kavatsetava tegevuse lubatavuse või lubamatuse küsimused on tavaliselt jäetud kaalutusotsustena ametnike kätte. Mälestiste restaureerimise ja konserveerimise, aga ka riiklikult rahastatavate muuseumide kogumispõhimõtted on allutatud haldusprotsessidele ning menetlustele, et oleks kontroll pärandi säilivuse üle.

Pärandi avalik-halduslik vaade püüdleb alati teatud määral ühtlustatud ja süstematiseeritud käsitluse poole, lootuses olla läbipaistev ja mõistetav kõikidele ühtmoodi, pärandi käsitlemine igäühe õigusena võib aga olla hoopis mitme- ja eritahulisem, võib isegi öelda, et eksperimentaalne, ning väljuda professionaalsete käsitluste piirest. Sellest on tekkinud ka konflikte pärandipõllul. Unikaalsetele probleemidele, tähendustele ja tõlgendustele pole võimalik läheneda universaalsete teadmiste ja lahendustega. Tavaarusaama panemine ametikeelde ja vastupidi võib kaasa

tuua hoopis groteskseid olukordi, kus mõistetavuse asemel kasvab mõistmatus. Ainuüksi “menetluse” sõna kasutamine võib tekitada vastakaid reaktsioone. Mitmehäälses keskkonnas jääb alati üles küsimus: kuidas ratsionaliseerida, raamistada ja hallata midagi, mille kohta puudub ühine keel ning arusaam?

Erinevad lähtepunktid, huvid ja arusaamad õigusest, õiglusest, kasust ja kahjust ning ka objektidele antavad võistlevad tähendused mõjutavad avalikku ruumi ning säilitamise või mitesäilitamise otsuseid. Füüsilistele parameetritele antavate väärtuste kõrval kerkivad alati esile mittemateriaalsed küsimused. Arhitektuurse või ajaloolise väärtuse kõrval võib kogukonna mure linnakeskkonnas olla hoopis see, kas hoonetes on üldse võimalik elada ja kas kogukond on elujõuline.

KOGUKONNA OSA JA IDENTITEET HALDUSPROTSESSIS

Kuna linnastumine, keskklassistumine (gentrifikatsioon) ja rahvastikuprobleemid linnaruumis on üldised, siis on viimastel aastatel mitmes riigis korraldatud uuringuid kogukonna ja riikliku kaitse vastandlikkusest ajaloolistes linnasüdametes. Iirimaa väikelinnades süvaintervjuusid läbi viinud uurijad Arthur Parkinson, Mark Scott ja Declan Redmond järeldasid intervjuudest, et

identiteet mängib olulist rolli tavainimese mõttekäikudes pärandi üle, eriti kohaliku identiteedi konstrueerimisel (Parkinson jt 2016: 264).

Kuna identiteet on enamat kui ainult füüsiliste omaduste representatsioon, toob see kaasa paratamatuid hõõrumisi kaitstavate alade või hoonete haldamisel:

Mitmetes ritualiseeritud läbikäimistes, mis on osaks planeerimisprotsessist, nagu avalikud väljapanekud ja kohtumised kogukonnaga, tekitab tavainimeste keelekasutuse “stiil” nende suhtes tihti üleolevat suhtumist professionaalide poolt. See võib aga takistada tavainimese esitatu sisulist arvestamist otsustusprotsessides (samas: 266).

Peale keele on erinevus ka antavates väärtustes:

Tavainimese keelekasutuses on ilmselge, et kõik need asjaolud (hoonete iseloom, tase/klass, kõrgetasemeline materjalikasutus) ei esinda mitte arhitektuurset olulisust, vaid linna ihaldatavust olemasolevatele ja võimalikele elanikele. Omadustel, mida nad kirjeldavad, ja linna jõukuse ning sotsiaalse klassi vahel on otsene vastastikune seos ning selles väljendub soov säilitada kinnisvara turuväärtust ja eeldatavalt ka elanike sotsiaalset staatust ning identiteeti, või vähemalt soov eristada linna teistest, vähem ihaldusväärtetest kohtadest, kus elada (samas: 270).

Isikliku identiteedi kujunemisel määravat rolli mängiva nn soovitud mina konstrueerimisel on oluline osa soovitud või ihaldatud elukohal (milles nähakse ennast) ja ka kogukonnal (kuhu nähakse ennast kuuluvat või millest nähakse ennast erinevat):

Kogukonna osalemine kultuuripärandi kaitsmisel on tulem üha laienevast pärandi vabakslaskmisest ning on seeläbi saanud olulisemaks kohaliku ja isikliku identiteedi allikaks, väärtustepõhise lähenemise omaksvõtmine annab hääle laiapõhisele huvigruppide kogule, mis aitab täita institutsionaalsete osaliste kahanevast mõjust jäänud tühimikku. Head soovivate amatööride rolli kasv muinsuskaitseprotsessis vähendab samal ajal konserveerimise teaduslikke ja tehnilisi aspekte ning ekspertide, sealhulgas ehitajate rolli. Kogukonnapõhised lähenemised viivad paratamatult konfliktideni professionaalsete hinnangutega, mis on pigem teaduspõhised ja keskendunud ainelisele, mitte aga emotsionaalsed. [---] Seetõttu muutub muinsuskaitseprofessionaalide tööks üha enam kaasamisprotsessi juhtimine (Orbaşlı 2017: 10).

Eestiski on kodanikuühiskonna areng, aga ka häälekate üksikisikute esilekerkimine mõnes nii linnaruumilises kui ka muinsuskaitsealises arendusprotsessis suutnud olukorda ja harjumuspä-rast menetluskäiku muuta ning tekitanud konflikti kogukonna ja ametnike vahele (nt Narva linnuse arhitektuurikonkurss, Umami restorani maja (vt nt Umami... 2019)).

HALDAMINE JA JUHTIMINE

Pärandihaldusest on harjutud rääkima kaitse all olevate paikade (*site management*) või siis esemete konserveerimise puhul.

Selleks on nii rahvusvahelised organisatsioonid kui ka riiklikud institutsioonid avaldanud mitmesuguseid juhiseid. UNESCO-l on juhendid nii maailmapärandi paikade, looduspärandi, arheoloogia kui ka allveepärandi jaoks.⁹ Getty Konserveerimisinstituudil on hulk käsiraamatuid nii õppimiseks kui ka õpetamiseks, kuidas konserveerida materjale, tegelda fotode, kollektsioonide ja leitudega jne.¹⁰ Riiklikest pärandihalduse organisatsioonidest on kõige laiem valiku juhiseid välja töötanud Historic England (varasem English Heritage), kes on ka kõige kiirem töötama välja seisukohti ja juhiseid uutel teemadel nagu energiatõhusus, ligipääsetavus ja kliimamuutused, aga ka aegumatuid hoonete, parkide ja arheoloogiapaikade hooldamise juhiseid.¹¹ Enamik neist tegeleb materjali ja füüsilise keskkonnaga, nende ainelise väljenduse ja säilitamise tagamisega.

Pärandi haldamisel on aga ka riigihalduslik — administree-riv pool, mida kiputakse samastama riikliku kultuuripoliitikaga ja seda eriti rahvusriikides. Kriitilise mõtlemise laine jõudis käesoleva sajandi teisel kümnendil jõuliselt ka muinsuskaitse akadeemilistesse ringkondadesse. 2012. aastal asutati Göteborgis vastavateemalise konverentsi käigus Kriitilise Pärandiuuringu Assotsiatsioon (Association of Critical Heritage Studies, ACHS) ning valdkonna juhtiv ajakiri *International Journal of Heritage Studies* on aastaid keskendunud senise pärandi mõtestamise, nii filosoofia kui ka tegevuse kriitikale. Ennekõike on selle põhjuseks foucault'lik võimusuhtest tingitud tasakaalustamatuse, s.t riigivõimu ning lääne ja n-ö valge mehe narratiivi poole kaldu olemise väide.

---

⁹Vt whc.unesco.org/en/managing-cultural-world-heritage.

¹⁰Vt www.getty.edu/conservation/publications_resources/teaching/index.html.

¹¹Vt historicengland.org.uk/advice/technical-advice.

ACHSi asutamise manifestis kutsutakse selle lugejat üles

reageerima sellele dokumendile ja seadma kahtluse alla omandatud tarkust sellest, mis on kultuuripärand, ergutama pärandiuuringuid kaasates sellesse laiemat ringi intellektuaalseid allikaid, väsimatult kahtlema konservatiivsetes kultuurilistes ja võimusuhetes, mida aegunud arusaamad pärandist paistavad endiselt toetavat, ning kutsutakse inimesi ja kogukondi, keda seni on marginaliseeritud, aktiivselt osalema pärandi loomisel ja haldamisel.¹²

Asutajad ise nimetavad manifesti teadlikuks provokatsiooniks. Selleks on kultuuripärandiga tegelemise ajalugu andnud piisavalt põhjust — pärandit on kasutatud ja kasutakse ka tänapäeval geopoliitilise ja ideoloogilise võitluse relvana. Pärandi vastuolud, koloniaalsus, esemete tagastamine nende algsetesse paikadesse ja kogukondadele, valdkonna politiseeritus on enamiku tänapäeval ilmuvate akadeemiliste kogumike ja erialakonverentside teema. Pluralismiga toimetulek on proovikiviks paljudele.

Kultuuriväärtuste Säilitamise ja Restaureerimise Rahvusvahelise Uurimiskeskuse 2019. aasta peaassambleel Roomas esinenud Wayne Modest, Jamaicalt pärit Hollandi teadlane, tõi pärandist dekoloniseerimise vaates rääkides välja, et sellega tegelemine on alati seotud teatud ebamugavustundega.¹³ Ajaloolist ebaõiglust, kontekstist väljarebimist ja ka lihtsalt rüüstet on olnud palju. Mitmed riigid ja muuseumid hindavad ümber oma kogude päritolu ning seeläbi ka kuuluvust omandi mõttes. Kiiruga püütakse selleski protsessis leida ratsionaliseeritud ja süsteemset lähenemist, uusi väärtuskategooriaid, mis aitaksid otsustada, kelle pärand peaks kellele kuuluma ja kus asuma. Riigid, millel on märkimisväärne koloniaalpärand või sõjasaak, on keerulises olukorras. Paratamatult on need protsessid kujunenud poliitiliseks, millest osa poliitikuid hoiab kui katkust eemale ja mõni teine teeb oma kampaaniate osa (näiteks Prantsusmaa president Emmanuel Macron (Noce 2018)). Rootsi on samas usaldanud sellesisuliste seisukohtade väljatöötamise Riigiantikvaari ameti (s.t muinsuskaitseameti) professionaalide kätte.

---

¹²Vt www.criticalheritagestudies.org/history.

¹³Autori märkmed konverentsil.

Eesti praegust pärandipoliitikat liigses politiseerituses süüdistada ei saa — muinsuskaitse oli oluline teema omariikluse taastamisel, kuid sealt edasi on majandusliku ja sotsiaalse arengu ning julgeoleku teemad olnud tähtsamad ning kultuuripärand midagi kõrvalist. Raskuskese valdkonna õigusaktide loomisel on olnud siiski ametnikel. Võimusuhte ja poliitiliste protsesside suhtes väga kriitilise erialakirjanduse (vt Smith 2006) kitsaskohaks on võimetus teha vahet poliitilistel ja ametkondlikel protsessidel — võimude lahusus toob õigusriikides riigivõimu esindajana vähemalt niisama mõjukana poliitikute kõrval esile ka avaliku teenistuse. Seadusandlikul võimul on poliitika rakendamisel abiks täidesaatev võim. Valitsused on küll alati poliitilised, kuid ametnikkond pigem mittepoliitiline. Avalik haldus on täidesaateva võimu tööriist, mille kaudu jõuavad avaliku võimu teostamine ja teenused kodanikuni; see peab põhinema demokraatlikel väärtustel, olema kaasav ja empaatiline.

MENETLEMINE

Eesti Vabariigi põhiseadus sätestab 14. paragrahvis, et

õiguste ja vabaduste tagamine on seadusandliku, täidesaateva ja kohtuvõimu ning kohalike omavalitsuste kohustus.

“Tagamise” sõna osutab aktiivsele tegevusele (vs. tegevusetus), mille käigus ei saa käituda meelevaldselt. Selleks tuleb haldust korraldada. Põhiseaduse kommenteeritud väljaanne¹⁴ toob 14. paragrahvi teise funktsioonina välja üldise põhiõiguste korralduse ja menetluse sätestamise:

Õigus korraldusele ja menetlusele väljendab ideed, et õige menetlus aitab kaasa õige ja õiglase tulemuse saavutamisele. [...] Laias mõttes hea haldus on aga midagi enamat kui lihtsalt küsimus haldustegevuse seaduslikkusest, hõlmates nõudeid ja tingimusi, mis langevad lisaks õiguspärasusele ka eetika ja moraali kategooriate alla, nagu viisakus, abivalmidus, heatahtlikkus jms. [...] Hea halduse põhimõttele vastav avaliku võimu käitumine on küsimus

---

¹⁴Vt www.pohiseadus.ee/index.php?sid=1&ptid=19&p=14.

haldustegevuse kvaliteedist või nn kodanikusõbralikkusest kõige laiemas mõttes, mis kirjeldab “elu lisaks seaduslikkusele” [---]. Levinuim hea halduse tava määratlus ongi antud Euroopa ombudsmeni poolt, kes on seda defineerinud negatiivselt, s.o väärhalduse ehk halduse omavoli kaudu (vt Euroopa ombudsmeni 1997. a aastaaruanne).

Muinsuskaitselikes ja väärtuspõhises otsustamises on seda “elu” ja elulisust alati väga palju. On peaaegu vältimatu, et väärtuste üle otsustamist, isegi kui nad on olemas füüsiliselt või väljendatud materiaalselt, peetakse subjektiivseks, tunnetuslikuks. Seda nad ka vaieldamatult on — kõik subjektist (inimesest) lähtuv on subjektiivne. Kuna riigivõim ei saa olla meelevaldne, siis on avaliku halduse puhul olemas ka ühiskondlik kokkulepe selle kohta, kuidas jõutakse nende otsusteni, mis on seotud inimeste õigustega. Selleks kokkuleppe kohaks on haldusmenetluse seadustik (HMS),¹⁵ mis esimeses paragrahvis otsesõnu sätestab ülesande

isiku õiguste kaitse tagamisele ühtlase, isiku osalust ja kohtulikkude kontrolli võimaldava haldusmenetluse korra loomise teel.

Korraldamise ehk korra loomise kaudu peab riik tagama ja saab tagada hea halduse.

Selleks on ametnikel peale õiguse ka kohustus kasutada kaalutlusõigust,

volitus kaaluda otsustuse tegemist või valida erinevate otsustuste vahel,

ja seda tuleb teha

kooskõlas volituse piiride, kaalutlusõiguse eesmärgi ning õiguse üldpõhimõtetega, arvestades olulisi asjaolusid ning kaaludes põhjendatud huve (HMS § 4).

Uue muinsuskaitseseaduse kooskõlastusringi ja ka Riigikoguse menetlemise kajastuse käigus kõlas korduvalt väide, et muinsuskaitseametnikele on jäetud liiga suur kaalutlusõigus (vt nt Pärnamägi 2019). Tõenäoliselt on see tõesti suurem kui mõnes teises

---

¹⁵Vt www.riigiteataja.ee/akt/113032019054?leiaKehtiv.

avaliku halduse, näiteks maksude valdkonnas, kuid seni ei ole välja pakutud ka ühtegi teist viisi või alternatiivi, kuidas ja kes näiteks tööde lubatavuse või riikliku kaitse rakendamise üle otsustada saaks. Kui jätta lubatavuse üle otsustamine vaid (arendus)huvidest lähtuvalt omanike või erialaste teadmisteta isikute või kogukondade vastutada, ei tagaks see kultuuriväärtuste säilitamist ja edasikandumist ning muinsuskaitse korraldamisel ega isegi laiemalt, riikliku kaitse rakendamisel poleks mingit mõtet. Väärtuspõhine otsustamine eeldab laiapõhist arusaama väärtustest, mitte ainult isiklikest väärtustest ja huvidest lähtumist. Ühelgi teisel poolel pole ei kohustust ega vastutust kaaluda kõikvõimalikke aspekte väärtustest ja autentsusest kuni kogukonna ja ärihuvideni.

Subjektiivsus ei tähenda suva või meelevaldsust ja otsustamise usaldamine ametnike kätte haldusmenetluse kaudu tähendab peale kaalumiskohustuse ka paljude põhimõtete rakendamise kohustust. Nendeks on näiteks ärakuulamisõigus ja uurimispõhimõte (HMS § 6), mis sätestab, et

haldusorgan on kohustatud välja selgitama menetletavas asjas olulise tähendusega asjaolud ja vajaduse korral koguma selleks tõendeid oma algatusel

ning kodaniku suhtes kehtib ametnikel ka selgitamiskohustus (HMS § 36), mis tähendab, et taotlejale tuleb soovi korral selgitada tema õigusi ja kohustusi, millised on töödeldavad isikuandmed ning andmesubjekti õigused, millised on tähtajad, millised taotlused, tõendid ja muud dokumendid tuleb esitada ning milliseid menetlustoiminguid peavad menetlusosalised sooritama.

Meelevaldsuse vältimise nõue ja ka võrdse kohtlemise põhimõte võib taotlejal tekitada ootuse, et tema soovitud otsus sarnaneb varasemate haldusotsustega, kuid samas ka otsuse tegijates tekitada hirmu pretsedendi ees, et kõik järgmised otsused peavad olema analoogsed. Mõlemad tunded on aga põhjendamatud. Võrdne kohtlemine tähendab ikkagi võrdsete kohtlemist võrdselt ja ebavõrdsete kohtlemist ebavõrdselt.

Iga haldusakt on antud üksikjuhtumi reguleerimiseks (HMS § 51), selle üksikjuhtumi asjaolusid kaaludes ja taotleja

eesmärke silmas pidades. Muinsuskaitse valdkonnas leidub harva objekte, mis oleksid kas ehitustehnilise seisukorra või omanike soovide poolest samaväärsed või üksteisega võrreldavad. On teatud tüpoloogiad, praktika, isegi moed, kuid enamasti on tegemist unikaalsete üksikjuhtumite lahendamisega. Sama saab olla lahenduseni jõudmise rada (ametnike keeles menetlus), kuid antud esemele, hoonele ja tema omaniku või valdaja soovidele tuginev lahendus on samuti alati unikaalne.

Nii nagu kultuuripärand laiemas mõistes on protsess, on ka mälestiste ja muinsuskaitsealade hoonetega seotud arendused protsess — läbirääkimine selle sõna kõige otsesemas tähenduses; asjaolude, soovide, huvide, materjalide, lahenduste ja teostajate üle läbirääkimine ning selle tulemuste kirjapanek muinsuskaitse eritingimustes, ehitusprojekti ja lõpuks ka tööde aruandes:

Kultuuripärand seisneb arvukate minevikutähenduste reguleerimises ja nende üle kauplemises ning see tähendab kultuuriliste ja sotsiaalsete identiteedi-, kuulumise- ja kõrvalejäetusepoliitika vahendamist ja läbirääkimist (Smith, Waterton 2008: 295).

Traditsioonilise muinsuskaitse esindajad on praegust olukorda pidanud liiga bürokraatlikuks (vt Tamm 2019) ning ekspertide rolli kahandavaks. Puuduvat ühtne joon ja arusaam, kuidas peab restaureerima, puudub kanoonilisus. See ei ole püüe meeldida kõigile, vaid just pärandi, selle määratlemise, kasutamise ja tähenduse loomise avamine laiemale ringile. Heaks näiteks on viimase viie aasta jooksul Eesti linnustes — Kuressaares, Vastseliinas, Haapsalus, Narvas, Virtsus, Padisel ja Rakveres — tehtud restaureerimis- ja arendustööd. Restaureerimiskontseptsioonid ja tulemus on kõikides neis paigus erinevad. Ainsaks ühendavaks jooneks on see, et kõik need tööd ja projektid on saanud Muinsuskaitseameti heakskiidu ning ajaloolise substantsi kadu on olnud minimaalne. Arenduste pool on aga sõltunud taotlejate soovidest ja arusaamadest ning ka rahastamisallikatest, milleks enamasti on olnud Euroopa Liidu struktuurifondid (turismi või konkurentsivõime edendamise meetmed), ning nende seatud eesmärkidest. Kõik need lahendused on sündinud dialoogist, mitte dogmast.

21. SAJANDI MUINSUSKAITSEAMETNIK

Pärandi ja muinsuskaitse muutuv käsitlus esitab uued nõudmised ka muinsuskaitseametnikele. Ametnikud, kelle erialane ja akadeemiline võimekus ning igapäevane kokkupuude restaureerimisprojektide ja konserveerimisülesannetega on neist treeninud pigem neutraalsed ja erialakesksed eksperdid, mitte aga ideoloogia elluviijad, peaksid siiski olema ühtlasi head suhete- ja protsessijuhid, kes ideaalis suudavad tagada nii väärtuspõhise muinsuskaitse kui ka hea halduse.

Ennekõike on muinsuskaitaja edukas läbirääkija, empaatiline inimene, kes oskab välja selgitada inimeste huvid ja väärtused ning soovitud tulemuse ja seejärel osaleda lahenduste leidmisel. Teiseks peab ametnik olema hea tõlgendaja, kes suudab väärtusi peale nimetamise ka veenvalt selgitada ja ilmutada ning tuua välja tähendused, selgitada kultuuri laiemat konteksti ning elukeskkonna mitmekesisuse hoidmise eesmärgid. Kolmandaks on hea muinsuskaitaja korra looja, kes tuleb toime määramatusega iga restaureerimisprotsessi alguses ja sellest tekkivate suhte- ja probleemidega, kuid kellel on süsteemne ja meetodiline arusaam, kuidas jõuda lahenduseni, mis aitab korraga täita nii pärandi väärtuste säilitamise, nende olemasoleva aktualiseerimise kui ka tehtavate muudatuste ja lisanduste eesmärgid.

See kõik eeldab suhtumist pärandisse kui protsessi — kommunikatsiooniprotsessi, läbirääkimistesse nii tähenduste kui ka tehniliste lahenduste üle. Selle protsessi ajaline mõõde on igavik, ulatudes abstraktsest minevikust tundmatusse tulevikku. Parima tulemuse annab väärtustel põhinev pärandikäsitlus koos hea halduse põhimõtete rakendamisega hea suhtlemisoskuse ja empaatiavõimega pärandiprofessionaalide poolt.

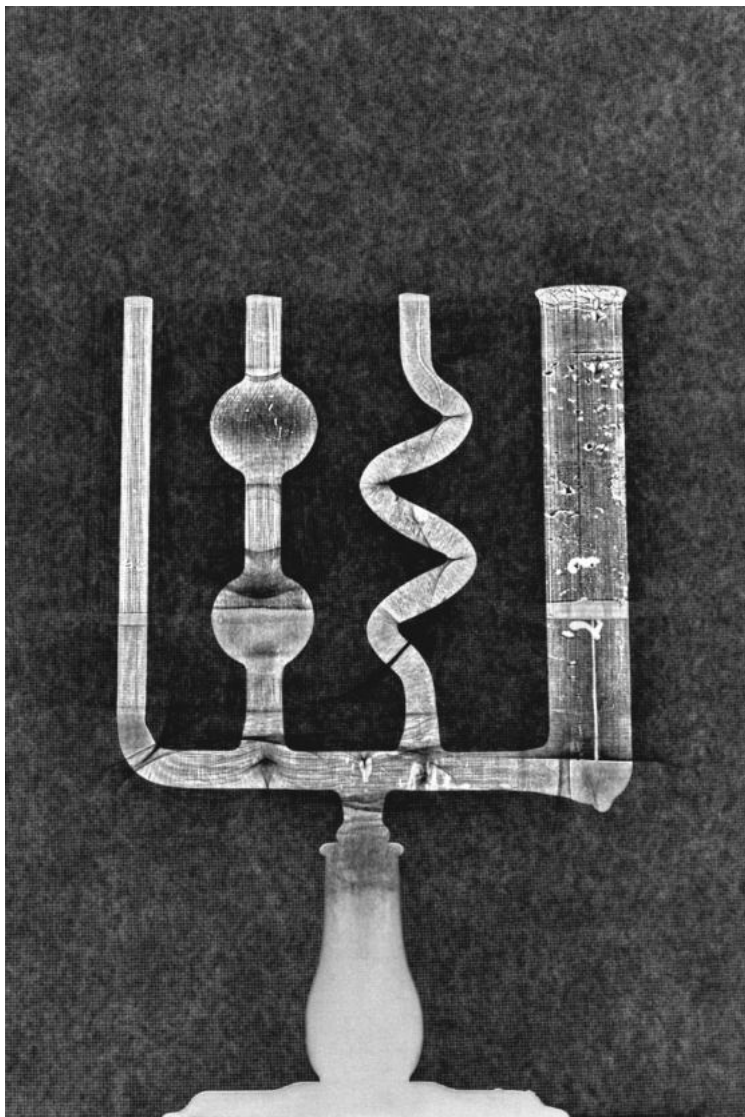
Toimetulek pärandiga peaks olema üks ühiskonna edukuse mõõdupuid, sest kui me tuleme nii filosoofiliselt kui füüsiliselt toime oma minevikuga, siis tuleme toime ka määramatusega tulevikus.

Kirjandus

- Araoz, Gustavo F. 2011. Preserving heritage places under a new paradigm. — *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, Vol. 1, No. 1, pp. 55–60
- Harvey, David C. 2001. Heritage pasts and heritage presents: Temporality, meaning and the scope of heritage studies. — *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 7, No. 4, pp. 319–338
- Hattenhauer, Hans 2007. *Euroopa õigusajalugu*. Tallinn: Juura
- Holtorf, Cornelius 2006. Can less be more?: Heritage in the age of terrorism. — *Public Archaeology*, Vol. 5, No. 2, pp. 101–109
- Jokilehto, Jukka 2009. The complexity of authenticity. — *Kunsti-teaduslikke uurimusi*, 18. kd, nr 3–4, pp. 125–135
- Kallast, Kadri 2014. Mälestusmärkide väärtuste hindamine. Magistritöö. Tartu Ülikool. Loodus- ja tehnoloogiateaduskond. Tartu. Vt www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/content-editors/teadustood/malestusmarkide_vaartuste_hindamine._magistritoo._kadri_kallast.pdf
- Mol, Lisa, Miguel Gomez-Heras 2018. Bullet impacts and built heritage damage 1640–1939. — *Heritage Science*, Vol. 6, No. 1. Vt doi.org/10.1186/s40494-018-0200-7
- Mullarkey, John 2000. *Bergson and Philosophy*. Notre Dame: University of Notre Dame Press
- Muñoz Viñas, Salvador 2011. *Contemporary Theory of Conservation*. London — New York: Routledge
- Nocé, Vincent 2018. French President Emmanuel Macron calls for international conference on the return of African artefacts. — *The Art Newspaper*, 26.11. Vt www.theartnewspaper.com/news/french-president-emmanuel-macron-calls-for-international-conference-on-the-return-of-african-artefacts
- Olsen, Bjørnar 2017 [2013]. Asjade tagasivõitmine: Mateeria arheoloogia. Tlk T. P. — *Vikerkaar*, nr 1–2, lk 75–90
- Orbaşlı, Aylin 2017. Conservation theory in the twenty-first century: Slow evolution or paradigm shift? — *Journal of Architectural Conservation*, Vol. 23, No. 3, pp. 157–170 [oli 1–14]
- Parkinson, Arthur, Mark Scott, Declan Redmond 2016. Competing discourses of built heritage: Lay values in Irish conservation planning. — *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 22, No. 3, pp. 261–273

- P ä r n a m ä g i, Illimar 2019. Kas muinsuskaitseameti peadirektori mälu veab alt? — Err.ee, 25.04. Vt www.err.ee/933283/illimar-parnamagi-kas-muinsuskaitseameti-peadirektori-malu-veab-alt
- S m i t h, Laurajane 2006. *Uses of Heritage*. London — New York: Routledge
- S m i t h, Laurajane, Emma Waterton 2008. The envy of the world?: Intangible heritage in England. — Laurajane Smith, Nat-suko Akagawa (eds.). *Intangible Heritage*. London: Routledge, pp. 289–302
- T a m m, Jaan 2019. Muinsuskaitsetegelane: Bürokratia sandistab Ees-ti kultuuri. Uus minister Lukas on parim valik olukorda muutma. — Epl.delfi.ee, 19.04. Vt epl.delfi.ee/arvamus/muinsuskaitsetegelene-burokraatia-sandistab-eesti-kultuuri-uus-minister-lukas-on-parim-valik-olukorda-muutma?id=85961809
- U m a m i restorani maja säilitamiseks võimalust pole. 2019. — Menu, 22.05. Vt menu.err.ee/944544/umami-restorani-maja-sailitamiseks-voimalust-pole
- W a l t e r, Nigel 2014. From values to narrative?: A new foundation for the conservation of historic buildings. — *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 20, No. 6, pp. 634–650

SIIM RAIE (1977) on lõpetanud Estonian Business Schooli (EBS) ärijuhtimise erialal, muinsuskaitse ja konserveerimise eriala magister (Eesti Kunstiakadeemia), Eesti Kunstiakadeemia doktorant. Eesti Kaubandus-Tööstuskoja peadirektor 2002–2011, Vabariigi Presidendi kantselei direktor 2011–2015, Muinsuskaitseameti peadirektor a-st 2015.

JAAK KIKAS. Ühendatud anumate seadus (2017)

KOMPROMISSIDE INIMENE

Andris Zeibots

Tõlkinud Ilze Tālberga

Eile öösel ma sama hästi kui ei maganud. Neetud naabrid pidutsesid lausa neljani hommikul. Või igal teisel nädal, õieti on ükskõik, kas igal nädalal, igal teisel või kolmandal nädalal, ütleksin, et kas või kord kuus — igatahes on seda liiga palju.

Kordasin mõttes: “Igatahes on seda liiga palju!”

Mul on kombeks ühte ja sama fraasi pikalt korrata.

“Igatahes on seda liiga, liiga palju.”

Ma tunnetan kõike, mis seal seina taga toimub. Mitte et ma liikumist näeks või hääli kuuleks või nende joovet tajuks, ei, seda mitte, vaid seal pimeduses toimub varjude liikumine.

Ja sel öösel julgesin esimest korda rusikaga vastu seina lüüa.

Kõik jäi vait. Kuulasin pingsalt kakskümmend minutit.

Noored intellektuaalid lähenesid ja kaugenesid. Olin ise kunagi selline, meil kõigil olid tollal seljas sinakashallid särgid — just nagu pikkade varrukatega alussärgid. Me demonstreerisime ühtsust, olime oma mõtlemisvõime üle uhked, paljudel eakaaslastel see puudus. Mõtlesime välja keerulisi mälumänge ning puurisime end muljet avaldavate terminite ja süllogismide konstruktsiooni-desse.

Kutsusime neid Suurteks Skeemideks.

Tõsi, ma ei vaielnud kunagi, ei astunud oma rühmakaaslaste vastu. Nõustusin üksikute seisukohtadega ja osalesin lõpututel

---

Andris Zeibots. *Plēve: Stāsti*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2017, lk 107–120. Avaldame autori loal.

vestlustel üksnes tabavate täiendustega mõne uue skeemi toetusks.

Ma vihkan neid mälestusi. Olime tatikatest intellektuaalid, mõistuse taltsutajad ja kombatavate nähtuste eitajad.

Nemad seal seina taga olid samasugused, nagu olime meie neil ammustel aegadel. Väga sarnased.

Olen neid koridoris kõndimas näinud, meie mitmekorruselise maja kaheksanda korruse koridoris. Nad tulid, vahetasid kõndides lühikesi fraase, neil olid kodid ja lihtne riietus nagu tatikatel ikka.

Vaatasin mujale. Ometi heitsin lühikese, üsna lühikese hetke järel siiski pilgu uuesti nende poole, kui nad mööda koridori lähenesid.

Siis nad möödusid ja kaugenesid. Nägin neid naaberkorterrisse sisenemas. Kuulsin, kuidas helises uksekell, seejärel avanes uks, kõlasid tervitused, mis tühjas koridoris valjult kajasid. Sulgudes kolksatas metallselt liftivärv, samal ajal, üksnes väikese viivitusega kolises naaberkorteri uks, kui kõik olid sisse läinud. Võti ragises lukuaugus.

Ja... koridori saabus vaikus. Olin isegi unustanud, kuhu lähen.

Tõenäoliselt olin ilma erilise põhjuseta kuskile läinud, ütleme, et mööda tänavaid jalutama, teinud tiiru ümber kvartali, jäänud seisma, kiiganud juuksurivitrini ja kaupluseuksi, mis ise sulgusid ja avanesid, terve päev: kinni ja lahti... Väga masendav, mõtelnuks ma siis, alati samamoodi: kinni ja lahti.

Siis naasin oma korterrisse.

“Alati nii: kinni ja lahti...”

Näe, esikus on minu toatuhvlid. Jäin nende ette seisma. Viimasel ajal paistab, et toatuhvlid on alati ninadega minu poole pööranud, näitavad vaenulikkust. Ja ootavad magusas eelaimuses, et pean nad ümber keerama, et jalga tõmmata.

Tundsin midagi vaenulikku, mingit kangekaelset vastumeel-sust argipäeva normide vastu. Tundus, et elektripirn koridoris pimineb. Siis seisin hetke ja vaatasin kingi. See tundus rituaalina, et ma justkui “veensin” sellisel moel kingi, tegin kompromissi

nagu alati, võib öelda: mitte ju esimest korda elus. Kurat võtaks, muidugi mitte esimest korda!

Olen kompromisside inimene. Sinakashallide vormisärkide looming.

“Egas ju esimest korda!” Ja isa ütles samuti: “Konformistidel on lihtsam, nad elavad ka kauem.”

Jah, elu on väga aineeline, ma tean ja võin asju puudutada, tun-
da nende kummalist puudutust, otsekui vastust, nagu elutu eseme
vastust mulle, kes peab ennast elusaks. See on närvide võbisemi-
ne elutu pinna peal — see on peegel, see on lauapind või tooli
seljatugi, need on riided, samuti raamat.

Läksin kõöki lonksu võtma. Jõin alati üksnes kraanivett, ku-
nagi ei või teada, millega on poest ostetud pudelid täidetud, võib-
olla kahjulike ainetega, rääkisid naabrid. Nad rääkisid nõnda tol-
lal, kui mu ema suri. Isa elas seda tohutult läbi, ta oli nädalate
kaupa vaikne, ja kui teda kõnetasin, raputas üksnes eitavalt pead,
justkui ei saaks aru.

Ma ei suutnud tollal samuti asjade korda mõista. Praegu ka
mitte, siiski mulle tundub, et hakkan juba mõistma. Raamatud
suurendasid minus tunnetuse jõudu ja võimet vahet teha.

Mäletan, raamat oli laua keskel kollase laudlina peal. Kõik
need esemed olid väga ainelised, need levitasid lõhnu. Laudlina
mõne keemilise vahendi lõhna, raamat... ei oska öelda, võib-olla
lihtsalt niiske paberi magusat lõhna.

Kunagi meeldis mulle puukoort katsuda. Samuti muru ja lehti,
seal on elu, mõistan, ent siiski — paljud puukoored sisaldavad
surmavaid aineid, taimed on samuti mürgised, ja kui mõelda —
kas mitte kõik, mis on elus, pole ka mürgine, olgu või natukene,
et ennast lihtsalt kaitsta?

Vaatan, raamat minu laual on lahti ning asetatud kaantega
ülespoole, just sellele leheküljele, mida hiljuti lugesin. Borgia
aadlisuguvõsa mürgitajatest, nende oskustest ja peenetest tead-
mistest surmarohu valmistamise, ja mis peamine, kasutamise
kohta. Jah, teate, kasutamises ongi kogu iva — kuidas sundida
ohvrit vabatahtlikult ära jooma hõbepeekritäit surmajooki, kui-
das veenda tänulikult panema selga riided, mis on mürgiga läbi

immutatud. On selge, et üheksa kümnendikku nendest tekstidest on vaid legendid, puhas väljamõeldis, kuid üks kümnendik vastab pigem tõele.

Küllap vaidlete vastu (nagu ma ise seda teen, kui loen), et nii kahtlast teadusmaterjali ei tohiks kasutada, aga — olgu! Kes meist aeg-ajalt ennast ei petaks?

Nii, on öö, keeran ühelt küljelt teisele, tunnen seina taga voolavaid liigutusi, öö lainetamist, tean, et nad on ärkvel, ja ma ei suuda uinuda. Ütlesin, et olen teinud mis võimalik, koputasin seinale, andes teada, et nad on liiga lärmakad.

Ma teen endale selgeks: “Ära kuula enam, jää lihtsalt magama!”

Ma petan ennast, ma ei jää magama, kindlasti mitte, ma tean, et unenägu on voog, kus teadvus on avatud nagu lüüs ja voolab siis paksus ööhoovuses läbi psüühikamaailma. “Ära kuula!” käsin ennast. “Jää lihtsalt magama!”

Ei, see ei lähe läbi! Kui aistinguga kompromissi ei leia, siis see ei tööta. Sisetunne ütleb, et midagi on halvasti, kui jalatsidki voodi serval ninaotsaga magaja poole keeravad.

Kui elaksime 16. sajandil, ütleks keegi, et see on märk, hoiatus või saatuse otsus, kuid meie sajandil ei häiri sellised asjad kedagi. Mispärast peaksin muretsema?

Ent siiski — hingan väga ettevaatlikult, et väiksematki heli mitte mööda lasta, justkui tahaks pimeduse liikumist kuulda.

Kuulan hoolikalt kahes suunas: sinna, mis võiks juhtuda seina taga, ja alla — voodi kõrvale, toatuhvlid võiks jälle ümber keerata. Tean, et lasen tavaliselt kõik asjad mööda.

Kui toibun, on see juba juhtunud.

On koidik ja kõrvalkorterite uks avaneb, öised külalised astuvad koridori. Ühed lähevad trepist alla, teised pressivad end lifti. “Ära kuula, ütlen, jää lihtsalt magama ja ära kuula, ära kuula midagi!”

Minu isa oli sinna koridori magama jäänud, ta katsus mõlema käega seina, tundis selle siledat jahedust, aeglaselt, ettevaatlikult toetudes istus koridori põrandale, toetas selja vastu seina ja lõpetas hingamise.

See on küll kummaline, ütlesid tookord ülemise korruse naabrid, kuidas saab kahe sammu kaugusel oma korteriuksest ära surra, mitte kellelegi kuuluvas, peaaegu et mõttetus kohas ära surra, kus kõik jooksevad ringi, kus on räpane, nii halvas kohas. See on isegi hullem, kui jätta hing tänavale, seal on vähemalt taevas pea kohal, ütlesid naabrid.

Lõpetage see rumal jutt, karjatasin tookord. Kas te ei tunne, et seda on juba liiga palju?

Jah, tõepoolest — jah! Aga sa ära kuula, pane silmad kinni, jää magama, laterdagu naabrid mida tahes. Alates sellest ajast kui Borgia kauged sugulased, nende lastelaste lapselapsed mööda maailma hulguvad, ei ole kusagil täiesti mõttetut kohta, küsimused tekivad kõikjal. Ema ütles kord: “Iidsed needused jälgivad neid, kes neid imetlevad, kes neisse uuesti ja uuesti süüvivad, tähed imenduvad läbi silmade, mis loevad, läbi sõrmede, mis puudutavad lehekülgi, need tekitavad pimeduse liigutusi, varjud katavad teadvuse, see ei lõpe hästi!”

Tol ajal ei saanud ma millestki aru ning lisasin lihtsalt: “See ei lõpe hästi, see ei lõpe hästi. . .”

Koridori kõiki helisid lämmatavas vaikuses valitses lifti tõusmise ja langemise hingus, liftikabiinid praksatasid nagu bronhid, tõstemehhanismis kumises veri, nupulevajutus, ja liikumine algas.

Kui isa suri, ei sõitnud ma kaua aega liftiga, sest seal olid peeglid.

Ja need peeglid ei olnud kinni kaetud. Teispoolsus oli avatud, nagu väidab uskumus, isa jälgiks mind sealt, kui libiseksin üles ja alla, üles ja alla, kogu päeva, pidevalt, võib-olla on tõstemehhanism katki läinud, võib-olla nupud enam ei tööta ja avariisignaali ei edastata, kogu aeg nii: üles ja alla. . . üles ja alla, kinni ja lahuti. . .

Tavalise elutu eseme puudutus ja närvid ütleavad üles. Tatikatest intellektuaalide arutluste käigus ütlesin kord valesti Borgia vaarisa nime, mind naerdi välja.

– Tšesaare! Kas ta ütles Tšesaare?

Ma maksin neile tookord kätte, haarasin ajalooraamatu ja maalisin kõikide Borgiate näod musta vildikaga üle. Nüüd tunnen end nagu unenäos, nagu mu isa pilt oleks iidsetelt maalidelt ära kustutatud minu käe juhitud pimedusega.

Ma olen kompromisside inimene, sest ma ei talu, kui mind solvatakse.

Sellest ajast saati ei ole ma tatikatest intellektuaalidega enam kohtunud. Ma teadsin, et mulle pandi Tšesaare hüüdnimeks. Nee-tud! See susisevate häälikute mürGINE probleem. Võib-olla on süüdi ainult minu halb diktsioon?

Peegel tuleb ette, tõmme kasvab, unenägu voolab, paks ja hä-mar, ja näe, seal isa — kuidas see saab olla, isa? — kas olen unenäos?

Jah, muidugi unenäos, kus siis mujal ... see ei lõpe hästi...

Nad kõnnivad mööda koridori mulle pikalt vastu, surun end vastu seina, nad ei märka mind ja lähevad mööda, nad jäävad naabrite ukse taha seisma. See pole esimene kord.

Ühel õhtupoolikul kõndisin naaberkorteri avatud uksest möö-da, piilusin läbi prao ja hetkeks hämmastudes märkasin enda pee-geldust. Tookord tekkis mul kummaline aimdus: see korter on peegel.

Ja ma lubasin endaga kompromissi sõlmida: mõistus ei kü-si, kuidas see võimalik on, kuid aisting ei käi peale, et olen seda tõesti näinud, siis hirm vaibub... vaibub... Mõistus pöördub tea-duslikult hästi põhjendatud kirjanduse poole ja vaikib, hommikuti käib koridorides trall, kuid juba peagi on kõik oma igapäevatege-mistes ja saabub rahu. Jahe õhk ja pärastlõunane rahu. Rahu nagu must vildikaplekk.

Aeg, mil lift eksisteerib iseenesest. Määrab ise oma liikumise kulgu ja kiirust, avab ise ukse — või ehk lihtsalt tundub see mulle nii.

Ma tõusin voodist üles. Toatuhvlid seisis ninaga minu poole. Ma ei pannud neid jalga, läksin koridori, kus mind tabas kerge pearinglus, tekkis tahtmine seina vastu toetuda, maha istuda.

Hingasin sügavalt, ahmisin õhku ja hetkeline nõrkus läks üle.

Panin õuekingad jalga. Keerasin automaatluku sneprit, uks avanes, ma läksin välja ja nägin enda ees naaberkorteri elanikke.

Mees ja naine vaatasid mind tähelepanelikult.

Mehel oli käes sinakashall särk.

– Kas see pole teie oma? — küsis ta. — Te koputasite täna öösel.

Ja lapseliku välimusega naabrineiu täiendas:

– Me leidsime selle oma ukse juurest, mõtlesime, et naabritel võis maha kukkuda.

– Maha kukkuda? — küsisin üle. Külm higi jooksis üle selja. Tuuletõmbest.

– Jah, mõned käivad pööningul pesu kuivatamas, selline harjumus. Tagasi tulles võis välja kukkuda.

– Jah, — noogutasin ja hüüdsin valjemalt kui kombeks, häälikajas lõikavalt falsetis: — Tundub, et nii on see juhtunud.

– Võtke, — ulatas noormees mulle särgi, võtsin selle kätte, meie käed puutusid kokku, tundsin jahedat marmornaha puudust. Ootamatult tõmbusin eemale. Siis taipasin, et on aeg kompromissiks, ja tänasin naeratades, jah, tõepoolest, krimpsutasin naerugrimassiks isegi huuli ja noogutasin tervituseks — tänan teid veel kord!

– Olete te kindlad, et see pole teie oma? — küsisin.

– Kindlasti mitte. Meie ei kanna sellist materjali. Liiga kare. Iga rahvakiht peab teadma oma kohta. Ja peab mõistma, mida tohib endale lubada. Eks ole?

Ma nõustusin, sest olen kompromisside inimene. Tõenäoliselt koputasin asjata öösel seinale. Jah, see on nii — ei oleks pidanud!

Nüüd peaksin ümber keerama ja oma ukse juurde minema.

Ma ei julgenud ümber keerata. Nad jälgisid mind vaikides.

Noor naabrinaine tõstis aeglaselt oma vasaku käe ja sirutas minu poole, tal oli sõrmes aadlisuguvõsa hõbesõrmus:

– See on teie särk. Ärge kahelge selles.

– Ahhaa! — ütlesin kinnitavalt ja noogutasin kaks korda, nüüd siis juba jõuliselt, et neid veenda.

Mõlemad keerasid samal ajal ümber ja läksid ära. Kõigepealt sisenes naaberkorterisse naine, seejärel mees.

Oli väga vaikne, kuulsin verd tukslemas. Tundsin end nagu süüdimõistetut, kelle silmad on musta värvi ainega kaetud.

Kuulmatu käsk. Ronida tapalavale. Nüüd võin minna. Mõne hetke pärast mind tapetakse. Saabub igavene olevik. Enam pole midagi olnut ja miskit tulevikus enam ei tule. Punkt.

Kustuv organism töötab inertsist veel vaid lühikest aega. On kuulda olnud, et surnuil kasvavad veel juuksed ja küüned.

Ma astusin tagasi ja vaatasin ringi, olin selles koridoris üksi. Uskumatu, aisting käskis mõistusel tunnistada, et siin võib keegi veel olla. Nähtamatuid olendeid ei ole olemas, ma tean, kuid mu isa suri täpselt siin. Ja keegi ei tea, miks.

Kui ema elus oli, kartis ta puudutada isa vanu raamatuid hilise keskaja ajaloost, mida leidis meie korteris kõikjal. Kord sirvisin üht neist raamatutest, et karistada mineviku valitsejate nägusid. Ma hävitasin need.

Märkasin, et mul on sinakashall särk veel käes. Kummar-dusin, tõmbasin sõõrmetesse õhku, särk lõhnas moonide magu-sa auru järele — kas sellepärast, et nad öösiti mõningate ainete suitsust joovastusid?

Ei tea.

Avasin oma korteri ukse. Toatuhvlid seisisid mu teel, nina minu poole pööratud. Ma ei olnud kindel, kas tohin siseneda. Aga... kuhu mul siis minna?

Tean, et olen närviline, sageli ei suuda magama jääda, aga... nüüd tundub juba liiga palju... karta kingi — kõlab nagu para-noia.

Kas ma siis kardan?

Muidugi mitte. See on kokkusattumus. Olen ise oma toatuhv-lid juhuslikult vedeleva jätnud. Ja nüüd seisan pool tundi korido-ris. Mis lollus see on?

“Mis lollus see on,” kuulsin kauget häält, jäin kuulama...

Ei mingeid kaugeid hääli — mul endal on harjumus kõike mi-tu korda korrata, jah, mul on kombeks niimoodi teha. Ja — miks

ma selle särgi võtsin, kui see tegelikult ei olegi kindlasti minu oma, see lihtsalt näeb välja nagu kooliaja “noorte intellektuaalne vormiriietus” — lihtsalt naljakas!

Läksin tuppja ja viskasin särgi lauale, osaliselt kattis see nüüd tagurpidi keeratud raamatu kaant.

Ma tahan kuradi argipäevane inimene olla, kes teenib ja kulutab raha, kes ei mõtle ebavajalikke mõtteid ja magab öösel korralikult. Tema, see inimene, olen kunagi mina. Vastasel juhul tunnen, et minu enda rikutud närvid kägistavad mu ära ja mu hingamine seiskub.

Nagu isa, nii lähen istun minagi vastu seina toetudes väsinuna põrandale. Sellest ei pea mõtlema. See tekitab lihtsalt asjatuid muresid. . . Aga võib-olla oleks juba ammu pidanud arstiabi otsima, ma ei tea.

Ma ei tea.

Isa valis alati puhkuseks reisimarsruute, ta leidis linnad, kus on erilisi, tema jaoks huvitavaid ajaloomuuseume. Ema ei käinud muuseumides. “Muuseumides on kummitused, nad tulevad koos maa alt välja kaevatud esemetega!” ütles ema. Nõustusin mõlemaga, olen kompromisside inimene. Mõnikord käisin koos isaga muuseumis, mõnikord istusime emaga välikohvikus ja jõime magusaid jooke. Mulle meeldis emaga rohkem, muuseumid olid hämarad ja igavad; teisest küljest oli see minu ainus võimalus teha midagi koos isaga. Kui ma küsisin, mis ese see on, rääkis ta pikalt ja keeruliselt minevikusündmustest. Ma kuulasin intonatsiooni. Ka praegu kuulen rohkem intonatsiooni kui tähendust.

– Kas need on surnute esemed, isa? — küsisin.

Ja ta ütles: “Surma ei tule karta, surm on nagunii ümberringi, iga seina taga, mis sinu ümber asub. Kummitusi ei ole ju kuskil!”

Olen võtnud kätte selle sinakashalli särgi, mis mulle tagasi anti, mitte sellepärast, et mul oleks seda vaja. Mul on ükskõik. Ma elan üksi, sest ma ei salli vaidlemist. Teiste inimeste arvamused häirivad mind. Ma tunnen, et nad on võõrad — seal, oma silmade ja nahaseinte taga. Ma tean, et koos elades tuleb alati valetada.

“Muuseumides on kummitused, selles olen sinuga nõus, ema!... See on lollus, sest maailmas ei ole mingeid kummitusi, olen sinuga nõus, isa!”

Ja naabritel on ka õigus — ei ole vaja öösel vastu seina taguda, ütleks isa, kõigi seinte taga on surm, ära koputa, kas sa tahad, et sind sisse lastakse?

Vaatan seda sinakashalli särki, tõepoolest — see võinuks kunagi ammu olla minu, siis ma ei kõhkleks. Nüüd on palju aastaid möödas ja tollased mängud on unustatud. Kuhu ma selle topin? Kappi? Ei tea. Ma ei kanna ju seda. Mineviku meenutamine ei ole hea märk, ütleks ema, isegi kui see on sinu minevik.

Läksin vannituppa ja viskasin särgi pesukorvi, mis oli täis, toppisin äsja toodud särgi sügavale muu pesu vahele.

Kui tagasi tulin, komistasin koridoris toatuhvlite otsa, mis seisid nüüd, ninad ettepoole pööratud, vannitoa ukse vastas. Kas ma vahetasin täna jalatseid? Kuidas ma väljast tulin... Panin silmad kinni, pingutasin mälu, mitte midagi, vaikus, mis mind hirmutab, kas mälu hakkab täiesti kaduma... Pole tähtis, lükkasin toatuhvlid jalaga kõrvale. Ma pidin kuskile minema? Kas ma tõesti varsti ei mäleta, mida hetk tagasi tegin? Siis pannakse mind kuhugi kliinikusse ja hakatakse jälgima, surm on palati valgete seinte taga veelgi lähemal.

Uks sädeles kergelt koridori valgustite peegelduses.

Mida ma just märkasin, mida ma tahtsin enne äraminekut teha? Jah, õige! Korv oli täis, aeg on pesumasin käima panna.

See on hea, poeg, ütleks ema, pisikesed igapäevased mured, selline ongi see elu. Peab elu valima. Panin masina tööle, see raputas korra, lülitis klõpsuga sisse, kahisedes voolas paaki vesi ja tsentrifuug hakkas pöörlema. Minu ümber oli igapäevaelu ja plaaditud seinad.

Siis kustus tuli ja masin lõpetas töö.

Noh nii, korgid löi välja! Ainult see veel puudus. Kurat, peab koridori minema, et kõrge kontrollida, peaks midagi selga panema, jah, ma avasin pesukorvi, tõmbasin särki välja ja panin selle kiiresti selga. Siis läksin välja.

Mind ümbritses kangestav külm. Tundus, et jää kägistas rin-da. Ootamatult panin käed enda ümber, mul oli seljas sinakashall särk. Jalas toatuhvlid, härmas.

– Väga austatud võõras, võtke vastu austusavaldus Borgia pe-rekonna järeltulijate poolt! — hüüdis naabripoiss. Mõlemad koos naabritüdrukuga tõstsid hõbekarikad. Nad vaatasid mind oma toast, seal oli palju külalisi, brokaatkardinad ja seintel kullaga ti-kitud lipud, antiikmööbel ja toa keskel nurkadest rautatud must puukirst, hõbedast söögiriistu täis.

Külm voog tungib kopsudesse, ma ei suuda hingata, veri kül-mub soontes. Lift peatub mürinaga. Mööda põrandat jookseb ühest koridori otsast teise elektrisäde. Siniselt särav.

Kõrval koridoris istub põrandal mu isa, pea norus, ema lamab tihedalt ta kõrval oma vasakul küljel, rohekashall käsi isal süles. Siis pöördub isa minu poole, tõstab pea, silmi pole. Tuhast näo-mask pudeneb, paljastades luud.

– See pole hea, poiss. See pole hea.

Pärastlõunases kiiruses sagisid koridoris inimesed, kummar-dusid minu juurde, žestikuleerisid, hüüdsid ja helistasid kiirabis-se. Ma ei näe ega kuule teda. Ma ei vaja enam abi.

Sest ma ei liiguta ennast. On aja lõpp. Minu endine keha on juba puu, see on tardunud aineks. Ma vaatan oma uusi naabreid läbi seina, mis muutunud klaasiks, ja ka nemad vaatavad mind koos oma külalistega teiselt poolt. On jää. Seina ei ole. Igavene olevik.

Süda lööb viimased kolm punkti.

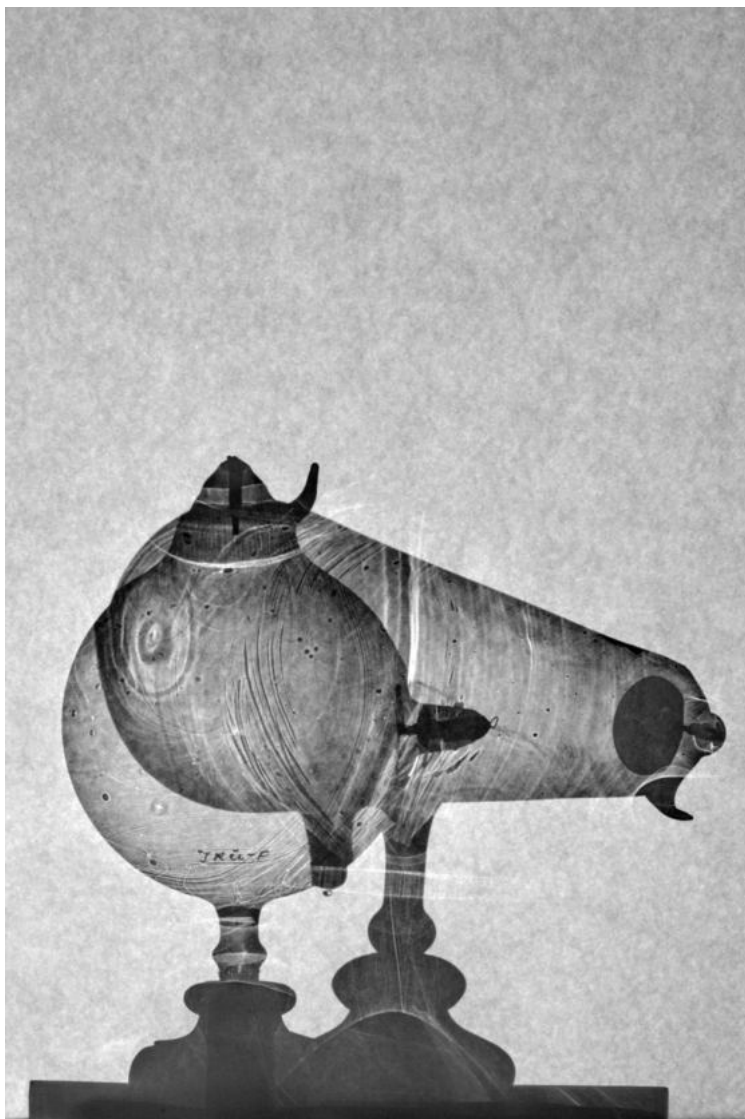
Ühe. Teise. Ja.

ANDRIS ZEIBOTS (kodanikunimega Andris Bērziņš) on 1950. aastal sündinud Läti kirjanik, luuletaja, näitekirjanik, režissöör ja produtsent. 1973. aastal sai ta Läti Riiklikust Ülikoolist inseneri-ökonomisti diplo-mi ja 1981. aastal lõpetas J. Vītolsi Riikliku Konservatooriumi teatri-lavastamise alal. Pärast sõjaväes sundaja teenimist töötas ta sotsioloo-gide uurimiserühmas matemaatikuna. Kuni 1990. aastate alguseni töötas

mitme eksperimentaalse teatrigrupiga, pärast seda reklaami alal ning raadio SWH hommikuprogrammis. On olnud aktiivne laste- ja noorte-kirjanike kirjandusvõistluste žüriide liige ning kirjandusliku suvelaagri “Kutsung” (Aicinājums) kirjanduskonsultant. Suurema osa elust on ta kirjutanud kirjanduslikke esseesid, näidendeid, humoorikaid lugusid ega ole kunagi piirdunud ühe kindla žanriga.

2002. aastal ilmus Zeibotsi novell *Laipade tants* (Līķu dejas), mis pälvis auhinna konkursi “Pressimāja raamat” proosažanri nominatsioonis. 2010. aastal avaldas ta luulekogu *Veesisalik* (Ūdens kīrzaka). 2013. aastal ilmunud psühholoogilise fantaasiaromaani *Ookeaniline mina* (Okeāniskais es) eest pälvis ta Dzintars Sodumsi auhinna uuenduslikkuse eest kirjanduses. 2017. aastal ilmus õudusjuttude kogumik *Ki-le* (Plēve), mille üks lugudest on ka “Kompromisside inimene”.

I. T.

JAAK KIKAS. Koos (2017)

ARMSAD VAENLASED

Laclau ja Schmitti poliitilisest hingesugulusest

Jüri Lipping

I

Teoreetilised võrdlused moodustavad minu arvates olulise osa mis tahes intellektuaalsest ettevõtmisest. Kuid üldiselt omaks võetud mõõdupuude ja kriteeriumide puududes võtavad need võrdlused sageli kriitiliste kohtumiste, poleemiliste kokkupõrgete, strateegiliste vastasseisude, konfliktsete tõlgenduste, varjatud dialoogide ja kaudsete dispuutide vormi. Objektiivsuse, universaalsuse või neutraalsuse mõisted on tänapäeval langenud ebasoosingusse ning näivad kahtlased igapäevale, kellele on vähegi omane postfundatsionistlik tundelaad. Vaidlustatavus, erimeelsus ja antagonism on saanud uuteks (eba)kindluse markeriteks, mis annavad tooni kaasaegse kriitilise mõtlemise väljal. “Dekonstruksioon, rõhutan, ei ole *neutraalne*. Ta *sekkub*” — nõnda kuulutab Derrida oma *Positsioonides* (Derrida 1995: 107).

Me asume ja liigume olemuslikult vaidlustatud mõistete diskursiivsel pinnal (vt Gallie 1956). Kõigi aluspindade objektiivne neutraalsus on illusioon, pettepilt, mis üksnes nihestab ja ähmasab neid antagonistlikke impulsse, mis tahes-tahtmata saadavad kõiki fundatsionismi üritusi. Louis Althusser tavatses sel puhul viidata Kanti määratlusele filosoofiast kui võitlusväljast (*Kampfplatz*), kus erinevad seisukohad löövad lakkamatult oma teoreetilisi lahinguid: “See pole sõda *indiviidide vahel*, vaid filo-

soofiliste arusaamade ning järelikut ka filosoofiliste strateegiate vahel, mis [...] võitlevad filosoofilise hegemoonia nimel” (Althusser 2006: 270). Kõik see on üldistatult kokkuvõetav poliitilisuse mõiste alla ning sellega seostuv inimtegevus on poliitika.¹ Foucault andis kunagi mõista, et võib-olla peaksime pöörama ümber Clausewitzi kuulsale vormeli ning kaaluma ideed, et poliitika on sõja jätkamine teiste vahenditega: “Sel juhul oleks rahu üks sõja vorme ja riik selle pidamise vahend” (Foucault 2011: 248). Ka Gramsci “hegemoonia” — kui jõudude pikaldane ja visa arendamine positsioonisõjas tsiviilühiskonna rüpes, kus iga saavutatud võit on pelgalt ajutine, habras ja pööratav — väljendab laias laastus sama mõtet.

Mulle tundub *Kampfplatz* üsna paslik väljend arusaamale, mis moodustab tänapäeva radikaalse poliitilise mõtte tuuma ja sätestab postfundatsionismi üldise raami. Seda viimast on Oliver Marchart iseloomustanud kui “aluse metafüüsiliste kujundite — nagu totaalsus, universaalsus, olemus ja põhi — pidevat küsimuse alla seadmist” (Marchart 2007: 2). Sellise “paradoksaalse” poliitilise ruumi põhikontuuri piiritlevad Marcharti arvates kaks teoreetilist trajektoori või lausa paradigmat, mida ta vastavalt nimetab poliitilisuse arendtlikuks ja schmittilikuks kalduvuseks: “Kui esimeses on mõneti skemaatiliselt väljendudes rõhk poliitilise tegutsemise *ühendaval* [associative] momendil, siis teises on rõhk *lahutaval* [dissociative] momendil” (samas: 38). Need kaks ilmselt lepitamatut tunnusjoont liigendavad poliitilisuse mõistet nõnda, et väljendavad poliitika kahetist algupära, selle “kahepalgelist loomust”.

Peatusin neil sissejuhatavatel märkustel pikemalt seetõttu, et nad visandavad üldjoontes poliitilisuse mõistestruktuuri ja *modus operandi* — valmistavad ette pinna ja seavad paika tingimused järgnevale filosoofilisele mõttevahetusele Carl Schmitti ja Ernes-

---

¹Vrd Chantal Mouffe: “*Poliitilisuse* all mõistan ma antagonismi mõõdet, mida pean inimkoosluste puhul konstitutiivseks, samas kui *poliitika* all mõistan ma institutsioonide ja praktikate hulka, mille kaudu luuakse kord ja mis korraldavad inimlikku kooselu tolle konfliktisuse kontekstis, mida ilmutab poliitilisus” (Mouffe 2005: 9).

to Laclau vahel. Muidugi pole Schmitti tsiteerimine mitmesuguste post-lähenemiste (sh postmarxism, poststrukturealism, postfundatsionism) teoreetilistes vaidlustes sugugi tavatu. Juba mõnda aega on see “konservatiivne revolutsionäär” ja “Kolmanda Riigi kroonjurist” olnud vasakmõtlemise varjatud-avalik väitluspartner, seda kohati raevukale kriitikale vaatamata.² Ent terava kontrastina Chantal Mouffe'i ideid käsitlevate tekstidega kohtab Schmitti nime Laclaule pühendatud uurimustes üsna harva.³ Marchart küll nendib põgusalt, et Laclau jaoks “on poliitilisus mõneti schmittilikust trajektooriga lähtuvalt nii ühiskondliku nihestuse rebestav moment kui ka ühiskonna asutamise rajav moment vastasseisus radikaalse välisusega” (Marchart 2007: 48). Kuid selle tähelepanekuga piirdudes ei tee Marchart mingit katset kahe mõtleja struktuurisarnasuste tuvastamisel, mis läheks kaugemale väitest, et ühiskondlik antagonism kujutab endast poliitilisuse määravat tunnust.

Viimast rõhutab ka Slavoj Žižek, kes talle iseloomulikult moel nimetab Laclaud “antischmittlikuks schmittiaaniks”, sest “La-

---

²Jürgen Habermas oli üks esimestest, kes jõuliselt hoiatas Schmitti “ohtlike mõtete” levitamise eest — ohtlike, sest nad tabavad täpselt probleeme ja pakuvad vastuvõetamatuid lahendusi — ingliskeeles kultuuriruumis. Vt Habermas 1989.

³Olen teadlik Mouffe'i üritusest mõtelda “koos Schmittiga Schmitti vastu” ning see võib tekitada kiusatust omistada samasugust vaadet *in absentia* ka Laclaule. Kuna minu eesmärgiks pole Mouffe'i tõlgendust ja kriitikat vaidlustada, siis piisab osutusest, et tema liikumine antagonistlikult vaenlaselt agonistlikule vastasele lähtub problemaatilisest eeldusest, et vaenlane tähendab paratamatult kedagi, kes “tuleb hävitada, võttes tema nõudmisi ebalegitiimsena, nagu täpselt juhtubki antagonistliku sõber/vaenlane suhtega”, vt Mouffe 2005: 20. Schmitt oleks ilmselt esimene seda väidet vaidlustama, sest ta kinnitab näiteks, et vaenlasega võib isegi olla kasulik äri ajada — kuniks jäädakse eksistentsiaalselt teadlikuks, et ta on kõigele vaatamata teine, võõras. Ma mõistan Mouffe'i soovi seda antagonistlikku vastasseisu “taltsutada” või “sublimeerida”, et võimaldada teatud määral ühiskondlikku pluraalsust, aga samuti tundub mulle mõttekas uurida lähemalt Schmitti mõistelisi ressursse ning laiendada tema ideid (poliitilise) ühtsuse või ühesuse ontoloogiliste tingimuste suunas, s.o liikuda “sinnapoole Schmitti”.

clau tunnistab antagonismi põhjanevat, ületamatut staatust, aga selmet fetišeerida seda heroilises sõjalises konfliktis, sisestab ta selle sümboolsesse korda kui hegemoonia eest võitlemise poliitilise loogika” (Žižek 2000: 172). Žižeki veidi liiga kärsitus tõlgenduses esindab Schmitt paradigmaatiliselt säärast ultrapoliitikat, mis seisneb katses teisaldada sotsiaalset keha läbistav *seesmine* võitlus avaliku vaenu, tooruse ja vägivalla *välisele* pinnale, teisisõnu, “depolitis eerida konflikt, viia see oma äärmusesse poliitika otsese militariseerimise kaudu” (Žižek 1999: 29). Laclau saavutus seisneb seevastu selles, et ta rõhutab loomupärase ja ülesehitava konfliktisuse esmasust, andmata järele kiusatus ele seda poliitilise antagonismi pärisomast mõõdet eitada või salata.

Õigupoolest on Laclau ühel puhul Schmitti mõtteid lausa ot sesõnu arutanud, nimelt ülevaateartiklis Schmitti raamatu *Partisaniteooria* (1963) kohta. Laclau väidab seal, et Schmitti käsitluse väärtus seisneb kahes punktis: “Esimene puudutab seda alustrajavat rolli, mille ta omistab vaenulikkusele poliitiliste ruumide struktureerimisel. Antagonism on tema jaoks poliitilise analüüsi keskpunktis. Teine väärtus on seotud viisiga, kuidas ta mõistab “reaalset vaenlast”: see kätkeb samaväärsusloogika sisetoomist antagonistliku leeri korraldamisse” (Laclau 2005a: 11). See tunnustus pole muidugi tingimatu ning järgnevalt tõstatabki Laclau olulise küsimuse, kui tundlik Schmitt üldse on oma raamatus tehtud eristuste nüansside ja tüsistuste suhtes. Seetõttu pole üllatav, et artikli lõpus ärgitab Laclau nägema “erinevus- ja samaväärsusloogikate vaheliste liigendusevormide märksa mitmekesisema visiooni võimalikkust” (samas: 12) — võimalikkust, millest Schmitt ei näi olevat eriti teadlik.

Seda teemat tahaksingi nüüd veidi pikemalt lahata. Täpsemalt öeldes tooksin esile veel mõned ühilduvused Schmitti ja Laclau vahel, mis puudutavad (1) poliitiliste entiteetide ülesehitamist, (2) kogukondliku ruumi ühisust, ning (3) poliitilise subjektiivsuse loomust. Mõlemad mõtlejad väidavad, et igasugune poliitiline vorm (teisisõnu, igasugune kollektiivsete identiteetide kujundamine) hõlmab eneses kahe vastandliku printsiibi või loogika vastasmängu, nimelt samaväärsus- ja erinevusloogika Laclau puhul ning identsus- ja esindusprintsii Schmitti puhul. Samuti näevad

mõlemad poliitilist ühtsust rajanevana selle osaliste antagonistliku erinevuse tunnustamisel (“Üks jaguneb Kaheks”), mille puhul kogukondliku sideme või hegemoonilise seose olemasolu kätkeb eneselõhestuse reaalsel võimalikkust, mida peegeldab ambivalentne *stasis*’e mõiste. Enamgi, mõlemad keskenduvad otsustavale küsimusele rahva moodustamisest samastamisprotseduuride või samaväärsuslike praktikate kaudu ning mõlemad rõhutavad seda seesmist negatiivsust ja juhitamatut liiasust (“valitsematust”), mida *demos*’e mõiste kaasaegse sotsiaal-poliitilise positiivsuse vallas kätkeb.

Ma vaatlen kõigepealt poliitilise vormi konstitutiivseid printsiipe, seejärel pöördun poliitilise ühtsuse probleemi poole ning lõpetuseks käsitlen demokraatia küsimust ja rahvalikku subjekti. Mu eesmärk on laiendada “hingesuguluse ruumi”, kaasates Schmitti mõtlemise teatavaid aspekte, mis on seni jäänud suurema tähelepanuta. Usun, et need struktuursed vastavused osutavad mõnede kaugemate kaastähenduste suunas. Nad panevad meid ühelt poolt rohkem hindama Schmitti kui postfundatsioonistlikku poliitilist mõtlejat n-ö *avant la lettre*, kelle äratundmised võiksid panustada — sealpool kurikuulsat sõbra ja vaenlase eristust — radikaalselt mõistetud demokraatiateooria arendamisse. Ent need seosed võiksid teiselt poolt valgustada ka mõningaid Laclau lähenemise kriitilisi aspekte, laiendades seda diskursuseanalüüsi kitsastest piiridest kaugemale, kõikehõlmavamale poliitilisuse teooria poole.

Üks märkus veel. Ma ei soovi siin sisendada mingit otsest mõjuliini kahe mõtleja vahel. Postmarxismi peamised ideed, nagu need sõnastati Laclau ja Mouffe’i töödes, on arenenud hoopis teistsuguses vaimses kliimas ning on järginud omaenese poliitilist agendat, millel pole Schmitti positsioonide ja probleemidega midagi ühist. Olles angloameerika akadeemilises ilmas sisuliselt tundmatu kuni oma surmani (mis juhuse tahtel langes kokku *Hegemoonia ja sotsialistliku strateegia* avaldamisega 1985. aastal), jäid Schmitti teosed laiemale teoreetilisele dialoogile kättesaamatuks peaaegu 1990. aastate keskpaigani. Ernst Jünger kirjeldas kord Schmitti mõtlemist ühe erilise sõjatehnilise leiutisena — “miinina, mis plahvatab hääletult”: “varemeid nähakse justkui võ-

luväel kokku varisemas ning häving leiab aset juba enne, kui see kuuldavaks saab” (Jünger, Schmitt 1999: 7). Tänapäeval jääb vaid loota, et selle plahvatuse järelkõmin ei lange kurtidele kõrvadele.

II

Olen Laclau mõtlemist pikemalt käsitlenud mujal (vt nt Lipping 2015). Seetõttu mainin vaid põgusalt Laclau ideed erinevusest ja samaväärsusest kui kahest fundamentaalsest mõõtmest, mida iga-sugune süsteemse identsuse ülesehitamine alati kätkeb. Selle idee kõige täpsem teoreetiline sõnastus pärineb artiklist “Miks on tühjad tähistajad poliitikas olulised?”. Laclau väidab seal, et “kõikvõimalikud süstemaatilised toimed [on] alati samaväärsuse ja erinevuse vahelise ebastabiilse kompromissi tulemus”.⁴ Teisisõnu, elementide identsus mingis kollektiivses süsteemis on ühtaegu erinevuslik (sest peale erinevuste midagi muud ei eksisteeri) ja samaväärne (sest kuulutakse ühte süsteemi, s.t asutakse siinpool süsteemi piiritlevat rajajoont). Selle tagajärjel “on iga elemendi identsus määravalt lõhestunud [---], see lõhe või ambivalents [on] kogu süsteemse identsuse jaoks määrav” (Laclau 2015a: 190). Laclau järgi võib niisiis väita, et ühiskonna ja tegelikult iga tähendusliku süsteemi moodustamine toimub alati neid kahte telge pidi, või veelgi üldisemalt, kogu ühiskondlik identsus kujuneb erinevuse ja samaväärsuse kohtumispunkti. Need kaks on iga kogukondliku poliitilise vormi taotlemisel lõpuni ühildamatud, kuid võrdsetl hädavajalikud osalised.

Nende formaalsete loogikate — mis üldiselt iseloomustavad iga-sugust tähistavat struktuuri — ülekandmisel poliitilisele tasandile satutakse ometi vastamisi teatava ebasümmeetriaga, mis läbib kõiki Laclau töid. Näiteks *Hegemoonias ja sotsialistlikus strateegias* kalduvad erinevus ja samaväärsus kattuma vastavalt liberalismi ja demokraatiaga: ““Samaväärsuse demokraatlik loogika” ja “erinevuse liberaalne loogika” seavad ühiskondlikkusse sisse teatava “pinge ja avatuse”” (Laclau, Mouffe 1985: 190). Ka

---

⁴Laclau 2015a: 192. Vt ka saatesõna “Miks on tühjad tähistajad poliitikas olulised?” tõlke esmailmumisel: Lipping 2002.

hilisemas teoses *Populistlikust mõistusest* (Laclau 2005b) seostuvad need kaks otse kas argise, banaalse administreerimisega või tõelise, autentse poliitikaga. Laclau räägib seal “poliitika ja administreerimise liigendusest”, kus erinevusloogika haakub positivistliku haldamise, institutsioonilise korra ja koguni legaalsusega. Ning seda vastandina legitiimsusele, mis kuulub tõeliselt poliitilise, hegemoonilise, populistliku ja rebestava momendina samaväärsusahela poolele. Ilmneb, et meil on siin tegu kogukondliku ruumi kahe diametraalselt vastandliku liikumisega depolitiseerumise ja repolitiseerumise vahel.

Schmitt käsitleb poliitilisi ühendusi ja neid kujundavaid printsiipe oma poleemiliste traktaatidega võrreldes palju süstemaatilises ja akadeemilises modernse konstitutsionalismi teemalises teoses *Põhikorraõpetus* (1928). Ta esitab seal ühe “tänapäeval domineeriva” spetsiifilise riigivormi — nimelt liberaalse, kodanliku õigusriigi (*bürgerliche Rechtsstaat*) põhiseadusliku teooria. Schmitti analüüs kulgeb rea eristuste ja jaotuste kaudu, millest kõige põhjapanevam on eristus modernse põhiseaduse õigusriikliku komponendi ja poliitilise komponendi vahel. *Rechtsstaat*’i mõiste viitab õigusnormide suletud süsteemile, millele riik on põhimõtteliselt allutatud. Teisisõnu, riik kui ühiskonna rangelt kontrollitud teenija põhineb “seaduse valitsemisel” (*rule of law*), s.o kodanliku vabaduse liberaalse printsiibi tunnustamisel ja jõustamisel: “Põhiõigused [distributsiooniprintsiip] ja võimude lahusus [organisatsiooniprintsiip] tähistavad seega modernse põhiseaduse õigusriikliku komponendi olemuslikku sisu. [...] Kodanliku õigusriigi teostunud ideaal tipneb terve riikliku elu üleüldises *juuriidilises formaliseerituses*” (Schmitt 1993: 127, 133). Säärasas asjade korras omistub ülimuslikkus nn kodanlikele negatiivsetele õigustele: isikuvabadus, eraomand, lepinguvabadus, äri- ja ametivabadus jne. Need on sisuliselt õigused, mida vaba üksikindiviid riigi suhtes omab ning mille põhjapanev eesmärk on kaitsta kodanikku riikliku võimu kuritarvituste eest. Kuna see hõlmab ainult hulka piiranguid ja tõkkeid riigi sekkumisele, siis ei kätke ta eneses mingitki riigivormi.

Säärasena ei tähista õigusriiklik komponent ei põhikorda ega iseseisvat riigivormi ning iseäranis asutav võim jääb alati sellest

väljapoole — mis viitab sellele, et liberaalne individualism (le-gaalsuse raamistik) on lõppkokkuvõttes võimetu poliitilisusega toime tulema. Selleks, et üldse eksisteerida, peab see pidurite ja puhvrite süsteem poliitilisust hoopis eeldama: “Tegelikult jääb õigusriik oma seaduslikkusele ja normatiivsusele vaatamata ikka alati *riigiks* ning kätkeb järelkult väljaspool spetsiifilist kodanlik-õigusriiklikku komponenti alati veel ka teist, eriomaselt *poliitilist* komponenti” (samas: 125). See viimane koosneb omakorda kahest vastandlikust vormiprintsiibist, mida Schmitt arutab raamatu 16. alajaotuses “Kodanlik õigusriik ja poliitiline vorm”. See kõlab kokkuvõtlikult nõnda:

Poliitilise elu tegelikkuses pole riiki, mis võiks loobuda identsusprintsiiibi kõigist struktuurielementidest, nagu ei saa ka ükski riik loobuda representatsiooni kõigist struktuurielementidest. Isegi seal, kus tehakse katse absoluutne identsus tingimatult ellu viia, jäävad representatsiooni elemendid ja meetodid möödapääsmatuks, ning vastupidi, ükski representatsioon pole võimalik ilma identsuskujutlusteta. Need kaks võimalikkust, identsus ja representatsioon, ei välista teineteist, vaid on pigem kaks vastandliku orientatsioonipunkti poliitilise ühtsuse konkreetsele formeerumisele. Igas riigis on üks või teine ülekaalus, kuid mõlemad kuuluvad rahva poliitilise eksistentsi juurde. (Samas: 205–206.)

Oma võimatusse äärmusse viiduna moodustaksid nende kahe printsiiibi ideaaltüübid vastavalt vahetul identsusel põhineva absoluutse demokraatia või ainulisel esindusisikul põhineva absoluutse monarhia. Demokraatia ideaaltingimustes, kus eksisteerib loomupäraselt antud või ajalooliselt saavutatud homogeensus, kaldub poliitiline elu toimima “iseenesest” (s.o eksisteerib reaalne suutlikkus eristada sõpra ja vaenlast). Ent seda olukorda tuleb käsitada ideaalse vaimse konstruktina, mitte ajaloolis-poliitilise reaalsusena. Kui täielikult identsusprintsiiip ka teostuks (meenu-tagem Ernest Renani kuulsat ideed natsioonist kui igapäevasest rahvahääletusest, *un plébiscite de tous les jours*), jääb mingi esinduselement alati alles: “Kunati kohaloleva rahva täielikku, absoluutset identsust iseenda kui poliitilise ühtsusega pole üheski kohas ühelgi hetkel olemas” (samas: 207). Iga poliitilist ühtsust tuleb mingil moel lõimida, sest säärane ühtsus pole vahetult antud ega kohal. Puhas ja vahendamata identsuspoliitika on seega

ekslik ja isegi kahjulik: “Identsusprintsiiibi radikaalse teostamise oht seisneb selles, et tema olemuslik eeldus, rahva sisuline ühesugusus, muutub võltsituks. Maksimaalne identsus jääb nõnda saavutamata, küll aga saavutatakse minimaalne valitsemine” (samas: 215).

Samal moel annab ka maksimaalne esindatus — rahva vähi-
magi sisulise identsuse või homogeensusega — tulemuseks riigi
ilma rahvata: “Selle olukorra oht seisneb selles, et poliitilise üht-
suse subjekti, rahvast, eiratakse ning riik, mis pole kunagi mida-
gi muud kui poliitilise ühtsuse seisundi saavutanud rahvas, kao-
tab oma sisu” (samas). Pole olemas absoluutset representatsiooni,
sest rahvas on ühel või teisel viisil alati olemas ja kohal, pealegi
“ei saa olla mingit esindamist ilma avalikkuseta ning mingit ava-
likkust ilma rahvata” (*keine Repräsentation ohne Öffentlichkeit,*
keine Öffentlichkeit ohne Volk) (samas: 208). Iseäranis oluline on
see demokraatlike režiimide puhul, kus seos valitsuse ja rahva
vahel on fundamentaalne: “Valitsemise ja valitsetud olemise, juh-
timise ja juhitud olemise samaaegsus tähendab mõlema printsiiibi,
representatsiooni ja identsuse ühendust, ilma milleta on riik või-
matu” (samas: 216).

Schmitti mõttekäiku kokku võttes: erinevus riigivormide vahel põhineb tõsiasjal, et eksisteerib kaks vastandlikku poliitilist vormiprintsiipi, nii et iga poliitiline ühendus saab oma konkreetse vormi nende printsiipide spetsiifilisest teostumisest. Muidugi pole säärane teostumine kaugeltki endastmõistetav ega probleemitu, sest kahe printsiiibi või loogika vastasmäng kätkeb alati seesmist pinget ja isegi vasturääkivust. Kumbki printsiip ei suuda domineerida täielikult ning mõlemad on kogukonna kui terviku moodustamisel võrdselt nõutavad. Otsustavaks saab seega nende kahe võimalike vahenduste määratlemine ja mõtestamine. Tulemuseks on tõepoolest poliitiline ühendus, aga selle ühtsus või ühesus ei viita mingile sidusale ja isemääratud objektile, vaid eriomase pinge ja intensiivsusega laetud ruumile (vaatamata kõigile seal kehtivatele praktikatele ja sotsiaalsetele positiivsustele). Laclau võtmesõna tervele sellele probleemikompleksile on hegemoonia, Schmittil aga (nagu kohe näeme) stasioloogia.

III

Poliitilise ühtsuse küsimus on ülioluline: kes on see “meie” (*we the people*), kes võtab nõuks moodustada täiusliku ühenduse ja panna see toimima vastavalt oma volile? Laclau järgi pole see ühtsus kaugeltki loomulik ega spontaanne moodustis; vastupidi, see on alati sattumuslike (ümber)liigenduste rohkem või vähem habras tagajärg. Ühiskondlik lüli, mis sepistab kogukondliku koosolemise ning seob heterogeense rahvahulga üheks, on alati diskursiivselt (sümboolselt) konstrueeritud, isegi kui selle loomus on olemuslikult (Freudi järgi) libidinoosne. Tulemusena saadud kogukondlik täius on isandtähistaja ühiskondlik-sümboolsele väljale sisenemise resultaat, laclauliku tühja tähistaja sekkumise tagajärg, mis tekitab tähendusliku terviku ning johtub radikaalsest afektiivsest paigutusest, mis varustab poliitilised tegutsejad nende iha põhjusobjektiga. Laclau rõhutab sageli, et sümboolne ja afektiivne mõõde kujutavad endast ühe samaväärsusloogika kahte külge, mis poliitilisest vaatepunktist toimib inimliku koosolemise põhjapanevalt antagonistliku, alusetu ja liiase loomuse taustal ja toimel. Antagonism kui igasuguse ühiskondliku objektiivsuse lagunemine ja/või selle piir — see kuulus lacanlik vormel *il n’y a pas de rapport...* (suhet pole olemas) — osutub siin poliitilisuse enda ülesehitavaks tingimuseks.

Emapilgul ei saa miski olla Schmittile võõram kui see radikaalne uusvasakpoolne hinnang demokraatlikule umbsõlmele, mis on rüütatud keerukasse lacano-marxistlikku kõnepruuki. Aga kuidas on asjad Schmitti puhul tegelikult? Mõtiskledes vaenlase mõiste üle oma sõjajärgsetes kirjutistes, näiteks *Partisaniteoorias* (mille alapealkiri on “Vahemärkus poliitilisuse mõistele”), nendib Schmitt, et olemata sugugi eksistentsiaalselt täiesti teine, totaalne võõras või absoluutne väljaspoolne, on reaalne vaenlane (*der wirkliche Feind*) keegi, kes “seisab minu enese tasan dil” (*der Feind steht auf meiner eigenen Ebene*). Schmitt tsiteerib poolehoiuga oma poeedist sõbra Theodor Däubleri värsirida, *Der Feind ist unsre eigne Frage als Gestalt*, vaenlane on meie enda küsimuse kuju (Schmitt 2007: 85). Antagonism on see, mis toob mina moodustumisprotsessi sisse dialektilise pinge, nii et poliiti-

lisuse dünaamika paigutub (kodaniku) identiteedi või (kollektiivse) isiksuse päris tuuma:

Keda ma saan lõpuks tunnistada oma vaenlasena? Ilmselt ainult seda, kes saab mind küsitavaks seada. Niivõrd kui ma teda vaenlasena tunnistan, tunnistan ma ühtlasi, et ta saab mind küsitavaks seada. Ja kes seda tõeliselt teha saab? Ainult mina ise. Või minu vend. Nõnda siis, teine on minu vend...⁵

See mina küsitlemine iseenese poolt osutub refleksiivse määratlemise protsessiks, mida alaliselt kummitab enesehävitususe jõud, sest see ilmneb vaenlase kujus, mis on *enese*-erinevus sama/sõbra leeris. Schmitt osutab sellele sisevaenlase (seesmise jagunemise ehk kodusõja) reaalsele võimalikkusele kartesiaanliku *cogito* dramaatilise ümbersõnastamise kaudu:

Mõtlen, *siis* on mul vaenlased. Mõtlen, järelikult ma *ei* ole (*ei* ole *kindel*); sest mind ohustab minusugune. Mõtlen iseendale, järelikult olen ma topelt: mina ja mõte. Mõtlen ja *selle tulemusel* (järelikult) on mul vaenlased. Vaenlane *ilmub* tõsiasjast, et ma ise temast *teadlikuks saan*; ma sigitan ta nii, nagu jumal-isa sigitab jumal-poja. *Mõtlen oma vaenlast*, järelikult ei ole me kaks, vaid üks või ühesus. Mõtlemine vaenab, vaenajad mõtlevad — *ergo existant qualitate qua hostes*.⁶

See lõik on üsna kõnekas. Seal sõnastatud kiasmaatiline suhe — “mõtlemine vaenab, vaenajad mõtlevad” (*Denken feindet, Feinde denken*) — viitab sellele, et eneseteadmise püüdlus, oma eksistentsiaalse seisundi mõtestamine, on paratamatult konfliktne afäär, mis tahes-tahtmata avastab erinevuse samasuse seest, teisesuse identsuse tuumas, lõhestuse keset ühtsust ennast. Lisaks vihjab see sellele, et mõtelda suhet oma vaenlasega — mis on tegelikult “mittesuhe”: mitte lihtsalt suhte puudumine, vaid suhte äärmuslik, oma katkemispunktini viidud intensiivsus ja pingsus — tähendab reflektiivselt ühendada ja ühildada vastastikust olemist.

⁵Schmitt 1950: 89. Vrd Laclau: “Kinnitada oma *erinevuslikku* identiteeti tähendab [...] kaasata sellesse identiteeti midagi teist, mille suhtes ennast piiritletakse” (Laclau 2015b: 203).

⁶Lad k “Seega eksisteerivad kvaliteedid vaenlastena”. Schmitti kiri Joachim Schickelile (31. mai 1970), vt Schickel 1993: 71.

Kui mõtlen ennast, siis ma kahestun; aga kui mõtlen oma vaenlast, siis me kaks saame üheks. Ning kui vaenlase kujukse osutub vend, siis pole me kunagi kaugel vennaliku vastasseisu reaalsest võimalikkusest, s.o kodusõjast.

Huvitaval kombel võrdleb Schmitt sõbra ja vaenlase poliitilist suhet teoloogilise suhtega jumal-isa ja jumal-poja vahel. Selle suhte loomus — küsimus, kas nende kahe vahel eksisteerib sama olemus (*homoousia*) või on viimane isa suhtes pelgalt sarnase olemusega (*homoiouusia*) — oli teatavasti 4. sajandi ariaanliku (monoteistliku) vaidluse keskpunktis. Kuigi see vaidlus lahenes lõpuks olemusühtsuse kasuks teoloogilise õpetuse kaudu *stasis*’est kolmainsuses, mille järgi jumal on üks olend, kuid kolmes isikus ehk hüpostaasis, tekkis selle tulemusel jumalat seesmiselt lõhestav mõra (jumala enesehülgamine). Sellega seoses kasutab Schmitt Nazianzose Gregoriose ütlust (*Oratio theologica*, III, 2), mida tsiteerib teoloog Erik Petersen: “Üks — *to Hen* — mässab — *stasiazōn* — iseenda vastu — *pros heauton*”, ning lisab: “Otse selle keerulise dogma kõige täpsema sõnastuse keskelt avastame sõna *stasis* tähenduses ‘mäss’. [...] oleme siin tunnistajaks, kuidas kolmainsuse õpetuse keskmest kerkib esile tõeline “teoloogilis-poliitiline stasioloogia” [...], kui iga ühtsus kätkeb kahesust ja seega ka mässu või *stasis*’e immanentset võimalikkust, siis näib teoloogia muutuvat “stasioloogiaks”” (Schmitt 2008: 122, 123, 126).

Sõna *stasis*, mille olemuslik kahemõttelisus ei jää Schmittil märkamata (*stasis* tähendab paigalseisu, rahu, seisukohta, staa-tust, *aga ka* rahutust, liikumist, mässu ja isegi kodusõda), toimib siin pideva meeldetuletusena, et vaenu ja vaenlase probleemi pole eales võimalik eirata ega ka lõplikult lahendada. Poliitiline ühendus ei vabane kunagi seesmistest antagonismidest: üks jagab ja vastustab ennast lakkamatult ning teeb seda oma väidetavast ühtsusest ja homogeensusest hoolimata. *Stasis* ilmneb seega konfliktina, mis paradoksaalselt ühendab, jagunemisena, mis tugevdab ühisust, lahkkelina, mis juhatab harmooniat; ta on vägivaldne dünaamika polise südames, mis tagab püsiva korra ja kindla ühtsuse. See *stasis*’e duaalsus, mis kätkeb iseendaga vastuolus olemise alalist võimalikkust, “osutab tegelikult *poliitilisuse autogeneesi*-

le, kus üks lõhestab end kaheks ning on enesega alati ühismõõdu-
tu”, nagu Banu Bargu õigesti märgib (Bargu 2011: 152).

Need Schmitti tähelepanekud antagonismi kahetise loomuse
kohta meenutavad Nicole Loraux’ olulisi töid *stasis*’e kui Antiik-
Kreeka poliitilise mõtlemise keskse kategooria — nii oma diskur-
siivse kohalolu kui ka oma puudumise, või täpsemalt: oma sis-
searvava väljaarvamise — kohta: “kui kreeklased [enne Aristo-
telest] mõtlesid poliitikast [---], käsitasid nad seda kahepoolse-
na” (Loraux 1991: 40). Loraux’ originaalne mõttearendus ärgi-
tab “loobuma Ühe liikumatust diskursusest” ning käsitama linna
dünaamilise subjektina, kes *mõtleb* (Loraux 2006: 59–61). Ning
see, mida linn ei saa lakata mõtlemast (vaatamata kõigile eitamis-
tele, salgamistele, keeldumistele ja kinnitustele vastupidises), on
tõsiasi, et “poliitilisuse tuumas asub virtuaalselt — ja mõnikord
aktuaalselt — konflikt, ning jagunemine kaheks, see õnnetu häda,
on ilusa ühtse Linna teine külg” (samas: 55). Loraux’ mõte on see,
et kogukondlik side rajaneb — ja seda vahest kõige võimsamal
moel — jagunemisel, ebakõlal, erimeelsusel; et “vendade *stasis*”,
see äärmiselt ambivalentne vennalik side, on ohtlikult tugev seos;
ning et see moodustab õigupoolest poliitilisuse aluspõhja, niivõrd
kui see on miski, mida vallatakse ühiselt. Teisisõnu, Loraux pühi-
seb paradoksaalset ühtsust konfliktis iseendaga, mispuhul *stasis*
“oleks tegelikult midagi kogukonna sideaine sarnast”.⁷

Viimane väljend leiab oma paralleeli Laclau gramsciliku he-
gemoonia kategoorias, mis kirjeldab “ühiskondlikku keha niduva
ideoloogilise “tsemendi” universaalset mehhanismi” (Žižek 2000:
174). Kuna mis tahes hegemooniline suhe — mille kaudu mingi
osaline, eripärane sisu üritab kehastada kogukonna võimatut to-
taalsust (illusoortset ühtsust) — eeldab pingestatud tühikut kogu-
konna settinud sotsiaalsete praktikate (universaalse sulu) ja reak-
tiveeritud poliitiliste sekkumiste (osaliste avanemiste) vahel, siis
jääb sidumisprotsess paratamatult hapraks ja pööratavaks, altiks
vastuhegemooniliste, lahtisiduvate algatuste võimalikkusele. See
tähendab, et ühiskonda jääb alati vaevama antagonism ja lõhes-

⁷Samas: 67. *Stasis*’e teemat on hiljuti oma doktoritöös põhjalikult
käsitlenud Neeme Näripä, seda küll saksa keeles. Vt Näripä 2019.

tus ning “vaenamise” najal püsivad seesmised rajajooned ja poliitilised toimijad jäävad igavesti kogema lakkamatuid teisaldu misprotsesse. (Laclau 2005a: 7.) Sel põhjusel ei viita *stasis* üksnes selliste eristuste ebastabiilsusele nagu *polemos-stasis*, välimine-seesmine, välissuhted-siseasjad, avalik-privaatne, sõber-vaenlane jne, vaid sisuliselt seiskab need vastandused üldse, toimides ebamäärasuse või otsustamatuse figuurina kahe tervikut moodustava osa vahel. Ma väidan, et *stasis* mängib siin Schmitti mõtlemise suhtes samasugust rolli, nagu *pharmakon* (ühtaegu nii mürk kui ravim, nii surmav mikstuur kui tervendav medikament) mängib kõne ja kirja eristuse seiskamisel ja õõnestamisel Platoni puhul — kui meenutada Derrida kuulsat dekonstruktiivset lugemist “Platoni farmaatsias” (1968).

IV

Liigun nüüd kolmanda teema juurde, milleks on demokraatia küsimus. Laclau jaoks tähendab demokraatlik poliitika rahvaliku rinde — rahva kui sellise (*demos*) — konstrueerimist, mis valdavalt kulgeb samaväärsusloogika kaudu. See kätkeb egalitaarse printsiibi järkjärgulist laiendamist, hõlmamaks ühiskondliku elu üha kirjumaid ja kaugemaid valdkondi, teisisõnu, olemasolevate hierarhiate, võimustruktuuride ja sotsiaalsete erinevuste vaidlustamist rahva nimel. Schmitti arvates aga tähendab demokraatlik poliitika säärase rahvaliku tahte loomist ja kujundamist, mis põhineb identsusprintsiibi elluviimisel. Ka tema tunnistab “demokraatliku revolutsiooni” fakti, mille tagajärjeks on sealtpaale olnud demokraatlike ideede endastmõistetavus ning demokraatlike nõudmiste üldine veetus ja usutavus.

Kuid hetkeks, mil demokraatia saavutas vaieldamatu üleoleku positsiooni, oli ta juba minetanud oma alge vitaalsuse ja poleemilise väe — mis on nähtavasti igasuguse hegemoonilise triumfi paratamatu kaasnähe: “Demokraatiat nähti mitme isanda teenrina, mitte aga olemuslikku, selget sihti omavana. Koos oma kõige tähtsama vastase, monarhistliku printsiibi hävimisega kaotas ka demokraatia ise sisulise täpsuse ning jagas kõigi poleemiliste mõistete saatust” (Schmitt 1988: 24). Ta normaliseerus, neutrali-

seerus, depolitiseerus, ehk nagu Schmitt ütleb üldise tahte arusaa-maga seoses, “ta lakkas olemast poliitiliselt huvitav” (samas: 29). See diagnoos vastab sellele, mida Laclau nimetab (Husserli jäl-gedes) settimise momendiks: “Niivõrd kui asutamisakt on olnud edukas, kaldub aset leidma “algupära unustamine”; võimalike al-ternatiivide süsteem kipub kaduma ja algse sattumuslikkuse jäl-jed kipuvad tuhmuma. Sel viisil kaldub asutatu omandama pelga objektiivse kohalolu vormi” (Laclau 2015b: 103). Selle tagajärjel muutub (asutava) võimu *algupärane* mõõde nähtamatuks.

Sellistel puhkudel hakkab tõeliselt poliitiline tegu seostuma reaktiveerimise momendiga, mis aga (erinevalt Husserli käsitu-sest) “ei seisne seega algse olukorra juurde naasmises, vaid pel-galt uute antagonismide tekkimise kaudu selle nn “objektiivsu-se” sattumusliku loomuse taasavastamises” (samas: 104). Kui-das see poliitilisuse reaktiveerimine ehk taaselustamine toimub? See toimub rahvaliku rinde ülesehitamise kaudu kehtiva objek-tiivsuse (asjade positiivse korra, tähenduste kinnistunud süsteemi, erinevuste struktuuri, ebavõrdsuste hierarhia jne) vastu, teisisõnu sotsiaalsete suhete raamistike, institutsionaalsete seadete ja säte-te, keelemängu dominantsete reeglite politiseerimise kaudu. Just samaväärsusloogika kaudu siseneb negatiivsus ja sotsiaalne jagu-nemine (s.o poliitiline antagonism) olemasoleva ühiskondlikkuse väljale. Kuna Laclau seisukoht on selles küsimuses üsna selge, siis keskendun taas Schmitti arusaamade valgustamisele, sest ka tema puhul kannab ja peidab identsusprintsiipt teatavat negatiiv-sust. Kuidas nii?

Juba oma ajastukriitilises diagnoosis *Tänase parlamentaris-mi vaimulooline seis* (1923) oli Schmitt väitnud, et demokraatli-ke identiteetide (või rahvalike subjektide) näol pole meil sugugi tegu millegi vahetult antu või otseselt ilmsega: “Kõik need ident-sused pole käegakatsutav reaalsus, vaid põhinevad identsuse tun-nustamisel. See pole küsimus millestki õiguslikus, poliitilises või sotsioloogilises plaanis tegelikult võrdses, vaid on samastumiste küsimus” (Schmitt 1988: 26–27). Olgu selle printsiibi (identsus rahva tahtega) realiseerimiseks rakendatud vahendid millised ta-hes, “nad ei suuda iialgi saavutada absoluutset, otsest identsust, mis on igal ajahetkel reaalselt kohal. Tegelikult võrdsuse ja samas-

tumise tulemuste vahele jääb alati mingi distant” (samas: 27). Kõik sõltub niisiis sellest, kuidas rahva tahe moodustub — demokraatiat kummitab see tahte *kujundamise* probleem, nagu ka pidev võitlus selle tuvastamisvahendite üle. *Põhikorraõpetuses* rõhutab Schmitt taas seda taandamatut vahemaad, mis visalt püsib igas kehtivas identsuses: rahva kui sellise poliitiline ühtsus ei saa kunagi olla kohal tegelikus enesesamasuses. See demokraatliku identsuse piir johtub loomupäraselt sõna *rahvas* eri tähendustest.

Saksakeelne *Volk* võib tähistada mitmesuguseid poliitilisi, ühiskondlikke või õiguslikke subjekte ja entiteete — sõltuvalt spetsiifilisest kontekstist või konkreetsetest asjaoludest. Schmitti teoreetilistes arutlustes esineb *Volk* sageli mis tahes poliitilise ühtsuse üldnimetusena, olgu see määratletud etniliselt või territoriaalselt, põhinegu see religioonil või klassil jne. On sümptomaatiline, et *Volk* jääb alati — välja arvatud põhiseaduslikult sätestatud tegevuse teatud juhtudel (riiklikud valimised, plebistsiid ehk rahvahääletus, referendum ehk rahvaküsitlus) ja oma formaaljuuriidiliste pädevuste mis tahes võimalikust laiendamisest hoolimata — vormituks ja organiseerimatuks entiteediks, mida määravalt iseloomustab heterogeenne ülesehitus: ““Rahva” mõiste eripära seisneb selles, et rahvas on vormimata ega ole kunagi jäägitult vormitav suurus” (Schmitt 1993: 242).

Edasi toob Schmitt välja, et sõna *Volk* eriomaselt poliitiline tähendus peitub tema vastandumises igasugusele avalikule võimule või valitsevale autoriteedile: “Rahvas on see, kes *ei* valitse, *ei* esinda, *ei* teosta ametlikult organiseeritud funktsioone. [...] Rahvas on selle sõna eripärasest tähendusest kõik need, kes *ei* ole eriliselt ja silmapaistvad, kes *ei* ole privilegeeritud, kes *ei* ole omandi, sotsiaalse positsiooni või hariduse kaudu esile tõstetud (nii ütleb veel Schopenhauer: “Kes ladina keelt ei mõista, kuulub rahva hulka”)” (samas: 241–243). Säärane antiteetiline tähendus või negatiivne määrang osutub “rahva” mõiste suhtes millekski olemuslikuks. See isevärki negatiivsus (näiteks teatripublik kui see osa kohalolijaist, kes *ei* näitle) pole üksnes sotsioloogiliselt tähelepanuväärne; see on samuti ja eelkõige poliitiliselt relevantne ning sel on erilised kaastähendused demokraatialle, kus *demos* peaks juba oma definitsiooni põhjal valitsema.

Rahva taandamatut jääki ei saa kaasata ühtegi organiseeritud struktuuri ega protseduurilisse süsteemi. Seeläbi aga on arvulisel vähemusel võimalik esineda “rahvana” ja valitseda avalikku arvamust niipea, kui ta hakkab ilmutama tugevalt motiveeritud ja otsusekindlat poliitilist tahet elanikkonna poliitiliselt jõuetu või ükskõikse enamuse vastu. Just see negatiivsus annab mõistele erakordse poliitilise energia ja poleemilise väe (“võimu juures olivad ei kuulu rahva hulka”). “Rahvaga” samastumise võimalikkus on miski, mida ei saa välistada, neutraliseerida ega reguleerida, ning just demokraatias — mille legitiimsus sõltubki lõppkokkuvõttes *demos*’e mõistest — ilmneb see seemine potentsiaalsus iseäranis jõulisel moel:

Õiguslikult organiseerimatu loomus annabki talle ülimuslikkuse ja poliitilise võimaluse tähistada end *otse* rahvana ning samastada oma tahe rahva tahtega. [...] Ükski põhiseadus ei saa selgelt määratleda, kes on selles tähenduses rahvas. Rahvas saab olla ükskõik milline hulk, mis ilmneb vaieldamatult rahvana ja seega otsustab ise *in concreto*, see tähendab, antud ühiskondlik-poliitilises reaalsuses, kes on parajasti see, kes rahvana tegutseb. (Schmitt 1927: 49–50.)

Rahva negatiivne määratlus viitab omaenda positiivse identiteedi puudumisele. Rahvas on olemuslikult “teine” ning näeb ennast “teisena”, “nende hulka mitte kuuluvana” (olgu “need” siis valitsev klass, bürokraatlik eliit, aristokraatia, maaomanikud, koloniaalvõimud, riigirahvus vms). Poliitilise subjektiivsuse omandamine tähendab just seda: oma negatiivsuse või olemisspuuduse äratundmist. *Populistlikus mõistuses* osundab Laclau Jacques Rancière’i:

Just teiste osaliste põhjustatud ülekohtu nimel samastubki rahvas kogukonna tervikuga. Kel iganes puudub osa — vaesed antiikajal, kolmas seisus, nüüdisaja proletariaat —, sel ei saa õieti olla muud osa kui kõik või mitte midagi. Pealegi, just nende eksisteerimise kaudu, kellel puudub osa, selle eimiski kaudu, mis on kõik, eksisteeribki kogukond poliitilise kogukonnana, see tähendab, lõhestatuna põhjanevast vaidlusest — vaidlusest, mis puudutab kogukonna osade loendamist isegi rohkem, kui nende “õigusi”. Rahvas ei ole üks klass teiste hulgas. Nad on selle ülekohtu klass, mis kahtlustab kogukonda ning paneb selle kehtima õiglase ja ebaõiglase

“kogukonnana”. (Rancière 1999: 9, tsit. Laclau 2005b: 247; vt ka lk 348.)

See dünaamika muudabki kogukonna poliitiliseks, s.o põhjaneva lahkavuse või erimeelsuse poolt lõhestatuks. Laclau nõustub täielikult Rancière’i seletusega rahvaliku subjektiivsuse moodustumisest, kuid seda teeb ka Schmitt.

Meenutagem, et rahvas on eelkõige poliitiline mõiste ning tal on sellele vastavalt poleemiline iseloom. Säärane on kokkuvõtvalt Schmitti argument: kolmas seisus oli see, kes Prantsuse revolutsiooni ajal võitles oma õiguste ja ligipääsu eest võimule. Seega oli tähtsaval kodanlusel, vastandudes aristokraatiale ja teistele privilegeeritud kihtidele, võimalik samastada end natsiooniga. Aga niipea, kui kodanlus kaotas oma “poliitilise negatiivsuse” — see tähendab, niipea kui ta saavutas omandi ja hariduse kaudu positiivse staatuse, sai osa võimust ning kehtestas end lõpuks valitseva klassina liberaalses riigis (olles nõnda täitnud Sieyèsi ennustuse, et kolmas seisus, olles siiani olnud poliitilises korralduses eimiski, saab kord millekski) —, minetas ta sellega ka oma “rahvaliku” iseloomu. Eitus liikus edasi ja leidis uue subjekti, uue sotsiaalse eimiski (*das soziale Nichts*), nagu Schmitt rõhutab: “Nüüd muutus rahvaks *proletariaat*, sest ta muutus selle negatiivsuse kandjaks: ta on see osa elanikkonnast, kellel *pole* omandit, kes ei osale toodetud lisaväärtuse jagamises ega leia kehtivas korras enesele kohta” (Schmitt 1993: 243). Ent see negatiivsus — olla oma kohast ilma jäetud, kinnistunud klasside poolt eitatud — ainult võimendab selle poliitilist tähenduslikkust: “Varakate klasside suhtes ilmneb ta rahvana iseäranis intensiivses tähenduses, ning proletarlaste assamblee on tänapäeval tõelisem rahvakogu kui töösturite või intellektuaalide kogunemine” (samas).

Ühesõnaga, “rahvas ei saa muutuda ametlikuks kehaks, lakkamata sellega olemast rahvas” (samas: 247). Selle negatiivsuse tõttu, mida ta kannab, on tema kohalolu — vahetu kohalolu, mida ei saa iialgi esindada ega vahendada — poliitilises elus seda määravam. Rahva reaalne kokkutulemine mis tahes eesmärgil (s.o millegi enama kui huvigrupina) — olgu see tänavameeleavaldusel, avalikel pidustustel, teatris, hipodroomil või staadionil — teeb temast vähemalt potentsiaalselt poliitilise entiteedi. Nii meenutab

Schmitt oma lugejatele, et iga rahvakogunemine, isegi säärane, mis näib algselt mittepoliitiline, kätkeb eneses ootamatuid poliitilisi võimalikkusi (samas: 244).

V

Pöördugem nüüd lõpetuseks tagasi avamärkuste juurde poliitilisest ruumist kui võitlusväljast, mida risti-rästi läbistavad poliitilised antagonismid ning kus negatiivsus omandab positiivse eksistentsi. Kuidas peaksime lähenema sellele otsustamatule pinnale, mida iseloomustab seesmine konfliktus ning pingestatud tegevus ühiskonna moodustamise ja identiteedi kujundamisega? Esimese asjana võib täheldada, et sel kontseptuaal-representatsioonilisel tasandil satume me silmitsi veidra paradoksiga. Ühelt poolt on meil tegu olemusliku vaidlustatavuse ja taandamatu antagonismi geneerilise väljaga, mis just ongi poliitilisus. Teiselt poolt aga on meil konkreetset liigid (vaidlustavad mõisted, negatiivsed identused, täitmata nõudmised jne), mis moodustavad antagonistlikult laetud vastasseisu instantse või punkte — sääraseid, kus selle pinna endemiline konfliktus leiab oma esilepurskumise võimalikkused. Paradoks seisneb faktis, et sugu satub siin vastamisi ühe oma liigi kui iseenese määratlusega (umbes nagu inimese mõiste, mis igat sorti rahvast täis turuplatsil ringi käies kohtaks ühel hetkel valget anglosaksi meest ning hüüataks võidukalt: “Vaata see ma olen!”). Schmitt väljendab seda tabavalt, öeldes, et “kõigil poliitilistel mõistetest, kujutistest ja sõnadest on poleemiline tähendus. Nad keskenduvad spetsiifilisele konfliktile ning on seotud konkreetse olukorraga [---]. Eelkõige määratleb poleemiline iseloom sõna “poliitilisus” kasutust ennast” (Schmitt 1996: 30–32).

Selle erinevusliku ruumiidentsuse moodustab üks tema erinevustest, mis ei ole mingi positiivselt määratud või määratletav erinevuslik moment, vaid pigem puhas erinevus kui selline: erinevus *kui* erinevus (võiks ka öelda: erinevuse nulltasand) ehk antagonismi reaalsus. Poliitilisus ei puuduta niivõrd ühte või teist eripärast positiivset määrangut, mille suhtes oleksid inimesed sisuliselt eri meelt; poliitilisus on eelkõige “puhta” antagonismi nihutaja, sümboolse-diskursiivse välja struktuurne või nominaalne

tunnusjoon, mis toimib puhtformaalsel viisil vastaspoolena ebatäielikkuse faktile (kuidas tahes seda viimast ka käsitada: inimlik lõplikkus, eksistentsi radikaalne sattumuslikkus, olemise aluseus, keskme puudumine, tähenduse lõplik kinnistamatus vms).

Näeme nüüd, millises täpses tähenduses peaksime mõistma tänapäeval laialt levinud väljendit “poliitilisuse esmasus” (*the primacy of the political*). Kindlasti mitte ühiskondliku olemise mingi autonoomse (regionaalse) valla ega inimtegevuse *sui generis* sfääri tähenduses. Nagu Schmitt korduvalt rõhutab, ei kirjelda poliitilisus mingit eriomast valda või substantsi, vaid “ainult inimeste ühendumise või lahutumise intensiivsust, mille motiivid võivad olla usulised, rahvuslikud (etnilises või kultuurilises tähenduses), majanduslikud või mingit muud liiki, ning mis võivad eri aegadel tekitada erinevaid liitumisi ja lahknemisi” (samas: 38). Teisisõnu, poliitilisust tuleks käsitada suhestumise ja pingestatuse väljana, mis toob inimesed kokku ja kehtestab nende vahel ühiskondliku sideme, aga ühtaegu avab need suhted ja ühendused intensiivistumise loogikale, mis äärmusjuhul ähvardab rebida puruks kogu olemasoleva sotsiaalse koe. See tähendab, et *poliitilised* suhted indiviidide vahel on *kvalitatiivselt* erinevad kõigist teistest ühiskondlikest suhtetüüpidest, peegeldades sisuliselt inimliku koosolemise põhjapanevalt avalikku iseloomu.

Samuti saab võimalikuks hoomata, kuidas nõnda mõistetud poliitilisus juba ilmutab teatud hegemoonilisi tunnusjooni ehk juba ennetab poliitika võrdsustust hegemooniaga. Seda seetõttu, nagu Laclau korduvalt rõhutab, et hegemoonia viitab nimelt loogikale, mille kaudu mingi eriomane sisu hakkab esindama universaalsust, mis on temaga täiesti ühismõõdutu. Sellel ülekanDEL puudub igasugune loogiline või mõisteline seletus. Loogiline üleminek on alusetu, sest see kulgeb üle ontoloogilise erinevuse *Abgrund*’i. Sel põhjusel polegi poliitilisus mitte regionaalne, vaid ontoloogiline kategooria. Schmitt oleks ehk lisanud, et poliitilisust ei tingi ei autonoomia ega heteronoomia, vaid hoopis seda (pseudo)vastandust dekonstrueeriv “ontonoomia”.

Lõpetuseks, ma ei pea Schmitti sugugi radikaalse demokraatia teoreetikuks, kelle arusaamu tuleks ihust ja hingest tervitada. Samuti ei väida ma, et Schmittita poleks postfundatsioonistliku

poliitilise mõtlemise üritus üldse tuult tiibadesse saanudki (kuigi kaldun arvama, et kõige vahedam ja produktiivsem viis Schmitti mõtlemist tõlgendada on käsitada teda postfundatsioonistliku mõtlejana *avant la lettre*). Siiski on Schmitti lugedes raske eirata teatud silmatorkavaid sarnasusi poliitilisuse küsimuse kontseptualiseerimisel. Üritasin osutada mõnede neist seoses Ernesto Laclau ideede ja nägemustega, mis tunduvad mulle teoreetiliselt palju detailsemad ja vaimselt edumeelsemad.

On tõsi, et Schmitt tundis inimliku koosolemise südamikus ära põhjaneva avatuse — radikaalse sattumuslikkuse asupai-ga, ohtliku poliitilise piirsituatsiooni, reaalse võimalikkuse momendi — ning tabas midagi kriitilist olemasoleva demokraatliku dispositiivi varjukülgede osas. Ometi, kui “poliitilises tegevuses seilavad inimesed piiritul ja põhjatul avamerel” (nagu Michael Oakeshott kunagi täheldas, vt Oakeshott 1991: 60), siis on suur kiusatus otsida meeleheitlikult *terra firma*’t: mingit stabiilset pinda, ohutut ankrupaika või turvalist suletud silmapiiri. Ning pole mingit garantiid, et see silmapiir saab olema heaendeline. Nagu väidab Laclau, “lõpliku sulu ja kohalolu võimatuse faktist ei tulene kuidagi eetilist imperatiivi seda avatust “kultiveerida” või veelgi vähem, paratamatult pühenduda demokraatlikule ühiskonnale” (Laclau 2015b: 237). See tõdemus võtab kenasti kokku Carl Schmitti tõusu ja languse, ent osutab ka võimalu-sele liikuda edasi. Mitte niivõrd “koos Schmittiga Schmitti vastu” (Mouffe), kuivõrd “sinnapoole Schmitti” — suunas, mida Schmitt teravalt teadvustas, ehkki polnud ise valmis ette võtma.

Kirjandus

- Althusser, Louis 2006. *Philosophy of the Encounter: Later Writings 1978–1987*. London & New York: Verso
- Bargu, Banu 2011. Stasiology: Political Theology and the Figure of the Sacrificial Enemy. — *After Secular Law*. Ed. by W. Sullivan, R. Yelle, M. Taussig-Rubbo. Stanford: Stanford University Press
- Derrida, Jacques 1995. *Positsioonid*. Tlk H. Krull. Tallinn: Vagabund

- F o u c a u l t, Michel 2011. Tõde ja võim. Tlk H. Krull. — *Võim, teadmine, subjekt*. Toim. M. Tamm. Tallinn: Varrak
- G a l l i e, W. B. 1956. Essentially Contested Concepts. — *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 56, pp. 167–198
- H a b e r m a s, Jürgen 1989. The Horrors of Autonomy: Carl Schmitt in English. — *The New Conservatism*. Cambridge, MA: MIT Press
- J ü n g e r, Ernst, Carl S c h m i t t 1999. *Briefe 1930–1983*. Stuttgart: Klett-Cotta
- L a c l a u, Ernesto 2005a. On ‘Real’ and ‘Absolute’ Enemies. — *The New Centennial Review*, Vol. 5, No. 1, pp. 1–12
- L a c l a u, Ernesto 2005b. *On Populist Reason*. London: Verso
- L a c l a u, Ernesto 2015a. Miks on tühjad tähistajad poliitikas olulised? Tlk J. Lipping. — *Antagonism, poliitika, hegemoonia: Valik esseid*. J. Lipping (toim.). Tartu: EYS Veljesto Kirjastus, lk 188–200
- L a c l a u, Ernesto 2015b. *Antagonism, poliitika, hegemoonia: Valik esseid*. J. Lipping (toim.). Tlk A. Kitus, H. Krull, J. Lipping, M. Mölder, P. Selg, T. Vallimäe. Tartu: EYS Veljesto Kirjastus
- L a c l a u, Ernesto, Chantal M o u f f e 1985. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso
- L i p p i n g, Jüri 2002. [Järelsõna.] — *Akadeemia*, nr 6, lk 1191–1202
- L i p p i n g, Jüri 2015. Ernesto Laclau: võimatu ühiskonna visioonär. — E. Laclau. *Antagonism, poliitika, hegemoonia: Valik esseid*. J. Lipping (toim.). Tartu: EYS Veljesto Kirjastus, lk 423–464
- L o r a u x, Nicole 1991. Reflections of the Greek City on Unity and Division. — *City States in Classical Antiquity and Medieval Italy*. Ed. by A. Molho, K. Raaflaub, J. Emlen. Ann Arbor: The University of Michigan Press
- L o r a u x, Nicole 2006. *The Divided City: On Memory and Forgetting in Ancient Athens*. New York: Zone Books
- M a r c h a r t, Oliver 2007. *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- M o u f f e, Chantal 2005. *On the Political*. London: Routledge
- N ä r i p ä, Neeme 2019. *Stasis: Ein antikes Konzept*. Tartu: TÜ Kirjastus
- O a k e s h o t t, Michael 1991. Political Education. — *Rationalism in Politics and Other Essays*. Indianapolis: Liberty Press
- R a n c i è r e, Jacques 1999. *Disagreement: Politics and Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press

- Schickel, Joachim 1993. *Gespräche mit Carl Schmitt*. Berlin: Merve Verlag
- Schmitt, Carl 1927. *Volksentscheid und Volksbegehren: Ein Beitrag zur Auslegung der Weimarer Verfassung und zur Lehre von der unmittelbaren Demokratie*. Berlin & Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Schmitt, Carl 1950. *Ex captivitate salus*. Köln: Greven Verlag
- Schmitt, Carl 1988. *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Cambridge, MA: MIT Press
- Schmitt, Carl 1993. *Verfassungslehre*. Berlin: Duncker & Humblot
- Schmitt, Carl 1996. *The Concept of the Political*. Chicago: The University of Chicago Press
- Schmitt, Carl 2007. *Theory of the Partisan: Intermediate Commentary on the Concept of the Political*. New York: Telos Press
- Schmitt, Carl 2008. *Political Theology II: The Myth of the Closure of Any Political Theology*. Cambridge: Polity Press
- Žižek, Slavoj 1999. Carl Schmitt in the Age of Post-Politics. — *The Challenge of Carl Schmitt*. Ed. by C. Mouffe. London: Verso
- Žižek, Slavoj 2000. *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. London: Verso

JÜRI LIPPING (1970) on lõpetanud 1996 Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna politoloogia erialal, magistrikraad (1998, Cambridge'i Ülikool) ja doktorikraad (2007, Durhami Ülikool). Praegu vabakutseline. *Akadeemias* varem avaldanud artiklid "Uus kostmine vanale küsimusele: Kant ja *Aufklärung* Foucault' vaatepunktist" (1999, nr 4, lk 688–710); "Vürstlik kaasus: Skinner vs. Strauss" (2000, nr 11, lk 2374–2394); "Georges Canguilhem: Elu, norm, patoloogia" (2012, nr 4, lk 579–600); "Tsesuurist mõtlemises" (2014, nr 3, lk 487–502); "Sfinksi mõistatus" (2016, nr 8, lk 1389–1432) ning "Jalgrattapasun ja surnud roti perse ehk Mõista-mõista, millised on sinu ihamasinad" (2019, nr 5, lk 771–807; nr 6, lk 1108–1123); arvustanud C. Miłoszi ja J.-J. Rousseau eestikeelseid väljaandeid ning tõlkinud ja/või järeleõnastanud Althusseri, Deleuze'i, Derrida, Laclau ja Skinneri tekste.

ARVUSTUS

“VABADUS HAMBUNI RELVIS SEISAB”

André Breton. *Sürrealismi manifestid*. Tõlkinud Kristjan Haljak. (Bibliotheca Artis Poeticae.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2019. 215 lk.

“Täitsa sürr, ma ei saanud neljandast levelist edasi!” hõikab väike poiss kaaslasel, kes tõstab pilgu pisikeselt ekraanilt ja mõmiseb midagi vastu. Mugavus, pisike kapitalistlik tööriist peaaegu kõigi meie taskutes, ja ma tunnen häbi, et kirjutan neid ridu siin oma metallkorpusega rüperaali, kuigi üha enam tõsiasju viitab sellele, et ekraan hakib tähelepanuvõimet, surub känguva kujutlusvõime monokultuursetesse raamidesse. Mida teha, kust leida eeskujusid või kas või lohutust, kust saada praktilist nõu, mille lugemisel ei tule mõni võimuorgani esindaja õlale koputama?

Üks säärane tekstikogu, soliidse TLÜ kirjastuse egiidi alt ilmunud, Kristjan Haljaku suurepärasest tõlkes ja toimetaja Kaia Sisaski erudeeritud joonealustega, on nüüd omakeeli saadaval: sürrealistide paavsti André Bretoni (1896–1966) sulest tilkunud manifestid oma täies hiilguses. Neist esimene, 1924. aastal ilmunu, on juba mõnda aega eesti keeles saadaval olnud,¹ ent nagu kirjutab raamatu tagakaanel Katre Talviste: “Üksaaval lugedes võivad manifestid hõlpsasti jätta mulje, et tunnetuslikul ja poeetilisel võitlusel on mingi kindel siht: tee peab viima millegi poole, kuhu on võimalik kohale jõuda. Tervikuna rõhutab raamat aga seda, mida Breton tegelikult nõudleb: tee peab alati viima edasi ja kõige vihasemat võitlust tuleb pidada kohalejõudmiskonformismiga isendas.”

Esialgu tuleb paika panna see, et Bretoni kuju hõljub küll automaatselt sürrealismi mõiste taga, ent nagu ütleb ka Kristjan Haljak suurepärasest, kompaktses, bretonilikult täiuseni lihvitud järeisõnas, on Bretoni sürrealism ikkagi üks sürrealismi variantidest. Tsiteerides üht sõja järel Bretoni ümber koondunud sürrealistide suurkuju José Pierre'i (1927–1999): “Kui keegi küsiks minult, mis on sürrealismi liiku-

---

¹Breton 1998. Bretoni luuletusi on Hasso Krulli tõlkes ilmunud *Vikerkaares* (Breton 1989). Anti Saare tõlkes on ilmunud Bretoni *Nadja* (Breton 2013).

mine praeguseks [---], vastaksin, et see on *individuaalsete ja isegi vaturääkivate sürrealistlike tegevuste kogusumma, mis maailmas ühel või teisel viisil ilmnevad*" (tsit. Lepetit 2014: 4). Breton varjutab sageli sürrealistide mitmetahulisuse, varjutab selle, et sürrealism, dadaism, futurism ja muud ismid segunesid sageli lahutamatul moel üksikisikutes. Breton on halastamatu, ta jääb oma printsiipidele, millel kohe peatume, kindlaks elu lõpuni ja pillutab oma "sekti" liikmeid sageli hetketujude järgi.²

1. KUJUTLUSVÕIME JA VABADUS

Bretoni esmane lähtepunkt paikneb kujutlusvõimes, mis ei tunneta ühtegi piiri. Kohe algusest peale on tema mõtteviis seotud maagilise elutunnetusega, milles kujutlusvõimel on teadupoolest oluline tähtsus.³ 1924. aastal, esimese manifesti ajal oli Breton 28-aastane, mis vabandab vahest välja manifesti kohatise naiivsuse, ent kohe algusest peale on paigas printsiibid, millest ta kunagi ei loobu: "Keset kõiki nurjatusi, mille me pärinud oleme, tuleb tunnistada, et meile on jäetud *kõige suurem vaimne vabadus*. Meie asi on sellega õigesti ümber käia. Orjastada kujutlusvõime, kas või selle nimel, mida kutsutakse labaselt õnneks, tähendab reeta kogu meie sisemuses leiduv ülim õiglus. Üksnes kujutlusvõime abil saan ma aimu sellest, mis *võib olla*" (lk 14–15). Paistab, na-

²Üks kummalisemaid pillutamisi pärineb 1943. aastast, pagendusperioodist, mil sürrealistid kogunesid New Yorgis. Breton pörkus talle Ameerika Ühendriikidesse viisa muretseda aidanud kunstniku Kurt Seligmanniga (1900–1962). Seligmanni sõber Meyer Schapiro kirjeldab seda nõnda: "Seligmann ja Breton läksid omavahel tülli. Breton juhtis sürrealistide ringi, mis kogunes regulaarselt aruteludeks ning Bretoni valitud teemadel tehtud ettekannete kuulamiseks. Ühel kokkutulekul esitles Breton juhendit grupi järgmiseks projektiks: hakata tegelema maagia temaatikaga. Ta tahtis, et nad katsetaksid ja looksid uue, 20. sajandi tarokaardipaki, mis sümboliseeriks moraalseid ja praktilisi seisundeid, sotsiaalseid kombeid ja poliitikat. Seligmann, kes teadis maagiast palju ja kirjutas selle kohta hiljem erudeeritud raamatu, parandas Bretoni, kes seletas oma plaani neile, kes tarost midagi ei teadnud. Sellepärast pani Breton Seligmanni põlu alla ja tal keelati edasistel kohtumistel osaleda." Tsit. Rabinovitch 2016: 7.

³Vt nt Doel, Hanegraaff 2006. Kujutlusvõime religioossetel tahkudel on ehk kõige põhjalikumalt peatunud Henry Corbin, kelle tekstivalimik ilmub lähiajal "Avatud Eesti raamatu" sarjas Mirjam Lepikulti tõlkes (eriti oluline on siinkohal tekst "Mundus imaginalis ou l'imaginaire et l'imaginal" (1964, "*Mundus imaginalis* ehk imaginaarne ja imaginaalne").

gu poleks me kusagile liikunud, 20. sajandi alguse modernse maailma sünnivalud on praegusel *post'*ide ajastul needsamad: nii kunstides kui ka akadeemilises maailmas kurdetakse üha enam kujutlusvõime ning sellega koos empaatia ja mitmekesisuse kadumist.⁴ Sürrrealismi flirt kujutlusvõimega, mis on tihedasti seotud inspiratsiooniga, on teatav jätk dadaismile, millest Breton ennast enne manifeste lahti rebis. Tristan Tzara (1896–1963) ja Bretoni suhteid on palju lahatud.⁵ Kui dadaism oli sarnane traditsiooniliste Ida kunstiliste ja religioossete praktikatega, siis sürrrealism sukeldub — Bretoni sõnadega — suhtelise spontaansuse asemel meis voolavasse teadvustamatusse kanalis, kanaldab selle voo sõnadesse (Breton on eelkõige sõnakunstnik), püüdmata seda kuidagi suunata või mõjutada. See on pealtnäha võimatu missioon — suunata teadvustamatu voogu, millest tõuseb ka inspiratsioon: “Ta [sürrrealism] pingutab nüüd ja edaspidi ainuüksi selle nimel, et taasluua kunstlike vahenditega see ideaalne hetk, kui mõne erilise emotsiooni kütkeis inimest haarab ühtäkki see miski, “mis on temast tugevam” ja mis heidab ta vastu tema enda tahtmist surematusse” (lk 130). Vahendid selle kõige saavutamiseks on pealtnäha lihtsad: automaatkirjutus ja unenägude ülestähendused.⁶

2. OKULTISM, LAPSED, HULLUD JA PRIMITIIVID

Mõlemad toimumisviisid, nii automaatkirjutus kui unenägude ülestähendused, on tihedasti seotud okultismi ajalooga. “Okultne” viitab lühidalt öeldes millelegi salajasele ja varjatule ning okultismi võib siin kontekstis vaadata kui eri okultseid mõtteviise pooldavate ja vastavaid kombetalitusi viljelevate indiviidide ja rühmade katseid tulla toime eriomaselt modernse maailma sünniga — luua antiigist tänapäevani kulgenud okultsetele printsiipidele uus taustraamistik. Sürrrealism riivab seda esmapilgul religiooniuuringute valda kuuluvat ala otseselt. Too automaatkirjutamine saab alguse kahest üksteisega segunevast joonest.

---

⁴Siinkirjutaja meelest on üks parimaid seda poleemikat kokkuvõttev kogumik Voss, Wilson 2017.

⁵Siinkohal võib esile tõsta nt Tzara lähikondlase ja Itaalia ühe huvitavaima dadaisti Julius Evola hinnangu: “Dadaismile järgnes peagi sürrrealism, mis minu arvates andis tunnistust taandarengust” (Evola 2009: 22).

⁶20. sajandi üks huvitavamaid automaatkirjutamise tagajärjel sündinud teoseid ei pärine mitte sürrrealistide, vaid hoopis William Butler Yeatsi sulest, kes pani kirja oma meediumist naise sõnu ja lõi nõnda teose *A Vision*. Vt Yeats 2008.

Esmalt Franz Anton Mesmeri (1734–1815) jt eriti Prantsuse psühhiaatrite kaudu 20. sajandi alguse psühhoanalüüsi jõudnud flirdist hüpnootsi ja “alateadvusega” (vt nt Crabtree 1994). Ja teisalt 1848. aastal New Yorgi lähistelt alguse saanud spiritismist, mis kandus kulutulena üle maailma: polnud kohta, kus meediumid ei oleks tegelnud teispoolsest sõnumite toomisega.⁷ Kohe hakkas neid “uusi” nähtusi uurima teadlaste koorekiht. Tollane peadtõstev ere täht psühholoogia tegeles jõudsalt praegu parapsühholoogiaks nimetatavaga: Wilhelm Wundt, William James, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung jne.⁸ On huvitav mainida, et nii Freud kui ka Jung distantseerisid end sürrealismist ja dadaismist, ehkki olid ise just nendele vooludele tööriistakastid kätte andnud.⁹ Samalaadset joont võib näha näiteks varajases abstraktses kunstis, kus nt Hilma af Klintile ja Vassili Kandinskyle eeskujuks olnud antroposofia rajaja Rudolf Steiner distantseerus jõuliselt uuest kunstist (vt nt Helme 2014).

Tessel Bauduin, kes on sürrealismi, eriomaselt Bretoni oma, ja okultismi tihedaid seoseid vahest kõige põhjalikumalt uurinud, visandab sürrealismi okultatsioonist säärase pildi (Bauduin 2014). Kui esmalt võeti üle automaatkirjutamine ja unenägudega tegelemine, spiritistide meediumlik toimimine, siis 1930. aastatel hakati üha süvenenumalt tegelema müütide ja nn primitiivse maailmaga (kultuurilisele aproprieerimisele viitab Haljak ka oma järelsõnas). 1940.–1950. aastatel pöördus Breton juba täiel rinnal okultismi poole ning alguse sai idee, et sürrealist on maag ja alkeemik, kes jõuab vastandite ühendamise kaudu alkeemilise abieluni. Muidugi on siin hegellikku dialektikat ja dialektilist marksismi, ent põhirõhk on juba mujal: “Niipea kui tabatakse ära selle erakordse sädemetevõrgustiku tekkeviis ja saadakse teadlikuks tema lõpututest ressurssidest, aitab see luua vaimul veidi selgema ettekujutuse maailmast ja iseendast. Sel moel tõestab vaim, kahjuks küll fragmentaarselt, ent vähemasti *läbi iseenda*, et “see, mis on ülal, on samasugune nagu see, mis on all” ja et see, mis on sees, on samasugune

⁷Eesti kontekstis vt nt Abiline 2013.

⁸Vt nt Saksamaal selle aja teadlaskonna ja kunstiringkondade poleemikat okultismiga Corinna Treiteli teedrajavast raamatust *A Science for the Soul* (Treitel 2004). Freudi ja Jungi okultistlikud huvid on kirjanduses viimse detailini läbi uuritud. Freud ütles, et kui ta saaks oma elu uuesti elada, ehitaks ta karjääri üles parapsühholoogiale, mida Jung tegigi: tema doktoritöö *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene: Eine psychiatrische Studie* (1902) ehitus üles spiritismiseansside eritlusele.

⁹Freudi kohta vt raamatu joonealust märkust nr 17 (lk 37), Jungi kohta vt Shamdasani 2009.

nagu see, mis on väljas” (lk 193). See on vana hermetistlik ütlus, mis jõuab Emanuel Swedenborgi (1688–1772) kaudu Baudelaire’i luulesse ning on nõnda kohe algusest peale modernistliku kirjanduse sünni juures: “Loodus on tempel, mille elusad sambad / Lasevad mõnikord kõlada segastel sõnadel; / Inimlaps kõnnib seal läbi sümbolimetsade, / Kus puud teda jälgivad mitmel tuttavil pilgul” (Baudelaire 2000: 27).

Kunstlik kujutlusvõime taltsutamine ei ole aga ainuke võimalus. Sürrrealiste on alati paelunud nende meetodite tulemuste spontaansed ilmnemised, nad on leidnud paralleele lastest, n-ö primitiividest ja hulludest. Sellel on väga tugevad paralleelid tollase psühholoogia huviobjektidega (oh imet!). Et sel teemal on palju kirjutatud, toon siinkohal iga märksõna kohta ära kõigest mõned fragmendid.

Bretoni suhtumine lastesse on kui Jeesuse oma: “Tõesti, ma ütlen teile, kui te ei pöördu ega saa kui lapsed, ei pääse te taevariiki!” (Mt 18:3). Inimene mandub ja kaotab oma lapsemeelsuse: “Kujutlusvõimel, mis ei tunnistanud ennist ühtegi piiri, lubatakse nüüd tegutseda vaid juhulikku kasu silmas pidades; selle madala rolliga ta aga kaua ei lepi ja umbes kahekümnenenda eluaasta paiku otsustab ta jätta inimese tema pimeda saatuse hooleks” (lk 14). Kellel endal lapsi ei ole, jääb kahjuks selle spontaansuse vaatlemisest ilma — lasteaedade juures tõlledavad sürrrealistid viiakse tõenäoliselt kusagile ära. Ent arvestades seda, kui varakult satuvad lapsed eri virtuaalsust loovate masinate küttesse, ei olegi enam lootust neist seda puhtust leida (vt nt Carr 2010).

20. sajandi algul tõstis taas pead loodusrahvaste ihalus, millega läks kaasa ka sürrrealism, lootes leida säält puutumatust ja esteetikat. Haljak kirjeldab seda lähenemisviisi nõnda: “[E]semed, millel oli esialgu ühes kogukonnas kindel, kontekstiga seotud riituslik funktsioon, asetatakse läänelikule kunstiväljale. [...] Peamine probleem näib seisnevat eksotiseerivas suhtumises võõrasse, kus võõrast tähistajast saab kurioosum, millel pole muud väärtust peale esteetilise” (lk 204).¹⁰

On huvitav täheldada, et Bretonist endast saab samasugune kurioosum. Annie Le Brun, sürrrealismi n-ö ametliku laine viimase faasi esindaja, Bretoni sõber, kirjeldab õudusega, kuidas 2000. aastal renoveeritud Pompidou Keskuses taasloodi Bretoni stuudio tolle kurioosumite seinaga, mida troonisid eri maailma otsadest pärit artefaktid, mille Breton oli valinud kaasaegsete intellektuaalsete väärtuste ja kunstimaitsete vastukaaluks. Nõnda publiku ette paikapanduna kaotavad nad aga kogu

---

¹⁰Tugevat kriitikat säärasele käsitlusele on teinud nt Ananda K. Coomaraswamy. Vt kirjutisi kogumikust Coomaraswamy 2016.

mõtte ja eesmärgi, millega Breton need esemed täitis. (Le Brun 2008: 16–22.) Ja isegi kui me tahaksime Bretoni jälgedes käia, siis on viimased loodusrahvad kahjuks kadumas (vt nt Anderson 2016).

Kes meile siis veel jääb? Ainult hullud, kelle kohta Breton ütleb: “Ma olen valmis veetma terve elu, et võita hullude usaldust” (lk 16).

3. REVOLUTSIOON

20. sajandi alguse hea kombe kohaselt on sürrealism revolutsiooniline. Breton üritab tõsiselt läheneda kommunistidele, peab vestlusi Trotskiga. Aga nagu Marinetti ja futurismi katsetegi puhul selgub, et poliitilist revolutsiooni ja uut maailma ihalevad liikumised ei oska ega julge kunstivoole endaga lõimida ning igatsevad ikka vana ja igavat. Bretoni revolutsiooniiha süveneb manifestidega. I manifestis näitab Breton nagu Tzara, kes väitis, et “dada pole modernne”, et sürrealism pole pelk noorte mäss, vaid tugineb mainekale sugupuule, peamiselt kirjainike omale. (Vt Polizzotti 2009: 182–213.) II manifest on palju konkreetsem, ennist kiidetud satuvad kriitika alla: “Olemisviisil, mida me nimetame sürrealistlikuks ja mis, nagu näha, tegeleb vaid iseendaga, ei paista olevat vaja otsida oma eelkäijaid, ja mis minusse puutub, siis ei vaidle ma vastu, kui kohtu- või muud kroonikud seda spetsiifiliselt modernseks peavad” (lk 86–87). Ainukene, kes jääb alati puhta lehe- na puutumata, on Lautréamont (1846–1870). Vaimustav on ka Bretoni rünnak sürrealismist eemaldunute vastu — siit võiks õppida nii mõnigi oma põlgusobjekte eri kehaõõnsustesse saatev praegune kirjanduslik mässaja.

“Kui sürrealism võimaldab meil heita vähimagi kõhkluseta kõrvale idee, et asjad “on olemas” ainuvõimalikul moel, ja kui me kinnitame, et järgides “olemasolevat” teerada, mille me võime inimestele kätte näidata ja aidata neil seda mööda käia, võib jõuda selleni, mida väidetavasti “pole olemas”, ja kui meil ei jätku küllalt sõnu, et siunata läänelikku madalat mõtteviisi, ja kui me ei karda tõsta mässu loogika vastu, kui me ei nõustu vanduma, et unes tehtu on tühisem teost, mis saadeti korda ärkvel olles, kui me pole isegi kindlad, et ühel päeval ei tehta lõppu ajale, tolele vanale pahaendelsele farsile, rongile, mis pidevalt rööbastelt maha sõidab, hullumeelsele tüksemisele, kärvavate ja kärvanud elajate puntrale, siis kuidas võidakse tahta, et me ilmutaksime mingitki õrnust või vähemalt sallivust ühiskondliku korra säilitamise aparatuuri vastu, ükskõik milline see ka poleks?” (lk 88–89).

Ei mingit komformismi, ei mingit järeleandmist. Väikekodaanlik õud tuleb hävitada. Breton kirjutab massidele, aga sürrealistlikult vastu-

olulisel kombel tahab ta jääda elitaarseks ning tunneb õudu, kui tollane meedia liikumist liiga laialdaselt reklaamib: “Ennekõike tuleb hoiduda publiku heakskiidust” (lk 149).

Juba hilisemas eas liigub Breton loogilise jätkuna inimlikest narrus-test ja antropomorfsest enesekesksusest eemale ning ütleb: “See intui-tsioon, mille sürrealism viimaks ahelatest vabastas, mitte üksnes ei hõl-ma kõiki teadaolevaid vorme, vaid loob söakalt ka uusi — olles nõnda valmis haarama kõiki manifesteerunud või manifesteerumata maailma struktuure” (lk 195). On aeg luua uus müüt, mille keskmes ei oleks pel-galt inimene. Kummalisel kombel otsib Breton siinkohal aga abi René Guénonilt, kes ei olnud kunagi huvitatud poliitikast, ent paigutub oma mõttemaailmalt pigem parempoolsele küljele.

4. PROLEGOMENA TULEVIKU SÜRREALISMILE

“Ma väidan, et sürrealism on alles ettevalmistusfaasis, ja tõttan lisa-ma, et on väga võimalik, et see faas kestab sama kaua kui mina [---]. Tõsi on, et laias laastus puudutavad need ettevalmistused kunstisfääri. Näen siiski ette, et need jõuavad lõpule ja et peadpöörivad ideed, mi-da sürrealism endas kannab, murravad end üüratu kärinaga lahti ja hak-kavad vabalt vohama” (lk 148). Nii kirjutab Breton, kelle surma järel 1969. aastal sürrealistid ametlikult laiali lähevad. Ent sürrealismi noot ja meetodid hakkavad elama oma elu.¹¹ Raivo Kelomees ütleb raama-tu tagaseljal, et sürrealism “on sulanud fotograafia, nüüdiskunsti ja di-gikunsti eri vormidesse”. Siinkohal kerkib küsimus: kas nood vormid suudavad kanda sürrealistlikku impulssi? Sellele on nii mõnigi n-ö vii-mase põlvkonna sürrealist vastanud eitavalt. Haljak kirjeldab sürrealis-mi oma järelsõnas dekadentsina, mis “ütleb lahti poliitilistest ja korpo-ratiivsetest valedest, usust, et asjad on kõige paremas korras, sest nad on nii, nagu nad on, mis seab kahtluse alla selle, mida ideoloogia pakke-paberisse mähituna müüakse hingehinnaga masendusest, diasepaamist, kanepist ja viinast uimastatud, naiivsele, ent siiski lootusrikkale rahvale kui õnnelikku elu” (lk 215).

Siin paistabki olevat sürrealismi võti ning ohtlikkus ja elujõud, mis pole kusagele kadunud. Kui tahta päriselt Bretoni jälgedes käia, ei jää tollest taas vaikselt ligi hiilinud keskpärasusest, kodanlikust ja antropo-morfsest mugavusest miskit järele — revolutsioon on kogu aeg siinsa-mas, meie teadvustamatutes voogudes olemas. 20. sajandi alguses üri-tasid erinevad suurkujud seda siduda vasak- või parempoolsete revolüt-

---

¹¹ Automatistlike tehnikate kasutamise kohta vt nt Kelomees 2008.

sioonidega, mis ennast tasapisi maha mängisid. Sürrealismi manifestid on võti, mida lukuaugus logistades võime sattuda rajale, mis võib viia hullumeelsusesse või siis hoopis lunastusse. Aga lunastuseks on alati vaja mõõka! Mõõka, mille tera katsudes läheb sõrm verele, neljanda leveli digimõõk meid ei aita.

Annie Le Brun kirjutab 2000. aasta *Le Monde*'is: "Viimastel aastatel leian elamise olevat üha raskema. Ajavaim on muutunud mulle talumatuks. Kas ainult seetõttu, et ma vananen? Ent mina pole ainuke, kes nõnda leiab. Kriitilised relvad (marksism, situatsioonism), mis kunagi meie käsutuses olid, ei ole enam abiks, seletamaks rahulolematust tsivilisatsiooniga. On ääretult põnevat ja täppi tabavat kriitikat uue [Prantsuse] Rahvusraamatukogu, hullulehmatõve jne kohta, ent nende asjade omavahelist seotust ei näidata kunagi. Üleilmselt püütakse meie tunnetust varjatult vormida. Brasiilia ja Saksamaa metsade hävitamisele leidub vaste kultuurisfääris. Kui on hea põhjus tunda ärevust solgitud toidu pärast, on meil samavõrra põhjust umbusaldada meile serveeritud kultuuritoitu — mis ei ole väärt enamat krabiimitatsioonist. Võimu harramisega tunnetuslikus kultuurisfääris käib kaasas järkjärguline kasvav tundetus, mis kahjustab meie suhteid olendite ja asjadega. Me kogeme maailmaga suhestumise dematerialiseerumist, mida mõned püüavad asendada fiktiivse materiaalsusega" (Le Brun 2008: xiii–xiv).

Siim Lill

Kirjandus

- A b i l i n e, Toomas 2013. Uue vaimsuse eelkäijad: Antroposoofia, teosoofia, vabamüürlus ja parapsühholoogia Eestis 1918–1940. — *Mitut usku Eesti III: Valik usundiloolisi uurimusi*. Toim. M. Uiho. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 37–78
- A n d e r s o n, Jon Lee 2016. An Isolated Tribe Emerges from the Rain Forest. — *The New Yorker*, August 8 & 15
- B a u d e l a i r e, Charles 2000. *Kurja õied*. Tlk Tõnu Önnepalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- B a u d u i n, Tessel M. 2014. *Surrealism and the Occult: Occultism and Western Esotericism in the Work and Movement of André Breton*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- B r e t o n, André 1989. Luulet. Tlk Hasso Krull. — *Vikerkaar*, nr 3, lk 10–15

- B r e t o n, André 1998. Sürrealismi manifest. Tlk Inga Saare, Andres Raudsepp. — *Akadeemia*, nr 7, lk 1371–1410
- B r e t o n, André 2013. *Nadja*. Tlk Anti Saar. (Loomingu Raamatukogu, nr 9–10.) Tallinn: Kultuurileht
- C a r r, Nicholas 2010. *The Shallows: How the Internet Is Changing the Way We Think, Read and Remember*. New York & London: W. W. Norton & Co.
- C o o m a r a s w a m y, Ananda K. 2016 [1943]. *Christian and Oriental Philosophy of Art*. Brooklyn, NY: Angelico Press
- C r a b t r e e, Adam 1994. *From Mesmer to Freud: Magnetic Sleep and the Roots of Psychological Healing*. New Haven & London: Yale University Press
- D o e l, Marieke J. E. van den, Wouter J. H a n e g r a a f f 2006. Imagination. — W. J. Hanegraaff *et al.* (eds.). *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*. Leiden & Boston: Brill, pp. 606–616
- E v o l a, Julius 2009. *The Path of Cinnabar: An Intellectual Autobiography of Julius Evola*. Tr. S. Knipe. London: Arktos [originaal: *Il cammino del cinabro*, 1963]
- H e l m e, Sirje 2014. Theosophy and the Impact of Oriental Teaching on the Development of Abstract Art. — *Baltic Journal of Art History*, Vol. 7, pp. 81–109
- K e l o m e e s, Raivo 2008. Sürrealismi automatism ja selle kaasaegsed tuletised. — *Sirp*, 12. XII
- L e B r u n, Annie 2008. *The Reality Overload: The Modern World's Assault on the Imaginal Realm*. Tr. J. E. Graham. Rochester & Toronto: Inner Traditions [originaal: *Du trop de réalité*, 2006]
- L e p e t i t, Patrick 2014. *The Esoteric Secrets of Surrealism: Origins, Magic, and Secret Societies*. Tr. J. E. Graham. Rochester & Toronto: Inner Traditions [originaal: *Le surréalisme. Parcours souterrain*, 2012]
- P o l i z z o t t i, Mark 2009. *Revolution of the Mind: The Life of André Breton*. 2nd ed. Boston: Black Widow Press
- R a b i n o v i t c h, Celia 2016. The Artist's Experience: Kurt Seligmann and the Spiritual in Art. — *The Winged Boat: Lectures and Lecteurs*, a zine featuring Kurt Seligmann's 1940's lectures for the New School of Social Research, "Artist Canvas Reality" with other selected authors. New York: Seligmann Center for the Arts, pp. 6–11

- Shamdasani, Sonu 2009. *Liber Novus: The “Red Book” of C. G. Jung.* — Carl G. Jung. *The Red Book = Liber novus: A Reader’s Edition.* Ed. by S. Shamdasani. New York: W. W. Norton & Co., pp. 1–96
- Treitel, Corinna 2004. *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern.* Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press
- Voss, Angela, Simon Wilson (eds.) 2017. *Re-Enchanting the Academy.* Auckland & Seattle: Rubedo Press
- Yeats, William Butler 2008. *A Vision: The Original 1925 Version.* (The Collected Works of W. B. Yeats, Vol. 13.) Ed. by C. E. Paul, M. M. Harper. New York: Scribner

SIIMLILL (1987) lõpetas 2013 Tartu Ülikooli usuteaduskonna, magistrirraad sealsamas 2020, seejärel samas doktorant. Bukinist raamatupoes Utoopia; Kiviõli I Keskkooli õpetaja. *Akadeemias* varem avaldanud tõlke: Kocku von Stuckrad, “Lääne esoterism: Integreeriva tõlgendusmuudele poole” (2012, nr 11, lk 1936–1973).

ABSTRACTS

UNO VEISMANN. **China in space**

In 2018, China surprised the world by sending the greatest number of rockets into space within one year. The projects, organisations and people related to Chinese rocket development and cosmonautics have become public only in a few recent decades. The Chinese communist leader Mao Zedong sent many young people to the universities of Moscow and asked scientists and engineers to return from the West. From the Soviet Union, China received the first ballistic missiles R-1, which were copies of the German V-2 military missiles. Rocket scientist Tsien Hsue-shen (1911–2009) returned from the US and became the leading figure in Chinese rocket development and space programmes. From 1956, the development of the atomic bomb, rockets and remote control was given priority in military industry. The first Chinese ballistic missile Dong Feng started on 5 November 1960; in 1966, Dong Feng 2 was tested with a nuclear warhead. The intercontinental ballistic missile Dong Feng 4 was capable of carrying a nuclear payload with a 2 megaton equivalent capacity to the distance of 6000 kilometres; soon the reach of 8000–12 000 km was achieved.

The first satellite Dong Fang Hong was sent to space in 1970, and China soon started to render other countries the service of sending their satellites to the orbit. Jiuquan, Xichang, Taiyuan and Wenchang spaceports were built. In the project of launching a human into space, cooperation with the Soviet Union was renewed; the so-called taikonaut Yang Liwei flew into space in 2003. Relations with the US were damaged by cases of industrial espionage, which were investigated by the Christopher Cox committee created by the House of Representatives. The current umbrella organisations of space industry are the China Aerospace Science and Technology Corporation (CASC) whose area of activities includes development of space rockets and orbital complexes and the China Aerospace Science and Industry Corporation (CASIC) with its 8000 staff, which was founded in 1956 to produce military missiles. China contributes to weaponry in space

and anti-missile systems for which intercontinental missiles with nuclear warheads and aerospace cruise missiles have been constructed. Other great powers are worried by the endeavour of China to make outer space the fourth theatre of war beside land, water and air. In missile and space technology, China has surpassed Russia and is catching up with the United States. (Auth.)

**RIHO NÖMMIK. Let's colonise outer space.
With corpses?**

In recent times, the entire fantasy about colonisation of space is circling around the planet Mars. The author describes which "conveniences" the cosmic radiation fields offer to humans there.

In May 2013, after the first data received by the radiometer RAD of the American Mars Science Laboratory (MSL) were published, the authors of the experiment concluded that the potential manned mission to Mars would be threatened by great risk of radiation. The problem is that humans' ability to survive in space is limited by two radiation fields that are created by galactic cosmic rays and solar energy particles. Galactic cosmic rays inevitably cause a lethal dose of radiation. The length of our survival is determined by solar activity. Any kind of shielding of imaginable thickness does not essentially change the size of the dose.

Solar activity also determines the probabilistic risk resulting from the radiation dose caused by the solar energy particles. The risk of so-called solar energy particle related events is absent when solar activity is at the minimum. At other times, the risk can be avoided by shielding, the thickness of which is, for example in the case of aluminium, at least 15 g/cm².

Thus, the author is convinced that an expedition to Mars is inevitably accompanied by a dangerous dose of radiation and a risky stopover on the Moon. A longer stay of humans on Mars is possible only under a soil layer with a thickness of several dozens metres.

Because of the threat of lethal radiation, there is no reason for humans to travel beyond the protective atmosphere and magnetic field of the Earth. To satisfy curiosity and to watch the Earth from space, it is sufficient to revolve on a

low-Earth orbit under the protection of the magnetic field of the Earth. Conquest of space and building of bases there would be the greatest folly in the history of humankind and wasting of the limited resources of the Earth without receiving any resources from there in return. It will not prolong but shorten humankind's existence. To send people to conquer space and to encourage them to do so is a moral crime. Therefore, let's keep our Mother Earth, let's keep nature and its resources! (Auth.)

MARIA PAKKALA. The roots and legacy of Islamist resentment of the West

We know from the studies on Islamic extremism in Europe that it is more common for Muslims to have negative views of the West than for Westerners to think likewise of Muslims. To understand why this is especially disquieting, it is necessary to understand the Islamist worldview.

Despite the political dimension of Islam in its history, one should differentiate between Islam as a faith and Islamism (also referred to as political Islam) as a political ideology. In other words, Islamism politicises the Islamic faith, monopolises the interpretation of religious sources, and appropriates the ideal of the Islamic State and claims it as its own. This political ideology emerged at the beginning of the twentieth century as a reaction, at least in part, to the encounter of Islamic societies with the scientifically, economically, and militarily more powerful West and to the accompanying threats modernity had on the Islamic identity.

Why did Muslims regress while other nations progressed? This is a question a good many Muslims were asking themselves in the late nineteenth century as the European influence was taking over their countries. The Islamists argued that the West wanted to take over the Islamic world through destroying its high morals, by westernising and Christianising it. This was an important step towards the polarisation and perceived conflict between Islam and the West, and later laid the theoretical and theological basis for using violence against the West. The Western civilisation is morally bankrupt and hence inferior to the Islamic one. One of the most prevalent and successful Islamist conspiracy theories is that the West engages in a cultural invasion (ghazw thaqāfi) or intel-

lectual invasion (ghazw fikrī) against the Muslim world aiming at stripping it of its Muslim identity and replacing it with a Western one. This theory is taken at face value in the contemporary Arab-Muslim thought. Indeed, Islamists' anti-Western and anti-Semitic worldview can even be found in school textbooks around the Muslim world today. It is not uncommon to refer to Westerners as "Crusaders".

Islamist views seem to be more prevalent than previously believed. The same resentment of the West found in the works of early Islamists, such as al-Banna and Qutb, has found its way to the minds of "mainstream" Muslims. The danger of these Islamist views is that they constitute a steppingstone towards radicalisation, and they make it easy for Islamists to recruit young Muslims. The latter do not need to be introduced to anti-Western arguments because these have already become a norm. (Edit.)

JOHANN WOLFGANG GOETHE. West-Eastern Diwan

JOHANN WOLFGANG GOETHE. A selection of Venetian epigrams

SIIM RAIE. The process of heritage administration

Cultural heritage as an idea and a resource is a construct — an agreement. The article is about the role of public administration in this social contract.

The preamble of the Constitution of Estonia sees preservation of the Estonian people, the Estonian language and the Estonian culture through the ages as the main task of the republic. The Heritage Conservation Act and its bylaws verbalise what is considered protected heritage and what administrative processes it involves.

Besides material and physical properties, the narrativity and communicational properties of an object have come forward. Plurality of meanings given by multitude of stakeholders has made heritage management and heritage administration a never-ending negotiation process. That brings along a need to rationalise and systematise the related administrative processes.

Aside from principal changes within the heritage sector itself, the aspect of rights has also changed. Access to and participation in culture and thus in cultural heritage is now seen as a basic human right, and all possible laws regulate ownership, inheritance etc. and demand deliberate weighing of those rights.

Values, authenticity, contesting meanings, rights — all cumulate into an administrative process when a decision on conservation or development has to be made. Heritage management is also change management practice that can be regulated and agreed upon through public administration. The Estonian Public Administration Act foresees that relevant proceedings must be undertaken to reach optimal results requested by the citizens. The right to good governance and the right to stable public administration that allows applicants' participation and juridical control are the main principles of these proceedings. Therefore, it is the obligation of the public officers not only organise the proceedings but also weigh all the relevant legal rights, value aspects, well-grounded interests (both private on public) in the decision making.

This always raises the question of subjectivity, of personal tastes and values. There is no taxonomic or objectively calculated way of making conservation decisions. They are not only subjective but also intra-subjective, and what can be regulated is not the decisions themselves but the decision-making process — the negotiation over values, interests, meanings and also use and maintenance. This only works if the rule of law works.

In conclusion, cultural value-based heritage theory, plus administration based on good governance principles, plus interpersonally skilled heritage professionals bring the best results in heritage administration and conservation. (Auth.)

ANDRIS ZEIBOTS. A person of compromises

JÜRI LIPPING. Sweet enemies: On political affinities between Laclau and Schmitt

The article aims to highlight certain similarities between Ernesto Laclau and Carl Schmitt in relation to (1) the way they conceive the constitution of political entities, (2) the

manner they envisage the unity of communitarian space, and (3) the insight they develop concerning the nature of political subjectivity. Both thinkers argue that any political form involves the interplay of two opposing principles or logics: equivalence and difference in Laclau, and identity and representation in Schmitt. Both also consider political unity to be founded on the recognition of antagonistic difference between its constitutive parts as reflected in the ambiguous notion of stasis. Finally, both focus on the crucial question of the formation of a people, either through identificatory procedures or through equivalential practices, and both emphasise the inherent negativity and intractable excess that the concept of demos introduces into the realm of socio-political positivity. These striking parallels on the antagonistic nature of collective identity, on the antithetical constitution of political unity, and on the formlessness of the democratic political subject serve to enlarge the space of affinity between Laclau's post-structurally informed radical contemporary theory and Schmitt's conservative revolutionary thought well beside, and beyond, the latter's notorious friend-enemy distinction. (Auth.)

Review

SIIM LILL. "Freedom is standing armed to teeth"

André Breton. Sürrealismi manifestid. [*Manifestoes of Surrealism.*] Translated by Kristjan Haljak (Bibliotheca Artis Poeticae.) Tallinn: Tallinn University Press, 2019. 215 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XXVIII**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

JOHANN WOLFGANG GOETHE (1749–1832), German writer

JAAK KIKAS PhD (1949), head of the Laboratory of Laser Spectroscopy at the Institute of Physics, University of Tartu, emeritus professor

SIIM LILL MA (1987), teacher of Kiviõli 1st Secondary School, PhD student of religious studies at the University of Tartu

JÜRI LIPPING PhD (1970), Estonian philosopher

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

RIHO NÕMMIK PhD (1936), Estonian physicist

MARIA PAKKALA PhD (1977), Finnish state official and translator

SIIM RAIE PhD (1977), director general of the Estonian National Heritage Board

UNO VEISMANN PhD (1934), astrophysicist, associate professor emeritus of the University of Tartu

ANDRIS ZEIBOTS (1950), Latvian writer, poet, playwright, director and producer

---

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XXVIII

16. aprill [1947] (kolmapäev). Une silmilt kadudes läheneb rong juba Rakverele. Aknast paistavad kodused põllud, metsad, heinamaad. Viimased on kohati alles vee all, metsatukkades valendab siin-seal veel vähest lund... Elumajad ühes kõrvalhoo-netega igal pool korralikud ja korrastatud, õued, kuivõrd need nähtavad, puhtad, samuti raudtee ümbrus. On tunne, et see, kes siin elab, ripub oma maalapi küljes ja hoolitseb selle eest väsimatu püsivuse ja armastusega.

Tallinnas mõni tund peatust... Külastame Valdesega Tallinna Linnamuuseumi. Vanad raudriided, kahurid, kuulid ja keskaegsed piinamisriistad manavad esile kauge mineviku, mida täiendavad vaated vanast Tallinnast, gildide ja tsunftide varad ja palju muud. Üks suurem ruum oma väljapanekutega on pühendatud Leninile ja V. Kingissepp'ale...¹³⁸⁴

Sõit Tartu viimase võimaluseni täiskiilutud valgustamata valgus on sõna tõsisel mõttes piin, kuid kõigega harjub ja kõik möödub ja nii seisame siis lõpuks hilisel öhtutunnil taas Taara puiestee ja Hermannit tänava nurgal, kust algas meie teekond. Tugev käepigistus lahkumiseks (H. Söber oli Valdesele jaama vastu tulnud) ja teekonnakaaslaste sammud vaibuvad eri suundades

---

¹³⁸⁴ Viktor Kingissepp (Viktor Eduard K.; 1888 – 3. V 1922 Tallinn) lõpetas Peterburi Ülikooli õigusteaduskonna 1916, Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi liige. Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste partei (VSDTP) Peterburi Eesti osakonna liige, saadeti Peterburist välja ning oli asumisel Tveris ja Kaasanis 1914–1916, Esimeses maailmasõjas sanitaarrongi ülem Taga-Kaukaasias 1916–1917, organiseeris Punakaarti Narvas 1917, Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee aseesimees, Eestimaa Nõukogude Kesktäitevkomitee ning selle sõjakomitee ja toitlustuskomitee liige 1917–1918, Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee liige ning selle juures asunud revolutsioonilise tribunali juurdlusosakonna uurija, seejärel Ülevenemaalise Erakorralise Komisjoni eriti tähtsate asjade uurija, selle registratsiooni-teadeteosakonna esimene ülem 1918, Tallinnas põranda all 1918–1922, EKP Keskkomitee poliitbüroo liige 1920–1922, vangistati 3. V 1922 Tallinnas ning välikohus mõistis ta surma.

kauguses... Moskva-teekond on juba muutunud minevikupeatükiks...

17. aprill (neljapäev). Rekтораadi koosolekul, millest peale rektori A. Koorti võtavad veel osa H. Haberman, K. Taev, A. Pint ja A. Prink, esitame suulise aruande oma Moskva-teekonnast. Teade, et endised ülikooli varad jäävad nähtavasti siiski ülikoolile, võetakse rahuldusega vastu. Informeerime rekтораati ka Judini ja Žiromski peatsest saabumisest Tartu. Rektor palub meie suulisest aruandest teha lühike kirjalik kokkuvõte.

21. aprill (esmaspäev). Eesti NSV Teaduste Akadeemia korraldab 23.–29. aprillini Tallinnas akadeemia majas Sakala tänaval (35) oma I teadusliku sessiooni, kusjuures 27. ja 28. aprillil toimub sessiooni töö Tartus.¹³⁸⁵

---

¹³⁸⁵Vt selle töö kohta nt “ENSV Teaduste Akadeemia teaduslik sessioon algab tööd”. — *Postimees*, nr 95, 23. IV 1947, lk 1; G. Paas, “TR ülikooli õppejõud esinemas Teaduste Akadeemia sessioonil Tallinnas. — Samas, nr 96, 24. IV 1947, lk 2; ETA, “Algas Eesti NSV Teaduste Akadeemia teaduslik sessioon”. — Samas, nr 97, 25. IV 1947, lk 1; “ENSV Teaduste Akadeemia presidendi sm. H. Kruusi avasõnavõtt”. — Samas; “EK(b)P Keskkomitee sekretäri sm. N. Karotamme sõnavõtt”. — Samas; “Eesti NSV Teaduste Akadeemia teadusliku sessiooni teine päev”. — Samas, nr 98, 26. IV 1947, lk 1; “Eesti NSV Teaduste Akadeemia teaduslik sessioon jätkub Tartus”. — Samas, nr 99, 27. IV 1947, lk 1; “Eesti NSV Teaduste Akadeemia teadusliku sessiooni kolmas päev”. — Samas, lk 2; G. Paas, “Teaduste Akadeemia Tartu maja on valmis teaduslikuks uurimistööks”. — Samas; “Eesti NSV Teaduste Akadeemia teaduslik sessioon. Neljas päev. Viies päev. ENSV Teaduste Akadeemia presidendi sm. H. Kruusi avasõna teadusliku sessiooni üldkogu istungil”. — Samas, nr 100, 29. IV 1947, lk 2; “Eesti NSV Teaduste Akadeemia teaduslik sessioon. Kuues päev”. — Samas, nr 101, 30. IV 1947, lk 2; “Eesti NSV Teaduste Akadeemia teaduslik sessioon lõppes”. — Samas, nr 103, 4. V 1947, lk 1. Sessiooni ettekandeid vt *Teaduslik sessioon 23.–29. aprillini 1947. A., Üldkogu istungid*. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1948; *Teaduslik sessioon 23.–29. aprillini 1947. B., Füüsikalise-matemaatiliste ja tehniliste teaduste osakonna istungid*. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1948; *Teaduslik sessioon 23.–29. aprillini 1947. C., Bioloogia ja põllumajandusteaduste osakonna istungid*. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1948; *Eesti NSV Tea-*

Tähtsamateks päevakorraküsimusteks on sõjajärgse viisaastaku teaduslike tööde temaatilise plaani arutamine ja kinnitamine ja rida ideoloogilisi probleeme, milliseile lisanduvad erialalised teaduslikud ettekanded.

Töö toimub üldkogu istungeil ja vastavalt akadeemia struktuurile neljas s.o. füüsikalise-matemaatiliste ja tehniliste teaduste, bioloogia- ja põllumajandusteaduste, meditsiiniliste teaduste ja ühiskonnateaduste osakonnas.

Sessioon lõpeb Tallinnas 29. aprillil osakondade aruannete ja otsuste vastuvõtmisega.

Istungite päevakorda on võetud, nagu nähtub sessiooni 34-leheküljelisest nägusast kalendaariumist, 48 ettekannet.¹³⁸⁶

Teaduslikke väljaandeid esimeseks aastapäevaks ilmunud ei ole.

22. aprill (teisipäev). Judin ja Žiromski on juba Tartus, tutvudes üksikasjaliselt ülikooli asutiste töö ja vajadustega. Nende muljed pole veel teada...

23. aprill (kolmapäev). Haruldaset soe ja vaikne kevadine päev. Üle kalmistute võlvub sügavsinine pilvitu taevas, millel pimes-tavana särab elustavat soojust levitav kõikvõimas päike. Maapinnalt aga sirutuvad temale vastu mulluste koltunud lehtede alt esimesed kartlikud rohelised lehekeseid ja kasvud. Hetkeks tõuseb vaevalt märgatav tuul, õrnalt mängeldes puulatvades ja põõsastes, millede pakatuvad pungad ootavad kärsitult puhkemist. Siis vaibub tasane tuuleil, mida jälgivad põõsaste alt uudishimutsedes juba rohkearvulised sinililled nagu imestunult küsi-

---

duste Akadeemia teaduslik sessioon 23.–29. aprillini 1947. D., Meditsiiniliste teaduste osakonna istungid. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1947; *Teaduslik sessioon 23.–29. aprillini 1947. E., Ühiskonnateaduste osakonna istungid.* Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1948. Ürituse Tartu-osa on värvikalt kirjeldanud Daniel Palgi oma mälestustes *Murduvas maailmas: Mälestusi I–III* (Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2010), lk 287–290.

¹³⁸⁶Vt *Teaduslik sessioon 23.–29. aprillini 1947. a.* Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1947; “ENSV Teaduste Akadeemia teadusliku sessiooni töökava Tartus”. — *Postimees*, nr 98, 26. IV 1947, lk 2.

des, miks ei taha see neid veel hellalt kiigutada ja silitada. Kuid pole enam tuult, on vaid soe ja hubane. . .

Maarja kalmistul aga valitseb erakordne elevus. Kalmude vahel ja teedel on näha hulk naisi, kes rehadega on mulluseid lehti ja talvist prahti hunnikutesse riisumas, mis siis sealsamas põlema süüdatakse. Ja sirgelt tõuseb paks suits silmi kipitama pannes ja isepärast lõhna levitades vanade puude vahelt üles, vastu sügavsinisele taevale. On rohkesti juttu, isegi naeru, aga ka sagedaid sajatusi. . .

Matusebüroo juhatajalt Helmi Mugult¹³⁸⁷ kuulen, et eelmisel päeval oli täitevkomitee aseesimees V. Gailit kõik kalmistute teenistujad kokku kutsunud ja neile ülesandeks teinud kalmistud kuni 1. maini korrastada. Vastuväiteile, et korrastamine nii lühikese ajaga on võimatu, sest kalmistuid pole juba aastaid puhastatud, olnud Gaililil vaid üks kostus: ei tee seda nemad, tulevad teised nende asemele, kalmistud on aga 1. maiks puhtad.¹³⁸⁸

Ja nüüd käib kalmistuil kibe töö, saadetud rohkeist sajatusist V. Gailiti aadressil, kuid ei puudu ka selgesti märgatav mõnustunne viibimisest vabas ärkavas looduses. . . Üht laia teed palistavad mõlemalt poolt paksu kibedasse suitsu peidetud suured lehtede kuhjad. Hetketi kerkivad neist kõrged kollakaspunased, nagu elavad tuleleegid, et kohe sealsamas kaduda, ja taas peitub kõik paksu läbipaistmatusse suitsu. . . Vaade on ebaharilik. Tekib tunne, nagu tähistaksid nägematud kalmistuvaimud mingisugust rituaalset olengut. . .

Ema kalmu piiraval raudaial istub ohakalind ja laulab uljalt oma väikest rinda paisutades, nagu tahaks ta kuulutada kevade saabumist ka mullapõues puhkavale emale, siis aga seltsib temale teine ja mõlemad tõusevad lendu. Kõrgelt puult kostab metsvindi hüüd, lähedal põõsal keksleb talvike. Kuuseoksal kii-

---

¹³⁸⁷Isikuandmed teadmata.

¹³⁸⁸Tartu surnuaedade räpasust ja mahajäetud olekut nenditi ka ajalehes. Kalmistuid asunud "neil päevil" korrastama Tartu linna heakorra kontor, kuid "[k]õigil kalmistu korrastajail ja matuseplatside omanikel tuleb puhastustöödega rutata, sest iga korrastamata haud tasandatakse kalmistute ilmekamaks muutmiseks juba lähemal ajal". Vt H. Näkk, "Surnuaiad korda". — *Postimees*, nr 98, 26. IV 1947, lk 4.

gutab end üksik häälitsev isasleevike. Kõikjal lakkamatut kevadrõõmu...

Kevadrõõmu tunneb ka väike kirju koerliblikas, kes sel kevadel esimesena end mulle esitleb, talle järgneb kalmuristile mu ees laskuv leinaliblikas... Taamalt aga läheneb mängeldes noor lapsuliblikate abielupaar, tema — sidrunkollane, temake — valge kollakasroheline varjundiga...

Kevadrõõmu ei mõista vaid nägematud pahatahtelised käed, kes taas kalmistul küttepuiduks elujõulisi puid langetanud ja sealt viinud... Jaani kalmistu õnnistusmaja seinalt on kadunud Otto Wilhelm Masing'i¹³⁸⁹ hallist marmorist mälestustahvel, lektor Paul Seeberg-Elverfeldti graniidist kalmusambast on jäänud vaid veel (betoonist) alus, millel see seisnud...

Inimkäed rüüstavad, loodus aga tunneb oma ärkamisest rõõmu... Puude vahelt tõusevad sügavsinisele taevale vastu põlevate mulluste lehtede suitsusambad...

24. aprill (neljapäev). Lõunasöök arstiteaduskonnalt Judinile ja Žiromskile "Grand Hotelis".

Koos on enamik kateedrijuhatajaid, kaasa arvamata nooremad õppejõud, kes vene keelt ei valda. Ilmunud on isegi prof. A. Linkberg, keda harva näeb kusagil liikumas. Külalisi tervitab dekaanina A. Valdes, rakendades pöördumisel nende ees- ja isanime, nagu see Moskvast mitmel pool taas tarvitusele on võetud. Temale vastab Judin, nimetades teda "dorogoi Albert Ottovitš",¹³⁹⁰ ja selgitab siis, et Tartu sõidu põhjusi on olnud kolm: 1) tutvuda Tartu Ülikooli ja selle teaduskondade kaadrite koosseisu ja asutiste ning nende tööga; 2) avastada olemasolevaid puudusi ja pakkuda nende kõrvaldamiseks oma abistavat kätt ja 3) ise Tartu Ülikoolilt õppida, kui peaks midagi väärtuslikku leiduma. Arstiteaduskonna kohta seni kogutud andmete

¹³⁸⁹ Otto Wilhelm Masing (1763 – 15. III 1832 Äksi) lõpetas Halle Ülikooli usuteaduskonna 1786. Lüganuse koguduse õpetaja 1788–1795, Viru-Nigula koguduse õpetaja 1795–1815, Äksi koguduse õpetaja 1815–1832, Liivimaa Ülemkonsistooriumi assessor a-st 1818, Tartu praost 1821–1832. *Marahwa Näddala-Lehe* toimetaja 1821–1825.

¹³⁹⁰ Vn k kallis Albert Otto poeg.

järgi on kliinikud sõjapäevil raskesti kannatada saanud, laboratooriumid puudulikult sisustatud, ruumid õppetegevuseks väikesed. Uusim teaduslik kirjandus vähene, teaduslikuks tööks lubatud summad tähtsusetud. Hea on aga arstiteaduskonna kaadrite koosseis. Oma kaadrite üle võib teaduskond uhke olla, see on tunduvalt parem kui mitmetes teistes Liidu kõrgemas meditsiinilises õppeasutises. Soovitab kateedrite juhatajaile näidata rohkem initsiatiivi olukorra parandamiseks, pühendada senisest suuremat tähelepanu teaduslikule tööle ja järgnevas vabas ning sundimatus vestluses esile tuua oma mured, vajadused ja soovid, et Kõrgema Hariduse Ministeerium saaks võimaluste piires kateedreid abistada.

Mõned kateedrite juhatajad, nagu Bernakoff, Lepp ja Sõber, laskuvadki pikkadesse seletustesse, enamik aga vaikib sügavas veendumuses, et seniste kogemuste järgi lubadused jäävad vaid lubadusteks.

Siis tõuseb Bernakoff, tõstab klaasi Judini suunas ja hüüab: "Joon revidendi terviseks!" Judin on väljendusest üllatatud, kuid tõuseb siiski samuti.

– "Revidendi terviseks!" hüüab taas Bernakoff.

– "On teil aga terav keel," vastab seepeale Judin. Kuid Bernakoff ei lase end segada.

– "Meie austame teie Gogolit,"¹³⁹¹ kuulutab ta ja tühjendab klaasi.

Siis lahkub Judin Valdese saatel, et minna tutvuma marksismi-leninismi aluste kateedriga, kaovad vaikselt üksteise järel ka kateedrite juhatajad. Laua otsa jäävad vaid veel istuma omavahel elavalt vesteldes ja teisi nägemata Žiromski, Silbermann ja Bernakoff, järjest täituvad klaasid ees... Ruumis aga on muutunud hämaraks, üle Toomimäe kerkib ähvardavalt suure kiirusega sinakasmust äikesepilv...

27. aprill (pühapäev). Akadeemia teadusliku sessiooni üldkogu istung akadeemia Tartu maja suures saalis Riia tänaval.

---

¹³⁹¹"Gogoli tähtsaimal komöödial on pealkirjaks "Revident".*" Herbert Normanni märkus.*

Istungi avab akadeemia president H. Kruus pikema ideoloogilise sõnavõtuga, mille järel ütlevad tervitusi EK(b)P Tartu linnakomitee nimel sekretär E. Brandt, akadeemia nimel asepresident prof. A. Kipper, NSVL Teaduste Akadeemia nimel akadeemik A. N. Terenin¹³⁹² ja Läti NSV Teaduste Akadeemia nimel akad. P. Stradiņš. Siis kõnelevad päevakorra kohaselt akadeemia tegevliige J. Vaabel¹³⁹³ "Õppetöö ideoloogilistest lähtelustest õigusteaduse eridistsipliinide alal" ja akadeemia tegevliige V. Vadi "Eesti tervismuda tähtsamatest füüsikalis-keemilis-

¹³⁹²Aleksandr Terenin (1896 – 18. I 1967 Moskva) lõpetas Petrogradi Ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonna 1922, NSVL Teaduste Akadeemia korrespondentliige 1932, tegevliige 1939. Leningradi Riikliku Ülikooli assistent, teaduslik töötaja, professor a-st 1932, biofüüsika kateedri juhataja, laboratooriumi juhataja, fotoonika osakonna juhataja jm 1922–1967, S. Vavilovi nimelise Riikliku Optikainstituudi mitmesuguseis ameteis Leningradis a-st 1919, sh teadusosakonna ülem 1941–1945 ja 1956–1967 ning direktori asetäitja teadusalal 1945–1956, ühtlasi NSVL TA A. Bachi nimelise Biokeemia Instituudi laboratooriumi juhataja 1945–1960.

¹³⁹³Juhan Vaabel (Johan V.; 1899 – 10. IV 1971 Tallinn) lõpetas Tartu Ülikooli õigusteaduskonna 1924, *mag. jur.* 1930, *dr. jur.* 1934, ENSV Teaduste Akadeemia akadeemik 1946, ÜS Ühenduse liige. Võttis osa Vabadussõjast; TÜ õppeülesandetäitja finantsõiguse alal 1931–1934, finantsõiguse erakorraline professor 1934–1935 ja 1936–1939, korraline professor 1939–1940; oli Eesti Vabadussõjalaste Liidu väidetava riigipöördekatsega seoses kui nende majandusministri kandidaat kohtu all 1935–1936, mõisteti õigeaks; Majandusministeeriumi rahandusnõunik, peasekretär ja rahandusosakonna direktor 1929–1935, majandusministri abi 1932–1935 ja rahandusnõunik 1936–1939; Eesti Panga president 1940. a juulist kuni oktoobrini, ENSV rahanduse rahvakomissari asetäitja 1940–1941 ja 1942–1946, rahandusministri asetäitja 1946–1947, Nõukogude tagalas NSV Liidu Riigipanga Saraatovi kontori vaneminspektor 1941–1942; Tallinna Polütehnilise Instituudi rahanduse ja krediidimajanduse kateedri juhataja ja professor 1940–1941, majandusteaduskonna dekaan 1941 ja 1945; TPI rahanduse ja krediidi kateedri, seejärel statistika ja raamatupidamise kateedri professor 1944–1964, rahanduse ja krediidi kateedri juhataja 1944–1949, statistika ja raamatupidamise kateedri juhataja 1953–1954 ja 1958–1964, kaugõppeteaduskonna dekaan 1957–1960; TRÜ haldusõiguse kateedri juhataja 1946–1948; ENSV TA asepresident 1946–1951 ja 1964–1968.

test omadustest ja mudaravi toimemehhanismist". Peale üldkoogu istungi siirdutakse külastamiskäikudele ülikooli peahoonesse ja raamatukokku, Zooloogia ja Geoloogia Muuseumi ning Riiklikku Kirjandusmuuseumi, kus valminud näitus "Eestlaste saksavastase võitluse peegeldus eesti ilukirjanduses".

*

Riiklik teater "Vanemuine". Näitelaval käib ENSV teenelise kunstitegelase, Tallinna Riikliku Konservatooriumi professori Gustav Ernesaks'i 3-vaatuseline proloogiga ooper "Pühajärv",¹³⁹⁴ mis loodud Juhan Sütiste¹³⁹⁵ libretole ja lavastatud ENSV teenelise kunstniku Kaarel Irdi poolt. Publiku hulgas näha mitmeid akadeemia teadusliku sessiooni liikmeid: H. Kruusi, P. Stradiņši, V. Hiiet, J. V. Veskit, P. Aristet ja teisi.

Olen peale 3-aastast vaheaega esimest korda taas "Vanemuises", mille etendused toimuvad peale teatrihoone hävimist lahingupäevil 1944 endises saksa teatris Aia tänaval. Jälgin ooperi käiku ja tunnen mingisugust rahuldamatust, mis aina süveneb ja viimase vaatuse lõppedes muutub pettumuseks. Esitav lavateos nagu polegi ooper ei sisult ega lavastuselt, vaid muusikaline episoodlik lugu eesti rahva ajaloost Pühajärve sõja päevilt rohkete kaunite viisistatud rahvalauludega, mis koori laitmatul ettekandel koormeistri V. Kliimandi ettevalmistusel tahtmatult paeluvad, ei suuda aga unustama panna lavalist liikuma-

---

¹³⁹⁴Vt ka L. Krigul, "G. Ernesaksa ooper "Pühajärv" esietendub "Vanemuises"". — *Postimees*, nr 90, 17. IV 1947, lk 2; L. Krigul, "RT "Vanemuises" esietendus G. Ernesaksa ooper "Pühajärv"". — *Samas*, nr 92, 19. IV 1947, lk 2, jm.

¹³⁹⁵Juhan Sütiste (Johannes Schütz; Juhan Schütz; 1899 – 10. II 1945 Tallinn) õppis Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas 1923–1926 ja 1928–1936 ning majandusteaduskonnas 1927–1928. Kellassepp Tartus 1913–1919, võttis osa Vabadussõjast Tartu kooliõpilaste pataljonis 1919–1920, Tartu Draamateatri Seltsi draamastuudio intonatsiooni ja lavapraktika õppejõud ning lavastaja 1934–1937, Tallinna Draamateatri dramaturg 1938–1941 ja 1943–1944, Draama- ja Töölisteatri direktori kt 1940–1941, hävituspataljoni liige 1941, Saksa vang Tallinnas 1941–1942; sai Nõukogude julgeolekuorganite ülekuulamise ajal infarkti.

tust, dramaatilise pinge nõrkust ja peaosaliste lauluvõimete napust. See ei käi vaid Linda Tanni¹³⁹⁶ kohta Maidu osas, kes esineb eeskujuliselt temale omase meeldiva täiskõlalise tooniga. Nauditavad on ka Enn Raa¹³⁹⁷ rehepapina ja Eduard Põltsamaa¹³⁹⁸ seppoisina. Ernst Kruuda¹³⁹⁹ parunina mõjub ennem koomilise-na kui aristokraatsena. Korporantide esiletoomine paruni joomastseenis karistussalga ohvitseride ja kirikhärraga ei tundu paratamatult vajalik olevat, palju usutavam oleks ehk olnud jooming naabermõisnikutega.

Voldemar Peili¹⁴⁰⁰ loodud lavakujundus väärrib täit tunnustust, kusjuures õnnestunud võtteks tuleb pidada ka proloogi ja epiloogi ajal eesriide eemaldamisel suure Pühajärve raamistatud gravüürisarnase minevikupildi esitamine vaatajaile, mis nagu on iseloomustavaks taustaks kogu lavateosele. Kontakt lava ja orkestri vahel muusikajuhi Jaan Hargeli¹⁴⁰¹ vilunud juhtimisel tundub olevat hea.

¹³⁹⁶Linda Tanni (Baumann; 1910 – 23. VI 1992 Tartu) lõpetas Tartu Muusikakooli 1946. Peravalla algkooli õpetaja Kastre-Võnnu vallas 1932–1935, Päidla algkooli juhataja Otepää vallas 1935–1942, Vanemuise solist (sopran) 1942–1963, Tartu Pedagoogilise Kooli lauluõpetaja ja koorijuht 1947–1962.

¹³⁹⁷Enn Raa (Heinrich Berg; 1910 – 15. V 1962 Tartu), Vanemuise koorisolist ja näitleja 1934–1944, ooperi- ja operetisolist (bassbariton) 1944–1962.

¹³⁹⁸Eduard Põltsamaa (1916 – 5. VI 1975 Tabivere) õppis Else Talbre tantsustuudios Tartus 1933–1936. Vanemuise tantsija ja selle kõrval laulja (bariton) 1936–1956, tantsuõpetaja Tartus ja Viljandis.

¹³⁹⁹Ernst Kruuda (1903 – 24. I 1974 Tartu) lõpetas Tartu Kõrgema Muusikakooli 1933. Vanemuise laulja (bariton) ja näitleja 1925–1974.

¹⁴⁰⁰Voldemar Peil (1907 – 17. X 1999 Põlva) lõpetas Kõrgema Kunstikooli Pallas joonistusõpetajana 1930. Narva Teatri dekoraator ja asjaajaja 1932–1940, Vanemuise kunstnik 1940–1946 ja peakunstnik 1946–1964, Tallinna Draamateatri peakunstnik 1964–1970 ja Vene Draamateatri peakunstnik 1971–1977.

¹⁴⁰¹Jaan Hargel (1912 – 30. I 1966 Tartu) lõpetas Tallinna Konservatooriumi oboeklassi 1939. Oboemängija Tallinna Töölisteatri 1930–1932, Estonias 1934–1937 ja 1941–1944 ning Riigi Ringhäälingu sümfooniaorkestris 1937–1941, Tallinna Konservatooriumi oboeõppejõud 1940–1944, Vanemuise dirigent 1944–1966, sh peadirigent 1946–1952,

Võimas koorilaul ooperi lõpul "Kord saabub aeg, mil enam rahva viha ei suuda vaigistada vägivald" põhjustab elava aplausi...

28. aprill (esmaspäev). Akadeemia meditsiiniliste teaduste osakonna istung ülikooli instituutide hoone auditooriumis. Prof. E. Aunap näitab veenvalt oma ettekandes "Vereringe regulatsiooni morfoloogilistest alustest", et organismi arterite võrk on loodud sedavõrd otstarbekalt, et kõige tõhusamini reguleerida vereringet ja seega kergendada ning ratsionaliseerida südame tööjõudlust, kuna prof. G. Kingisepp kõneleb "Südamelihase ainevahetuse tähtsusest südamehaiguste ravis". Dots. K. Kõrge, peatudes "Neurohormonaalsete tegurite toimel organismi tõrjereaktsioonide kulgemisel", selgitab insuliini mõju vere koostisele, valgeverelibledel hulga ja ainevahetuse- ning immuunsusreaktsioonile ja esitab arvamuse, et insuliiniga on võimalik soodsalt mõjustada allergilisi seisundeid, mis õigustab insuliini tarvitusele võtmist ravivahendina bronhiaalse astma puhul.

Akadeemia tegevliige prof. Alma Tomingas ettekandes "Ravimtaimede teaduslikust uurimisest Eesti NSV-s" näitab kujukalt, et Eestis nii metsikult kasvavad kui ka kultiveeritavad ravimtaimed on otstarbekal käsitlemisel rikkalikuks allikaks ravimite tootmisele. Lõpuks käsitleb akadeemia tegevliige N. Tomson "Kommunaal- ja tööstushügieeni probleeme Eesti NSV-s", selgitades atmosfäärilise õhu tööstulikkude reostuste, eriti seatinatolmu mõju katseloomade elunditesse, ja nõuab seatinatööstustes vastavate filtrite tarvitusele võtmist, et vältida tinatolmu pääsemist atmosfäärilisse õhku.

Külastajana esineb väljaspool päevakorda veel Läti NSV Teaduste Akadeemia tegevliige prof. P. Stradiņš, andes huvitava ülevaate "Baltimaade meditsiinist 15.–19. sajandini ja selle mõjust vene meditsiini arengule".

Sessiooni lõppistungid toimuvad homme Tallinnas.

Tartu Õpetajate Instituudi õpetaja 1946–1949, Tartu Muusikakooli õpetaja 1948–1966.

1. mai (neljapäev). 1. mai rongikäik. Ülikoolipere seisab juba üle tunni aja kusagil varemete vahel Aia tänaval, oodates edasiliikumise korraldust.

Defilee tribüünilt turuplatsil peaks ajaliselt juba ammu alganud olema ja vahel kostabki kaugusest tuule kantud marsihelid, kuid liikumise korraldus ülikoolile viibib ja viibib.

Arstiteaduskonna kolonni juhiks on sanitaarpolkovnik dr. H. Silbermann. Vesteldakse, suitsetatakse. Mööda läheb paraja maiauru all aeglasel, pisut vaaruval sammul Oskar Luts, tõstes loiult ja väsinult tervituseks käe kaabu serva juurde.

Viimaks liigub kolonn siiski mõnisada sammu edasi ja jääb taas seisma. — “Ometi kord jälle peatus,” tähendan ma, “saab vähemalt pisut jalgu puhata.” Naerdakse. Keegi ennustab lähemal päevil vihma. Anatoom V. Pärtelpoeg seletab, et tema baromeetrik on kusagilt tema toa akna taha sattunud ja sinna rippuma jäänud nõõrijupp. On ilm soe ja vaikne, ripub nõõr liikumatult, puhub aga tuul, kõigub see. Külma korral on nõõr kõvaks tõmbunud, vihma puhul tilgub tema otsalt vett. Rõõmustatakse, nimetatakse Pärtelpoega leiutajaks ja soovitakse temale õnne.

Silbermann annab käskluse liikumiseks, varsti aga kuuldub jälle tema “Kolonn, seis!” Kuid see on juba omal algatusel seisma jäänud. — “Sul on haruldane kolonn, vana sõber,” hüüab Silbermannile, “see aimab instinktiivselt hetket, mil tuleb käsklus “seis” ja jääb juba enne seisma.” Naerdakse lõbusalt. Leitakse soovitava olevat korraldada kateedrite juhatajaile riviõppust.

Kuid siis liigutakse edasi juba peatumata. Tribüünilt hüüab keegi “Elagu Nõukogude eesrindlik teadus!” Ülikool vastab “hurraaga”, mis aga kostab kuidagi loiuna. Ent juba ollakse tribüünist mööda...

2. mai (reede). Imre Kálmáni¹⁴⁰² “Silva” “Vanemuises” Udo Väljaotsa lavastusel, kes opereti “ajakohaselt” ümber töötanud ja te-

---

¹⁴⁰²Imre Kálmán (Kopfstein); Emmerich K.; 1882–1953 Pariis), Ungari helilooja, tema 22 opereti hulgas on tuntuimad “Silva” (1915), “Krahvinna Mariza” (1924) ja “Montmartre’i kannike” (1930).

gevuspaigaks võtnud 1938. a. Viini. Moderniseeritud on ka lau-
lude tekstid, mida teostanud Aino Otto¹⁴⁰³.

Stseen I vaatusest, milles Silva laulab oma lahkumispeol teat-
rist, laual seistes ja rohkearvulistest austajatest frakkides ümb-
ritsetud, šampanjaklaas käes, on kustutatud. Tegevus on viidud
peamiselt näitelava taha: näeb kulisside tagakülgi, dekoratsioo-
nide vahetamist.

Kálmáni võluvad viisid ei pääse miskipärast mõjule, kuigi or-
kestri juhtimine on Aadu Regi¹⁴⁰⁴ küllalt vilunud kätes ja kontakt
lavaga rahuldav, ilusad laulud ei kütkesta...

Elo Tamul¹⁴⁰⁵ Silvana ei rahulda üldse. Hea on vaid Udo
Väljaots ise pianist Bonina, elastne ja paenduv oma tantsudes na-
gu alati, võluv nooruslik naeratus näol, Hilja Sepp¹⁴⁰⁶ komtess
Stassina temale sobivaks partneriks.

---

¹⁴⁰³Aino Otto (Lessman(n); Raidme; 1917 – 28. XI 2003 Tallinn) oli
sellal Vanemuise ooperikoori laulja ja ooperisolist; paljude laulusõnade,
ooperite ja operettide tõlkija ja laulusõnade autor.

¹⁴⁰⁴Aadu Regi (1912 – 10. X 2011 Oulu) õppis Tallinna Konservatooriumis 1930–1936 ja 1943–1944, lõpetas Tallinna Riikliku Konservatooriumi 1963. Klarnetist Tallinnas 1930–1933, Tallinna Töölisteatri (Väiketeatri) orkestris 1941–1944, Vanemuise orkestris 1944–1945, selle dirigent ja koormeister 1945–1951, Tartu Muusikakooli klarneti- ja orkestriklassi õpetaja 1944–1951 ja 1956–1990; sai nooremleitnandi auastme 1940. a augustis, teenis 1944. aasta veebruarist Saksa sõjaväe eesti piirikaitserügemendis; vangistati esimest korda 1949. a augustis, vabastati; vangistati uuesti 10. VII 1951 Tartus, mõisteti tribunali otsusega 1951. a augustis 25 aastaks sunnitöölaagrisse ja viieks aastaks asumisele, kandis karistust Kamõšlagis, vabanes 1956. a augustis; klar-
netiõpetaja Soomes 1991–1999.

¹⁴⁰⁵Elo Tamul (Elisabeth Lökk; Torop; Kasuk; 1913 – 5. I 1994 Tartu)
lõpetas Tartu Kõrgema Muusikakooli laulu erialal 1940. Kandle teatri
näitleja Võrus 1931–1935, Vanemuise koorilaulja 1935–1944, ooperi-
ja operetisolist 1944–1957, draamanäitleja 1957–1994.

¹⁴⁰⁶Hilja Sepp (Ploom; 1920 – 20. IV 2019 Tartu) õppis TRÜ filo-
soofiateaduskonnas saksa keele erialal 1940–1941. Näitleja Vanemuises
1942–1944 ja 1946–1954, Estonias 1944–1945, Teatri- ja Muusikamu-
useumi muusikaosakonna teadur 1966–1992.

Meenub sel puhul üks jõulupuu sõjapäevil, põlenud "Vanemuise" kontserdisaalis aastat 4–5 tagasi. Udo Väljaots oli parajasti oma esinemise lõpetanud ja istus minu kõrvale lauda. Jutt kaldus tantsule. Rääkis siis, et lavategevus ja tants on teda täiesti kütkestanud, muutunud kutsumuseks ja elumõtteks, teda kohutab vaid hetke saabumine, mil ta vanaks muutub ja enam tantsida ei suuda. Ütles enese siis 27-aastase olevat. Unistas kunstiajaloo õppimisest. Alkoholi, kuivõrd mäletan, ei tarvitanud üldse...

Sellest on nüüd küll möödunud vaid 4–5 aastat, kuid need pole oma kareda käega teda veel puudutanud: ta püsib endiselt noorena ja paenduvana laval...

5. mai (esmaspäev). Arstiteaduskonna ringkondades sai täna teatavaks, et Liidu kõrgema hariduse ministri S. Kaftanovi käskkirjaga 26. aprillist 1947 on seoses ENSV Ministrite Nõukogu palvega osutada abi Tartu R. Ülikooli arstiteaduskonnale tema väljaarendamisel määratud Kõrgema Hariduse Ministeeriumi volinikuks Tartu arstiteaduskonna juurde V. Hion. Tema ülesandeks on süstemaatilisel jälgida teaduskonna tegevust ja osutada igakülgset abi õppe-metoodilise töö organiseerimisel, teaduslikkude kaadrite ettevalmistamisel ja kateedrite varustamisel seadistua ja teaduslikuks ning õppetööks vajalike vahendeiga. Lisaks on V. Hionile antud õigus teostada arstiteaduskonna lõpetajate määramist teenistuskohdadele.

6. mai (teisipäev). Kino "Ateenis" jookseb juba mõnda päeva kinostuudio "Sojusdetfilmi" uusim ajalooline suurfilm "Ristleja "Varjag"", mis kujutab Vene ristleja "Varjagi" ja kahuripaadid "Korejetsi" ebavõrdset dramaatilist võitlust ülekaalus Jaapani eskaadriga nende sangarlikul katsel pääseda 27. jaanuaril (9. veebruaril) 1904 Vene-Jaapani sõja puhkemisel neutraalsest Korea sadamast Tšemulpost ulgumerele. Nad said sel puhul raskesti vigastada ja uputasid end hiljem.

Filmi saadab veel koolipõlvest meeles püsiv, tollal sageli kuuldud laul:

“Наверх, о товарищи, все по местам,
Последний парад наступает,
Врагу не сдастся наш гордый “Варяг”,
Пощады никто не желает. . .”¹⁴⁰⁷

Film, mille lavastanud kinodramaturg G. E. Grebner¹⁴⁰⁸ tunnustavas koostöös näitejuhi V. V. Eissõmontiga,¹⁴⁰⁹ jätab sügava mulje nii dramaatiliselt kui ka mängult. Eriti meelde sööbiva kuju pakuvad Liidu teenelised näitlejad, Stalini preemia laureaadid B. Livanov¹⁴¹⁰ “Varjagi” komandöri V. F. Rudnevina¹⁴¹¹ ja A. Zraževski¹⁴¹² “Korejetsi” komandörina, kelle nime kahjuks kättesaadavas kirjanduses kusagil ei leidu.¹⁴¹³

Lahingustseenid on pildistatud Balti merel Kroonlinna all ja täiesti usutavad. . .

---

¹⁴⁰⁷“Kõik dekile, seltsimees, seal on me koht, / käsk viimseks paraadiks ju kajab! / Ei vaenlasel’ alistu me uhke “Varjaag”, / varjaaglased armu ei vaja!” Vt ““Varjaag”: Vene rahvalaul”. — Edgar Arro, Harri Kõrvits, Aado Velmet. *Laulik: III* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1954), lk 210–211. Austria kirjaniku Rudolf Heinrich Greinzi (1866–1942) 1904. aastal kirjutatud luuletuse “Der “Warjag”” (Auf Deck, Kameraden, all’ auf Deck! . . .) tõlkis kohe pärast ilumist vene keelde luuletaja ja tõlkija Jevgenja Studenskaja (1874–1906) ning viisistas 1905. aastal helilooja ja dirigent Aleksei Turištšev (1888–1962).

¹⁴⁰⁸Filmi stsenaariumi autor oli Nõukogude ajakirjanik ja stsenarist Georgi Grebner (1892–1954), kellele selle eest anti 2. järgu Stalini preemia.

¹⁴⁰⁹Filmi režissöör oli Viktor Eissõmont (1904–1964), kes sai samuti 2. järgu Stalini preemia.

¹⁴¹⁰Boriss Livanov (1904–1972), Nõukogude näitleja ja režissöör, viiekordne Stalini preemia laureaat (sh 2. järgu preemia *Ristleja “Varjagi”* eest).

¹⁴¹¹Vsevolod Rudnev (1855–1913), Venemaa sõjalaevastiku kontradmiral (1905), “Varjagi” komandör 1902–1904.

¹⁴¹²Aleksandr Zraževski (1886–1950), ukraina päritolu Nõukogude teatri- ja filminäitleja, sai osa eest selles filmis 2. järgu Stalini preemia.

¹⁴¹³Grigori Beljajev (1857–1907), sel ajal Vene sõjalaevastiku 2. järgu kapten, suurtükipaadi “Korejets” komandör 1904. aastal.

9. mai (reede). Võidupüha. Tamme staadionil ülelinnaline töötajate miiting päeva tähistamiseks.¹⁴¹⁴ Arstiteaduskonna dekaani kategoorilisel nõudmisel on kogumispaika ülikooli instituutide hoone ette Aia tänaval ilmunud peaaegu kõik teaduskonna professorid, dotsendid ja assistendid, samuti rohkesti üliõpilasi. Kuid üllatuslikult selgub, et teistest teaduskondadest on kohal vaid üksikud õppejõud, kuna seal on osavõttu vaid soovitatud. Juhuslikult arstiteaduskonna õppejõudude hulka sattunud õigusteadlane prof. L. Leesment võetakse "juriskonsuldina" oma ridadesse.

Parteiorganisaatori A. Preemeti, dr. H. Silbermanni ja dekaani A. Valdese juhtimisel liigutakse staadionile.

Seal suureneb üllatus veelgi, tekib isegi pahameel, sest peale algkoolide ja arstiteaduskonna pole kohal ei ühtegi käitist ega ühtegi asutist, ainult murul jalutab ja istub meelelahutushimuline noorpõlv, oodates kannatlikult miitingule järgneva rahvapeo algust.

Kuid pahameel kaob siiski kiiresti, sest veoautodelt saab viina ja õlut, laudadelt aga müüakse vorsti ja saia ja pirukaid. Enamik professoreid asub õlleautode lähedusse, isegi dekaan maitseb pisut õlut, millise hetke fikseerib keegi käbe üliõpilane fotofilmil. Hästi õnnestunud ülesvõtte tsirkuleerib mõned päevad hiljem professorite ja küllap ka üliõpilaste hulgas ringi.

Kuid juba palutakse tribüünile. Enamik professoreid eelistab siiski jätkata õllemaitsmist, sest ilm on soe ja õlu jahe.

---

¹⁴¹⁴Vt Komisjon, "Rahvapidu Tamme staadionil". — *Postimees*, nr 107, 9. V 1947, lk 4; K. Voltri, "Võidupüha Tamme staadionil". — *Samas*, nr 108, 12. V 1947, lk 1. Viimase artikli lõpetavad sõnad: "Tuju on ülev. Kõik [isetegevus]ettekanded võetakse südamlilikult vastu. Varsti algab tants rahvale. Rõõmsalt ning heatujuliselt tantsivad noored. Isegi vanemad, kes vahest kauemat aega pole tantsinud, löövad noortega kaasa ja nii kestab pidutsemine õhtuni. See päev kujunes tartlastele tõsiseks rõõmupäevaks. Siin kohtusid inimesed üksteisega, tuletasid meelde oma mälestusi sõjast, rääkisid praegusest ülesehitustööst ja tundsid täit rõõmu kaunist suvepäevast. Selle päeva pühitsemisest Tamme staadionil võttis osa ligi 20 000 tartlast."

Miitingu avab A. Uiibo, kuid juba esimeste sõnade järel katkeb ülekanne väljuhääldaja kaudu mingisuguse rikke tõttu ja kaugemale staadionile pole ühtki sõna kuulda. . .

Lahkume staadionilt prof. Hiie, prof. Haldre ja mina. Vaikselts kaob enamik professoreid. . .

12. mai (esmaspäev). Viimane kevadine loeng sisehaiguste propedeutikas. Astun elevil auditooriumi. Omalt kohalt tõuseb Tartu Linna Sanitaar-Epidemioloogia Jaama juhataja *stud. med.* H. Pihl, tervitab mind kursuse nimel ja tänab saadud õpetuse eest sisehaiguste propedeutikas, mis ju põhialuseks sisehaiguste omandamisel ja mõistmisel ning oluliselt vajalik kliinilises töös, lisandab edusoove minu edaspidiseks tööks ja palub vastu võtta tunnustusavaldisena kimbu kevadnartsisse. Lilled annab üle *stud. stom.* Heljo Järvelaid.¹⁴¹⁵ Need on haruldaselt suured ja lõhnavad meeldivalt.

Täna oma kuulajaid ja vastan, et kursus juba teist korda üllatab mind oma tähelepanuga, millest julgen välja lugeda, et meil ühises töös on tekkinud vastastikune mõistev kontakt ja põhjapanevate tähtsamate distsipliinide õige hinnang. Propedeutika õpetamisel aga olen püüdnud anda oma parema ja loodan, et tekkinud kontakt ka edaspidi püsima jääb, seda enam, et meil seisab veel ees ühine töö sisehaiguste polikliinikus.

*

Kodus ootab mind ENSV Vabariikliku Vabatahtliku Tuletõrjeühingu esimehe A. Sork'i kiri, milles teeb minule ettepaneku võtta endale Tartu Linna Tuletõrjebrigaadi pealiku kohustused (senine pealik Julius Roo esitas terviselikel põhjusil 18. aprillil 1947 lahkumispalve), jäädes edasi ka Tartu Vabatahtliku Tuletõrjeühingu esimehe kohale Tallinna brigaadi ja ühingu eeskujul, kus säärane ametite koondamine ühe isiku kätte on andnud häid tagajärgi. Abideks jääksid minule J. Roo ja F. Saarsen.

---

¹⁴¹⁵Heljo Järvelaid (Jakobson; 1922–1981) õppis T(R)Ü arstiteaduskonnas stomatoloogia erialal 1943–1948, mille lõpetas.

Vastan veel samal päeval. Tänan austava ettepaneku eest, lükkan selle aga kategooriliselt tagasi nii aja- kui ka tuletõrjeli-se ettevalmistuse puudumisel operatiivses töös.

*

Dots. K. Kõrge arstiteaduste doktori promotsioon ülikooli nõu-kogu avalikul koosolekul, seks puhuks pidulikult ilupuudega ja lilledega kaunistatud aulas. Väitekirja aineks on “Kliinilis-eksperimentaalseid uurimusi insuliin-leukotsütoosist”.¹⁴¹⁶ Sama väitekirja kaitses ta pisut teise pealkirjaga¹⁴¹⁷ juba kord Saksa okupatsiooni ajal (30. dets. 1941), kuid Nõukogude vastavad ins-tantsid ei leidnud võimaliku olevat tooaegset kraadi kinnitada. Ametlike oponentidena esinevad prof. V. Vadi, prof. F. Lepp ja prof. R. Bernakoff. Vaidlused kannavad laitmatult akadeemilist laadi ja nende lõppemisel tunnistatakse K. Kõrge nõukogu poolt arstiteaduste doktoriks 53 häälega poolt, 0 vastu. Üks hääletus-sedel osutub rikutuks.

Promotsioonijärgsel hoogsal koosviibimisel Üliõpilasmajas, millest peale isiklikkude sõprade ja oponentide võtavad veel osa rektor A. Koort, prorektorid H. Haberman ja K. Taev, dekaan A. Valdes, prof. R. Bernakoff ja prof. V. Hiie, tähendab muu seas oma lauakõnes rektor, et sõnavõtnud promotsioonil olnud kõik asjalikud ja sisukad, nende jälgimist ja mõistmist raskendanud vaid loendamatu arv oskussõnu, mis pannud teda sageli kaht-lema (ta naeratab kavalalt), kas promovend ja oponendidki üks-teist mõistavad. Tekib lõbus naer.

Kuid K. Taevil on ka midagi öelda ja ta ütlebki, ütleb, et te-mal koosviibimisegi hoos veel kumisevad kõrvad igasugustest

---

¹⁴¹⁶1941. aastaga dateeritud sama pealkirjaga väitekirja masinakirjas tekst säilib Tartu Ülikooli raamatukogus.

¹⁴¹⁷“Insuliin-leukotsütoosist: Kliinilis-eksperimentaalseid vaatlusi”. Vt “Arstide pere suurenes kahe noore arstiteaduse doktoriga: K. Kõr-ge ja A. Molle kaitsesid täna oma doktori-väitekirju”. — *Postimees*, nr 144, 30. 12 1941, lk 3.

atsidoosidest,¹⁴¹⁸ alkaloosidest,¹⁴¹⁹ amauroosidest,¹⁴²⁰ stenoosidest¹⁴²¹ ja leukotsütoosidest¹⁴²² ning muudest sarnastest seni kuulmatuist väljendusist, seda enam, et eestikeelseid sõnu on esinenud promotsioonil vaid naeruväärselt vähe.

Vastu hommikut aga, kui vestlus promotsioonilt juba ammu eemale nihkunud, joovad Harald Haberman ja Rudolf Bernakoff sinasõprust. Kombekohaselt nimetavad mõlemad oma eesnimed ja suruvad üksteise kätt.

– “Leonid!” ütleb Haberman.

– “Wolfgang!” vastab Bernakoff.

Siis küsib Haberman:

– “Wolfgang, kuna Su sünnipäev on?”

– “17. septembril, kuid ära Sina tule!” on Bernakoffi vastus.

Ja veel mõni tund hiljem, kui jutt on naistele kaldunud, sositab Haberman salapäraselt omaette klaasi vaheldes: “Oma sellele vanamoorile paneksin küll ise vesikivi kaela ja uputaksin ta ära!”

Vaene Alice Haberman, kuidas rõõmustaks kirjandusmuuseum!

13. mai (teisipäev). Dekanaadist teatati praegu telefoni teel, et dekaani korraldusel peavad kõikide kateedrite teenistujad, kaasa arvatud ka professorid, kohustuslikult astuma tsiviilõhukaitse ehk OSOAVIAHIM'i liikmeks. Vastavad sooviavalduse tulevad esitada otsekohe. OSOAVIAHIM'i arstiteaduskonna algorganisatsiooni organiseerimistoimkonna esimeheks on dekaani poolt määratud 11. mail van.-õpetaja Georgi Veerma.¹⁴²³

¹⁴¹⁸S.t organismi mürgistus kehas tekkivate happeliselt reageerivate ainetega.

¹⁴¹⁹S.t happe ja leelise tasakaalu häire veres, aluseliste ainete suhtelise sisalduse suurenemine.

¹⁴²⁰S.t täielik nägemiskaotus.

¹⁴²¹S.t õõneselundi, veresoone vms kitsenemus, mida põhjustab sidekoe kootumine (kokku tõmbumine), kasvaja või ateroskleroos.

¹⁴²²S.t valgeliblede rohkus.

¹⁴²³Vt ka J. Kalits, “Ülikoolis loodi Osoaviahimi organisatsioon”. — *Postimees*, nr 123, 29. V 1947, lk 2. Organisatsioon loodi sõjalise õpe-

14. mai (kolmapäev). Dots. A. Uiho kohustulik loeng “Stalini elust ja tegevusest” ülikooli aulas kõikide teaduskondade õppejõududele.¹⁴²⁴ Muidu hea lektor, esitab Uiho seekord oma aine tasaselt ja monotoonselt, nii et jälgimine kipub raskeks minema. Sama tunne on nähtavasti ka teistel kuulajail, sest mitmed istuvad suletud silmil, oodates kannatlikult ettekande lõppu. Sõjalise õpetuse kateedri õppejõud polkovnik Otto Kivima¹⁴²⁵ näib vägisi tukkuma jäävat, vanemõpetaja Olga Ramul¹⁴²⁶ maadleb asjatult unega...

Õppejõude, arvestades nende üldarvu ülikoolis, on loengul kohustuslikkusele vaatamata siiski vähe. Osavõtjate nimestikku on end kandnud vaid 72 isikut. Puudub peamiselt vanem põlv,

---

tuse kateedri juhtimisel ja kõige edukamalt arstiteaduskonnas, kus mai lõpuks oli sellel üle 400 liikme (ülikoolis üldse üle 600, sh ajaloo-keeleteaduskonnas 17).

¹⁴²⁴Vt V. Oja, “TR Ülikooli töötajad tutvusid Lenini ja Stalini eluloo-ga”. — *Postimees*, nr 126, 1. VI 1947, lk 2. Loenguid Lenini ja Stalini elu ja tegevuse kohta korraldas ülikoolis lektorite rühm, mis oli loodud ÜK(b)P Keskkomitee ja EK(b)P Tartu linnakomitee otsuste alusel.

¹⁴²⁵Otto Kivima (Kleemann; 1895 — 26. VII 1979 Tartu) teenis 2. Eesti jalaväepolgus, Tallinna kuulipildurite roodus, Piirivalve valitsuses ja seejärel Merekindlustes (1924–1929), Suurupi komandant 1929–1937, Aegna saare komandant 1937–1940, kolonelleitnant (kaptenleitnant) 1939, Sõjavägede Staabi juhtide reservis 1940–1941; Teises maailmasõjas Punaarmees, polkovnik; TRÜ sõjalise kateedri õppeosakonna ülem.

¹⁴²⁶Olga Ramul (Lindenberg; 1882 – 14. X 1969 Tartu) lõpetas Peterburis Bestuževi Kõrgemad Naiskursused ajaloo alal 1911. Perejarovo semstvokooli õpetaja Peterhofi maakonnas 1900–1901, koduõpetaja Peterburis 1901–1903 ja 1906–1908, Pokrovski naisgümnaasiumi kasvataja Peterburis 1903–1905, Ligovo tütarlastegümnaasiumi õpetaja 1908–1911, Ukmergē tütarlastegümnaasiumi õpetaja ja juhataja Leedus 1912–1915, Tallinna Linna 1. Tütarlastegümnaasiumi ning Beljajevi tütarlastegümnaasiumi ja Tallinna Keskhäriduse Edendamise Seltsi Era-reäalkooli (nn õhtureäalkool) õpetaja 1916–1919, Hugo Treffneri Gümnaasiumi ajalooõpetaja Tartus 1919–1920, Tartu Tütarlastegümnaasiumi juhataja abi (inspektriss) 1920–1922, ajalooõpetaja 1922–1932; asutas 1932. aastal era-õpperingi Tartus, millest kujunes Tartu VII lasteääd, oli selle juhataja; TRÜ vene keele kateedri õpetaja.

kuna nooremad on esindatud hästi. Ka arstiteaduskonnast on kohal enamikus nooremad õppejõud. . .

15. mai (neljapäev). Möödunud sügisel tuletõrje uuel matuseplatsil Maarja kalmistul rajatud elupuuhekk on talve jooksul kuivanud, samuti pole juuri võtnud kuused. . . Ühingu nõukogu otsuse põhjal 10. maist on platsi korrastus- ja istutustööd usaldatud nüüd Tartu linna endise aedniku Eduard Kaldre¹⁴²⁷ kätte, kes praegu linna kommunaalmajanduse osakonna heakorrakontori teenistuses. Täitevkomitee aseesimehe V. Gailiti resolutsiooniga on temale lubatud korrastamine oma peale võtta.

17. mai (laupäev). Tuletõrjepealikute koosolekul tuletõrjemajas¹⁴²⁸ tegi EK(b)P Keskkomitee sõjaosakonna juhataja Karl Urb¹⁴²⁹ teatavaks, et uueks tuletõrjemajaks on kokkuleppel täitevkomiteega määratud endise Maarja kiriku varemed, mis tulevad taastamisele. Kirikutorn on sobiv voolikute kuivatamiseks, kuna kirik ise võimaldab otstarbekaid garaažiruumi masinate tarvis. Kogudus on varemete loovutamiseks andnud nõusoleku, asudes ise Jaani kiriku varemete taastamisele, milleks Moskvast juba saabunud toetusena 79 000 rubla. Küsimus pole siiski veel lõplikult lahendatud.

(Järgneb)

---

¹⁴²⁷Eduard Kaldre (Zirmask; 1880 – 10. XI 1967) asus 1906. aastal ümber Venemaale, kus töötas Peterburi kubermangus Krasnoje Selos, Moskva botaanikaaias ja Moskva kubermangu Podolski kreisi Sahhari-no mõisas, opteerus Eestisse 1920, Tartu (ülem)aednik 1930. aastail ja 1940. aastate algul.

¹⁴²⁸Tartu tuletõrjekomando lendsalk, kantselei ning tulekaitse ja väljaõppe instruktorid paiknesid aadressil Kalevi tn 20.

¹⁴²⁹Isikuandmed teadmata.